

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

О. С. Зубарєв

**ПАРАДОКСИ СЕКСУАЛЬНОСТІ
СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ**

Конспект лекцій

Харків – 2025

Рецензенти:

Л. Г. Сокурянська – докторка соціологічних наук, професорка, завідувачка кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
К. В. Батаєва – докторка філософських наук, професорка, професорка кафедри соціально-реабілітаційних технологій Житомирського економіко-гуманітарного інституту «Україна».

*Затверджено до друку рішенням Науково-методичної ради
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
(протокол № 10 від 21 травня 2025 року)*

Зубарєв О. С.

3-91 Парадокси сексуальності сучасної людини : конспект лекцій / О. С. Зубарєв. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2025. – 132 с.

Конспект лекцій підготовлено відповідно до програми курсу «Парадокси сексуальності сучасної людини», що пропонується як міжфакультетська вибіркова дисципліна для студентів і студенток 2–3 курсів усіх спеціальностей.

Автор розглядає широке коло питань, серед яких – становлення сексології як науки про сексуальність, соціальні, біологічні та психологічні аспекти сексуальності людини, особливості чоловічої та жіночої сексуальності, соціально-правові проблеми сексуальності та інші.

Засвоєння матеріалу курсу здобувачами й здобувачками вищої освіти сприятиме реалізації таких Цілей сталого розвитку ООН, як «Гендерна рівність», «Якісна освіта», «Міцне здоров'я та благополуччя», а також виконанню Гендерної стратегії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, спрямованої на забезпечення гендерної рівності та запобігання дискримінації за гендерною ознакою в усіх сегментах університетського простору.

УДК 316.367(075.8)

ЗМІСТ

Передмова	4
Лекція 1. Сексуальність у напівсутінках міфів та у світлі наукових теорій	9
Лекція 2. Соціальні та біологічні аспекти сексуальності людини	22
Лекція 3. Сексуальність як феномен культури	31
Лекція 4. Сексуальність і медіа.....	47
Лекція 5. Від біології до психології сексуальності.....	53
Лекція 6. Особливості чоловічої сексуальності	65
Лекція 7. Особливості жіночої сексуальності	73
Лекція 8. Сексуальні орієнтації	79
Лекція 9. Гендерна соціалізація	84
Лекція 10. Сексуальність і вік.....	93
Лекція 11. Соціально-правові проблеми сексуальності.....	98
Лекція 12. Сексуальне здоров'я	104
Список рекомендованої літератури.....	110
Рекомендовані електронні ресурси	110
Додатки.....	111

ПЕРЕДМОВА

Конспект лекцій укладено за програмою курсу «Парадокси сексуальності сучасної людини», що пропонується як міжфакультетська вибіркова дисципліна для студентів і студенток 2–3 курсів усіх факультетів Каразінського університету. Основний текст складається з дванадцяти лекцій, кожна з яких розкриває різні аспекти сексуальності сучасної людини. Теми, запропоновані для вивчення, узгоджуються зі змістом більшості сучасних курсів і наукових видань із сексуальної освіти.

Навчальна література за курсом

Довгий час для українського читача одним із небагатьох джерел інформації про сексуальність була книга радянського автора Ігоря Семеновича Кона «Вступ до сексології», опублікована українською мовою видавництвом «Либідь» у 1991 році¹. Ця праця має передусім історико-соціологічне значення, оскільки І. Кон був теоретиком сексуальної революції в Радянському Союзі, але я не вилучаю її з переліку рекомендованих джерел. І. Кон був одним із небагатьох авторів, які наважувалися писати та говорити про сексуальність в умовах антисексуальної культури. Він показав радянській людині, що сексу не потрібно боятися і його не потрібно осуджувати, оскільки це невід’ємний аспект людського життя. Цінність його робіт у тому, що в них автор узагальнив усі найсучасніші на той час дослідження в зарубіжній сексології. Німецькою мовою «Вступ до сексології» І. Кона вийшов у Лейпцигу 1985 року², трохи раніше, ніж українською.

Також рекомендую до читання книгу Енн Болін та Патриція Вілехан «Людська сексуальність: біологічний, психологічний, культурний аспекти», що вийшла друком 2009 року³, працю Йохана Леммера «Вступ до сексології» 2005 року⁴. Особливо вартий уваги підручник Вільяма Ярбера та Барбари Вернер Саяд «Людська сексуальність: різноманіття в сучасному суспільстві»⁵. З кожним виданням ця книга висвітлює все більше аспектів людської сексуальності. У вільному доступі в Інтернеті можна знайти

¹ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. 304 с.

² Kon I. Einführung in die Sexologie. Verlag: Köln, Pahl-Rugenstein. 1985. 376 p.

³ Bolin A., Whelehan P. Human Sexuality: Biological, Psychological, and Cultural Perspectives. Taylor & Francis Group, 2009.

⁴ Lemmer J. Introduction to Sexology. Pretoria: Sexology SA, 2005a.

⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. 688 p.

десяте видання, яке налічує 688 сторінок, тоді як останнє одинадцятьте видання 2021 року вже має обсяг в 736 сторінок. Тому, якщо хочете скласти цілісне уявлення про найактуальніші дослідження в царині людської сексуальності, рекомендую саме цю книгу.

Серед тем, які висвітлюють В. Ярбер та Б. Саяд: теоретичні підходи до вивчення людської сексуальності; емпіричні дослідження людської сексуальності; жіноча та чоловіча сексуальна анатомія, фізіологія та реакція; гендер і гендерні ролі; сексуальність у дитинстві та підлітковому віці; сексуальність у дорослому віці; любов і спілкування в романтичних стосунках; сексуальне самовираження; варіації сексуальної поведінки; контрацепція та аборт; зачаття, вагітність і пологи; сексуальне тіло в здоров'ї та хворобі; сексуальні дисфункції, їхнє лікування та терапія; інфекції, що передаються статевим шляхом, ВІЛ/СНІД; сексуальне насильство та неправомірна сексуальна поведінка; відверто сексуальні матеріали; секс-робота; правові аспекти регулювання сексуальної поведінки.

Парадоксальність сексуальності

У назві цієї міжфакультетської дисципліни є слово «парадокс». Звідки виникла ця ідея – розглянути сексуальність у сучасному суспільстві саме під таким ракурсом? У назві праці Івана Блоха «Сексуальне життя нашого часу та його відношення до сучасної культури» (1907)⁶ уже міститься елемент парадоксальності. І. Блох був дерматологом і венерологом, але, обґрунтовуючи науку сексологію, він підкреслював, що сексуальність слід розглядати у зв'язку з культурою. Аргументуючи свій підхід, учений зазначав: «Автор цього дослідження переконаний, що суто медичний підхід до вивчення сексуального життя не здатен повною мірою відобразити багатогранні взаємозв'язки між сексуальністю та іншими сферами людського існування. Щоб належним чином осмислити значення кохання як у житті окремої особистості, так і в суспільному житті загалом, а також у процесі розвитку людської цивілізації, цю сферу дослідження слід розглядати як складову частину загальної науки про людину. Ця наука формується на основі синтезу знань з інших галузей – загальної біології, антропології й етнології, філософії та психології, історії літератури й усієї історії цивілізації. До цього часу не існувало жодного всеосяжного трактату, присвяченого повному вивченню сексуального життя. Справді, настав слушний момент здійснити спробу систематизувати величезний масив наявного матеріалу й представити результати з єдиної,

⁶ Bloch I. The Sexual Life of Our Time in Relation to Modern Civilization / translated by M. Eden Paul. New York: Allied Book Society, 1908.

інтегрованої наукової перспективи»⁷. Пізніше І. Блох визнає біологічний аспект як основний, але, на його думку, культурні виміри сексуальності у будь-якому випадку не можна ігнорувати.

Можна виокремити низку моментів, які демонструють парадоксальність як самої сексуальності, так і науки, що її вивчає. У Вільгельма Райха є теза про те, що не існує інтересу, який би впливав на людину сильніше, ніж сексуальний. Попри це, серед університетських дисциплін науки про сексуальність досі залишаються майже не представленими. Викладаються окремі курси – «Основи сексології» на факультетах психології, «Філософія статі» на філософських факультетах, «Історія сексуальності» на історичних. Можливо, існують і поодинокі винятки, проте загалом ситуація відображає суперечність: з одного боку, важливість сексуальності визнається як експертами, так і суспільством, а з іншого – про сексуальність майже нічого не говориться навіть на рівні університетської освіти.

Повноцінне вивчення сексології наразі доступне лише для вузького кола фахівців. Така ситуація відображає парадокс суспільного ставлення до сексуальності: згідно з опитуванням «Кохання та секс очима українців», проведеним у 2019 році Соціологічною групою «Рейтинг», 56 % українців вважають секс важливою частиною життя, ще 23 % – скоріше погоджуються з цим твердженням, однак тема залишається соціально табуованою.

Більшість підлітків отримують знання про сексуальність переважно з Інтернету, тобто через неформальну самоосвіту поза межами навчальних інституцій. Таке знання часто не відповідає критеріям науковості й може відтворювати гендерні стереотипи або міфи про сексуальну поведінку. Водночас саме науковці – біологи, соціологи, психологи, філософи – здатні надавати суспільству обґрунтоване знання про сексуальність.

У серіалі «Статеве виховання»⁸ головний герой Отіс спілкується зі своєю матір'ю про секс, що для нашої культури є радше винятком, ніж нормою. Від радянського культурного канону ми успадкували норму, згідно з якою розмова про секс між батьками та дітьми є табу. Досі багато людей зазначають, що в їхніх сім'ях про секс ніколи не говорили.

На метасоціологічному рівні сексуальність виглядає не менш парадоксально. З. Фройд вважав, що культура – це продукт сублимації сексуальної енергії, тобто її перенаправлення та перетворення. Водночас він стверджував, що культура є репресивною структурою, яка обмежує

⁷ Lemmer J. Introduction to Sexology. Pretoria: Sexology SA. 2005a. URL: <http://www.sexarchive.info/BIB/lemmer2/index.htm>

⁸ «Статеве виховання» (2019) – британський молодіжний серіал, у якому розкриваються різні аспекти підліткової сексуальності.

людське тіло та сексуальність⁹. Колись до нашого університету приїздив один відомий професор, який на початку лекції демонстративно поклав ноги на стіл. Звісно, це був шок для слухачів та слухачок в аудиторії, адже поведінка професора зруйнувала фонові очікування щодо того, як має поводитися викладач у навчальному середовищі. Тобто потреби тіла не завжди можуть бути реалізовані, оскільки існують соціальні норми, які обмежують нас у цьому. Ще наочнішим прикладом є використання корсетів у минулому. Жінки втрачали свідомість на світських раутах не тому, що були занадто тендітними, а тому, що корсет настільки здавлювали діафрагму та легені, що їм бракувало повітря. Корсет – яскравий символ культури як репресивної структури, матеріальне втілення соціальних вимог до тіла, нав'язаних культурою. Чи не парадоксально? З одного боку, культура породжена сексуальною енергією, а з іншого – сама її обмежує.

У царині романтичних стосунків ми також можемо знайти багато чого парадоксального. Суспільні експектації, що висувуються стосовно жінок, часто суперечливі: від дівчини можуть вимагати бути «незайманою» і водночас досвідченою у сфері сексуальних стосунків, що абсолютно парадоксально. Не менш суперечливими бувають й очікування стосовно чоловіків – наприклад, вимога наявності сексуального досвіду (як нібито підтвердження мужності чи фертильності) та водночас вірності й моногамності у майбутніх стосунках.

Соціологічні дослідження підтверджують парадоксальність сексуальності сучасної людини. У 2021 році Соціологічна група «Рейтинг» провела дослідження «Гендерні ролі та стереотипи в українському суспільстві»¹⁰. Респондентам було поставлене запитання: «Чи допустимий секс після першого побачення?». Серед чоловіків 10 % відповіли «скоріше так», 31 % – «скоріше ні», 59 % – «залежно від ситуації». Серед жінок лише 2 % відповіли «скоріше так», 31 % – «залежно від ситуації», 66 % – «скоріше ні». Таким чином, удвічі більше жінок, ніж чоловіків, вважають, що секс після першого побачення є недопустимим. Такі гендерні відмінності у відповідях можна інтерпретувати по-різному, зокрема як прояв подвійних стандартів, коли норми, що регулюють сексуальну поведінку чоловіків і жінок, суттєво різняться.

В іншому дослідженні Соціологічної групи «Рейтинг» респондентам запропонували оцінити рівень згоди з різними твердженнями про гендерні

⁹ Фройд З. Невпокій в культурі ; пер. з німецької Ю. Прохасько. Київ : Апріорі, 2021. 120 с.

¹⁰ Дослідження «Гендерні ролі та стереотипи» проводилося 27–28 лютого 2021 року методом САТІ (Computer Assisted Telephone Interviewing - телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера). На основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів. Опитано 1500 респондентів. Вибірка репрезентативна за віком, статтю і типом поселення населення України віком від 18 років і старші в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу. Похибка дослідження не перевищує 2,5 %.

ролі чоловіків і жінок, зокрема з твердженням: «Виконання подружнього обов'язку в ліжку є обов'язковим для чоловіків». Таке уявлення було досить поширеним за радянської доби, хоча воно фактично легітимізує насильницькі або аб'юзивні практики у шлюбі. Відповіді виявилися досить несподіваними. Здавалося б логічним припустити, що частка чоловіків, які погоджуються з цим твердженням, буде нижчою, ніж частка жінок, проте результати свідчать про протилежне. Серед чоловіків 23 % відповіли, що «цілком погоджуюся», 21 % – «скоріше погоджуюся», тоді як серед жінок 18 %, відповіли «цілком погоджуюся», а 20 % – «скоріше погоджуюся»¹¹. Чи не свідчить це про те, що репресивна сексуальна модель є частиною ширшого соціального сценарію маскуліності, який підтримується як чоловіками, так і жінками? Це ще один парадокс сексуальності сучасної людини.

Однак цей курс не лише про парадокси сексуальності. Звернення до парадоксальності є радше філософським прийомом, який дає змогу актуалізувати питання, що постають у контексті людської сексуальності. Головна мета курсу – розвиток сексуальної культури студентства, створення інклюзивного, толерантного й безпечного освітнього простору.

¹¹ Дослідження «Кохання та секс очима українців» було проведене у період від 23 січня – 3 лютого 2019 року методом особистого формалізованого інтерв'ю (face-to-face). Опитано 2000 респондентів. Вибірка репрезентативна за віком, статтю, регіонами і типом поселення, похибка репрезентативності дослідження не перевищує 2,2 %.

ЛЕКЦІЯ 1

СЕСУАЛЬНІСТЬ У НАПІВСУТІНКАХ МІФІВ ТА У СВІТЛІ НАУКОВИХ ТЕОРІЙ

Ненаукові тлумачення сексуальності

Культури відрізняються за своїм ставленням до сексуальності. Є культури антисексуальні та просексуальні¹². Перші більшою мірою заперечують, другі – дозволяють різні її прояви. Однак стародавні пояснення сексуальності завжди тісно пов'язані з міфологічними та релігійними уявленнями. Приміром, у міфології стародавньої Індії божества зазвичай наділені безмежним сексуальним потенціалом, недоступним звичайній людині. Бог Крішна мав близько шістнадцяти тисяч дружин. Як стверджував автор «Камасутри» Ватсьяяна Малланага, вчення про *каму*, тобто задоволення, сягає своїми витокami творця всіх живих істот Праджапаті¹³. Стародавня індійська культура, у якій високо цінувалася не лише репродукція, а й рекреація, і де сексуальність розглядалася як природна сторона людського життя, була просексуальною. А от у культурі Стародавнього Ізраїлю головний акцент робився на репродукції, тоді як задоволенню приділялася значно менша увага. «Плодіться й розмножуйтесь», – сказано в Біблії. Культура Стародавнього Ізраїлю, в якій репродукція не тільки дозволялася, але й вимагалася як моральний обов'язок перед Богом, а задоволення майже ігнорувалося, була радше антисексуальною.

Що таке антисексуальна культура? Це культура, у якій переважає негативне ставлення до сексуальності, яка дозволяється лише з огляду на потребу відтворення людського роду. Сексуальність розглядається як гріховна сторона людини або просто такий аспект людського буття, що потребує замовчування та морального осуду. Як зазначав І. Кон, на початку ХХ століття в Англії жінка, яка приходила до лікаря, вказувала, де вона відчуває біль, не на власному тілі, а на ляльці¹⁴. В антисексуальній культурі забороняються публікації, в яких зображуються прояви сексуальності або

¹² Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 100.

¹³ The Kama Sutra of Vatsyayana. Translated from the Sanscrit. In seven parts, with preface, introduction, and concluding remarks. BURTON, Sir Richard Francis (Torkuay, 1821 – Trieste, 1890) [Translator]. Published by Kama Shastra Society of London and Benares, Cosmopoli, 1883. URL: <https://burtoniana.org/books/1883-Kama%20Sutra/HTML/burton-1883-kama-sutra.html#section3>

¹⁴ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 12 – 13.

переосмислюється її роль у житті людини. Чи є сучасна українська культура антисексуальною? Ні, якщо порівнювати її з радянською культурою. Проте, якщо порівняти її з культурою Сполученого Королівства, де створено серіал «Статеве виховання», стає очевидним, що сучасна українська культура досі зберігає багато антисексуальних настанов.

Сексологія – наука про сексуальність

У кінці XIX – на початку XX століття в Західній Європі виникає сексологія – наука про сексуальність. Провідну роль у її становленні відіграли професор психіатрії Віденського університету Ріхард фон Крафт-Ебінг (1840 – 1902), німецький дерматолог і венеролог Іван (Йоганн) Блох (1872 – 1922), швейцарський ентомолог, психіатр та невропатолог Август Форель (1848 – 1931), німецькі психіатри Альберт Молль (1862 – 1939), німецький лікар Магнус Гіршфельд (1868 – 1935), англійський публіцист і фармацевт Генрі Гевлок Елліс (1859 – 1939), австрійський психіатр, психоаналітик Зигмунд Фройд (1856 – 1939), австрійський та американський психоаналітик Вільгельм Райх (1897 – 1957), швейцарський психоаналітик Карл-Густав Юнг (1875 – 1961), американський біолог Альфред Кінзі (1894 – 1956)¹⁵.

Наукове вивчення сексуальності започаткували лікарі-психіатри. По-перше, лікарям частіше доводилося стикатися з нетиповими проявами сексуальності, які залишалися поза увагою суспільства. Приміром, Р. фон Крафт-Ебінг дав перші наукові визначення садизму та мазохізму, спостерігаючи ці явища у своїх пацієнтів. По-друге, клініки були певною мірою захищені від моральної та релігійної критики, хоча вчені, які вивчали сексологічну проблематику, все одно піддавалися нападам з боку колеґ-лікарів та публіки.

Виникали дискусії щодо пояснення того чи іншого феномену, наприклад, фетишизму. Р. фон Крафт-Ебінг надавав вирішального значення вродженим факторам, вважаючи, що особливості психічної конституції людини є основою виникнення цієї перверсії (за тодішньою термінологією). Тоді як А. Біне був іншої думки і вважав, що вирішальну роль відіграють асоціативні зв'язки. Він стверджував, що фетишизм з'являється внаслідок закріплення асоціативного зв'язку між задоволенням і певним предметом. Навіть за відсутності сексуального партнера цей предмет стає сексуальним стимулом для людини. Однак виникає цілком логічне запитання, чому такий асоціативний зв'язок формується лише в деяких людей?¹⁶

¹⁵ Lemmer J. Introduction to Sexology. Pretoria: Sexology SA. 2005a. URL: <http://www.sexarchive.info/BIB/lemmer2/index.htm>

¹⁶ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 8.

Інша лінія в становленні сексології – гуманітарна. Видатний англійський етнограф Броніслав Маліновський у 1920-х рр. опублікував важливі праці про сексуальне життя народів Меланезії. Широко відомі книги американської етнографки Маргарет Мід: «Підлітковий вік на Самоа» (1928), «Стать і темперамент у трьох примітивних суспільствах» (1935) і «Чоловік та жінка» (1955), які багато повідали нам не лише про меланезійців, а й про нас самих.

У праці «Підлітковий вік на Самоа» М. Мід викладає результати дослідження процесу дорослішання дівчат на Самоа, порівнюючи його з дорослішанням американських дівчат. На противагу поширеним на той час біологічним уявленням, які пов'язували психологічні труднощі в підлітковому віці з гормональними змінами, дослідниця висунула альтернативну гіпотезу. На думку М. Мід, емоційна нестабільність, характерна для американських дівчат, не є універсальним явищем. Результати її етнографічного дослідження свідчили, що самоанські дівчата-підлітки – за винятком доньок вождів, на яких поширювалися численні культурні табу, – не демонструють ознак сильного стресу чи емоційного напруження в цьому віці. Відповідно, дослідниця дійшла висновку, що конфлікти та тривожні стани в підлітковому віці радше зумовлені соціокультурними чинниками, ніж біологічними. Одним із таких чинників вона вважала динамічні культурні зміни, характерні для американського суспільства¹⁷.

У своїй праці М. Мід змальовує самоанську культуру як менш формалізовану, зокрема в питаннях шлюбних і сексуальних норм. Вона зазначає, що дівчата на Самоа мають змогу відкладати шлюб доти, доки самі цього бажають, користуючись можливістю вступати у неформальні сексуальні стосунки. Вільні романтичні стосунки до одруження розглядаються як природна частина дорослішання. Самоанська сексуальна культура, за спостереженнями дослідниці, вирізняється толерантним і невимушеним ставленням до сексуальності. Дівчата-підлітки не переживають провини за сексуальну активність, на відміну від їхніх американських ровесниць, які живуть у культурі, де підліткова сексуальність зазнає морального осуду¹⁸.

Дослідження М. Мід дорослішання дівчат-підлітків на Самоа, перебіг якого, завдяки ліберальній сексуальній моралі, був значно менш травматичний, ніж у американських дівчат, стало важливим етапом у розвитку гуманітарної лінії в сексології, адже продемонструвало, що існують суспільства, у яких людина може більш-менш вільно реалізовувати свою сексуальність.

¹⁷ Bolin A., Whelehan P. Human Sexuality: Biological, Psychological, and Cultural Perspectives. Taylor & Francis Group, 2009. P. 6–7.

¹⁸ Bolin A., Whelehan P. Human Sexuality: Biological, Psychological, and Cultural Perspectives. Taylor & Francis Group, 2009. P. 7–8.

Психоаналіз З. Фрейда

З. Фрейд недвозначно заявив, що в основі всіх видів любові, якими б піднесеними вони не здавалися, лежить сексуальна енергія лібідо. «Ядро того, що ми називаємо коханням, – писав З. Фрейд, – статевая любов, метою якої є сексуальна близькість. Цей потяг лежить і в основі таких «несексуальних» почуттів, як любов до самого себе, батьківська й синівська любов, дружба, любов до людства в цілому й навіть уподобання конкретних предметів, прихильність до абстрактних ідей»¹⁹. Лібідозну природу цих почуттів можна розпізнати за прагненням до близькості та самопожертви, яке притаманне закоханій людині. Таке розуміння кохання випливає із тлумачення сексуальності, запропонованого дослідником: «Передусім сексуальність відокремлюється від свого надто тісного зв'язку з геніталіями й розглядається як загальніша тілесна функція, що має за мету задоволення й тільки опосередковано слугує цілям відтворення»²⁰.

Концепція психосексуального розвитку, яку запропонував З. Фрейд, ґрунтується саме на широкому розумінні сексуальності. До появи психоаналізу вважалося, що сексуальність з'являється в людини в підлітковому віці, а дитина не має жодних сексуальних потягів. З. Фрейд показав, що це не так і що психосексуальний розвиток починається значно раніше²¹. Він з'ясував, що людина має не одну, а кілька ерогенних зон, тобто ділянок тіла, подразнення яких викликає сексуальне збудження. Значення цих зон із віком змінюється, що дозволяє виокремити п'ять фаз психосексуального розвитку: оральну (до 1 року), анальну (від 1 до 3 років), фалічну (від 3 до 5 років), латентну (від 6 років до досягнення пубертатного віку) та генітальну (від підліткового віку й далі)²². А як же люди, які визначають себе як асексуали? Дійсно, асексуали стверджують, що не відчувають або майже не відчувають сексуального потягу, спрямованого на осіб іншої чи власної статі²³. Вони говорять, що їх це не цікавить. Сьогодні асексуальність розглядається як четверта сексуальна орієнтація. Що ж, З. Фрейд асексуальність не досліджував. Але виникає питання, чи вписується феномен асексуальності у фрейдівську концепцію психосексуального розвитку, чи його концепція потребує доопрацювання?

Важливо те, що після З. Фрейда уявлення про дітей змінилися. Раніше вважалося, що діти не переживають нічого, пов'язаного з сексуальними відчуттями, але це було переосмислено в межах психоаналізу²⁴. Напри-

¹⁹ Цит за: Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 15.

²⁰ Цит за: Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 16.

²¹ Фрейд З. Вступ до психоаналізу ; пер. з нім. П. Таращук. Київ : Основи, 1998. С. 314.

²² Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 40.

²³ The Asexual Visibility and Education Network (AVEN): <https://www.asexuality.org/>

²⁴ Фрейд З. Вступ до психоаналізу; пер. з нім. П. Таращук. Київ: Основи, 1998. С. 310 – 311.

клад, за З. Фройдом, перша фаза психосексуального розвитку – оральна. Це означає, що для немовляти основним місцем задоволення є рот. Діти відчують задоволення від смоктання. Для новонародженої дитини материнські груди – це надважливий об'єкт, оскільки наявність харчування є запорукою виживання в цьому світі. Криком дитина повідомляє, що їй потрібна їжа, материнське молоко.

Можна по-різному відповісти на питання, що означає бути дорослим. І. Кант колись відповів на це питання наступним чином: бути дорослим означає вміти користуватися власним розумом. Коли людина бере на себе відповідальність, її власні рішення стають для неї основою дій, то це свідчить про те, що вона доросла. З точки зору З. Фрейда, подорослішати означає досягти стадії генітальної сексуальності. Якщо людина зафіксувалася на одній із попередніх фаз, то це проблема. На генітальній фазі лібідо шукає задоволення в статевій близькості з кимось іншим. Психологічний аналіз має допомогти людині подолати цей шлях, вилікувати її від психологічних травм, яких вона, можливо, зазнала і через які її психосексуальний розвиток був призупинений²⁵.

Як ви знаєте, психоаналіз виник як метод лікування неврозів, а потім був розвинутий З. Фройдом до філософського вчення, яке пояснює більшість аспектів людського буття. Зокрема, культура розглядається в психоаналізі як репресивна структура, а великі культурні творіння – як наслідок сублімації лібідо. Культура обмежує сексуальність, як і багато інших тілесних проявів, і за певних обставин внаслідок цього у людини може виникнути невроз. Водночас, повне розкріпачення означало б загибель культури. Людина перестала б займатися творчістю, а любов, яку оспівують поети, втратила б свою цінність. Таким чином, не існує культури без обмежень сексуальності, проблемою є надто сильні обмеження.

Сексологічні дослідження Альфреда Кінзі

Відомо, що З. Фройд створив свою концепцію, спираючись на спостереження, зроблені в процесі психотерапевтичної роботи з пацієнтами, які страждали на невротичні розлади. На цьому етапі сексологічні дослідження відбувалися саме так: лікарі описували симптоми, з якими до них приходили пацієнти, аналізували анамнез, робили висновки, висували теорії. До пояснення норми йшли через вивчення патологічного. Як зазначає І. Кон, рання сексологія оперувала розумінням норми як *нормативу*, на який потрібно рівнятися, оцінюючи індивідуальну поведінку людини. Наприклад, нормативом вважалася така сексуальна поведінка, яка має на меті продовження роду, а всі інші форми сексуальної активності розглядалися як перверсії. Однак існують інші тлумачення норми. Наприклад, норму можна

²⁵ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 17.

розглядати як *статистично середнє*, тобто те, що найбільш часто зустрічається в масових явищах. У цьому сенсі нормою є не тільки середнє значення, але й відхилення від нього в певному діапазоні. Також норму можна розуміти як *функціональний оптимум*, що передбачає протікання всіх процесів у системі з найвищою злагодженістю, надійністю, економічністю й ефективністю. Функціональна норма завжди індивідуальна²⁶. Таким чином, довгий час знання про сексуальність були тісно пов'язані з вивченням патологічного в сексуальності, натомість, яким є сексуальне життя більшості людей, які не звертаються до лікарів, відомо було мало.

Американський вчений, зоолог за освітою (провідний дослідник горіхотворок) Альфред Кінзі (1894 – 1956) зробив вагомий внесок у розуміння того, що є нормою, коли ми кажемо про поширені форми сексуальної поведінки людей. Він розглядав сексуальність як такий самий об'єкт наукового дослідження, як і будь-який інший (ті ж горіхотворки), що дозволило йому відмежуватися від оціночного підходу, адже наука вивчає, а не оцінює об'єкт дослідження з точки зору моралі. Також він взявся вивчати сексуальність поза медициною, яка була сконцентрована на вивченні патології. А. Кінзі вдалося провести понад 18 000 face-to-face інтерв'ю з американцями на тему їхньої сексуальної поведінки. Кожне інтерв'ю містило від 350 до 520 пунктів інформації. За результатами були опубліковано дві роботи: «Сексуальна поведінка чоловіків» (1948) та «Сексуальна поведінка жінок» (1953), що продемонстрували суттєву відмінність між стандартами сексуальної поведінки та фактичною сексуальною поведінкою американців. Виявилося, що багато сексуальних практик, які вважалися девіаціями, були досить поширеними²⁷.

«Звіти Кінзі» справили значний вплив на американське суспільство, сприяючи:

- *прийняттю сексуального різноманіття та варіативності*. Було доведено, що фактична сексуальна поведінка дуже різноманітна. Навіть якщо певний тип поведінки трапляється дуже рідко, він просто є однією з варіацій у континуумі. Людина не має змінювати свою сексуальну поведінку, якщо для неї вона є функціональною нормою. Серед чоловіків він виявив осіб, які мали оргазм щодня, і тих, хто міг прожити кілька місяців без оргазму. Серед жінок він зафіксував осіб, які ніколи не мали оргазму, і тих, хто мав його кілька разів на день²⁸.

²⁶ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 21–22.

²⁷ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 41.

²⁸ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 41.

- *зміні ставлення до мастурбації.* А. Кінзі дійшов висновку, що мастурбація є нешкідливою, хоча і не є заміною статевого акту, а окремою формою сексуальної поведінки, що приносить сексуальне задоволення та відіграє важливу роль у сексуальності жінок, оскільки є більш надійним джерелом оргазму, ніж гетеросексуальний статевий акт, а також сприяє здатності жінок досягати оргазму під час статевого акту. А. Кінзі вважав, що мастурбація є найменш спотвореним соціальними чинниками джерелом даних про сексуальну чутливість людини²⁹.
- *зміні ставлення до гомосексуальності.* Довгий час вважалося, що гомосексуальною є людина, яка практикує будь-які форми сексуальної взаємодії з особою своєї статі. За результатами досліджень А. Кінзі, близько 50 % чоловіків і 28 % жінок мали певний досвід одностатевих контактів, а 38 % чоловіків і 13 % жінок повідомили про оргазм під час цих контактів. Окрім того, він дійшов висновку, що сексуальні потяги, фантазії та форми поведінки людини можуть змінюватися протягом життя. Гетеросексуальність і гомосексуальність, за А. Кінзі, не є фіксованими психологічними категоріями чи ідентичностями; натомість існує континуум сексуальної поведінки, на підставі якого можна говорити про сексуальну орієнтацію індивіда³⁰. Вчений запропонував рейтингову шкалу гетеро-гомосексуальності (Kinsey Scale), що базується на визначенні пропорції сексуальної поведінки та психосексуальних реакцій індивіда (сексуальні фантазії, мрії тощо) на представників своєї чи/та іншої статі. Шкала має сім градацій: виключно гетеросексуальні сексуальна поведінка та психосексуальні реакції; переважно гетеросексуальні, рідко гомосексуальні; переважно гетеросексуальні, але трапляються й гомосексуальні; рівною мірою гетеросексуальні та гомосексуальні; переважно гомосексуальні, але трапляються й гетеросексуальні; переважно гомосексуальні, рідко гетеросексуальні; винятково гомосексуальні. Окремо А. Кінзі виділив категорію X, що позначала осіб, які не мали сексуальних контактів і не виявляли сексуальних реакцій чи потягів. Це дозволило відійти від бінарного мислення і поглянути на сексуальну орієнтацію як на спектр³¹. Пізніше ми розглянемо моделі сексуальної орієнтації докладніше.
- *переосмисленню нормального/патологічного.* Вчений прийшов до висновку, що розрізнення нормального та патологічного не має

²⁹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 42.

³⁰ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 42.

³¹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 42 – 43.

сенсу. Сексуальна поведінка людей дуже різноманітна. Майже кожен тип сексуальної поведінки можна розмістити поряд з іншим, що не надто відрізняється від нього³². Результати досліджень А. Кінзі сприяли тому, що в сексології поступово відбувся перехід від розуміння норми як нормативу до розуміння її як функціонального оптимуму, індивідуального для кожної людини.

Таким чином, хоча А. Кінзі відмовився говорити про сексуальність з точки зору сексуальної моралі, його сексологічні опитування справили суттєвий вплив на сексуальну мораль, зокрема суспільне сприйняття таких явищ, як мастурбація, гомосексуальність, а самого вченого називають у переліку тих, хто заклав підвалини сексуальної революції 1960-1970-х років. Сьогодні при Університеті Індіани функціонує Інститут Кінзі, діяльність якого зосереджена на проведенні досліджень, що сприяють кращому розумінню людської сексуальності та стосунків³³.

В. Мастерса та В. Джонсон: експериментальне дослідження сексу

У австрійського та американського психоаналітика В. Райха, який, до речі, народився на теренах сучасної України, є праця під назвою «Функція оргазму» (1927), у якій він стверджує, що душевні захворювання тісно пов'язані із запереченням сексуальності. На його думку, людина унікальна у своєму запереченні життя, наслідком якого на суспільному рівні є війни, масові вбивства, а на індивідуальному – психічні та тілесні порушення життєвої функції. В. Райх розвиває авторське бачення того, як функціонує тіло людини, спираючись на свою сексуально-економічну теорію життя. Зокрема, він пропонує «формулу оргазму», яка має такий вигляд: механічна напруга – біоелектричний заряд – розряд – зняття механічної напруги³⁴. Це цікава теорія, але, безперечно, саме *теорія*, яка ґрунтується на розповідях пацієнтів та спостереженням за власним досвідом.

Минуло близько тридцяти років після виходу книги Вільгельма Райха, коли американські вчені Вільям Мастерс (1915 – 2001) та Вірджинія Джонсон (1925 – 2013) розпочали вивчення сексуальної поведінки в лабораторних умовах. В. Мастерс працював лікарем у Сент-Луїсі й зацікавився лікуванням сексуальних дисфункцій - сексуальних розладів, що виникають під час партнерської сексуальної взаємодії, таких

³² Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 43.

³³ Kinsey Institute at Indiana University: <https://kinseyinstitute.org/>

³⁴ Reich W. Die Funktion des Orgasmus: Zur Psychopathologie und zur Soziologie des Geschlechtslebens, Wien: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1927.

як передчасна еякуляція, еректильна дисфункція тощо. На певному етапі він усвідомив, що в цій царині не вистачає систематичних досліджень³⁵.

В. Мастерс та В. Джонсон відібрали для експерименту 382 жінки і 312 чоловіків (296 подружніх пар, інші неодружені) у віці від 18 до 78 років. У лабораторії університету вони давали учасникам дослідження час звикнути до лабораторних умов, знайомили їх із функціями всіх приладів, після чого відібрані пари здійснювали серію статевих актів. Усі їхні фізіологічні реакції, такі як артеріальний тиск, шкірні реакції, набухання статевих органів, сосків тощо, ретельно та об'єктивно фіксувалися. Вченим вдалося спостерегти перебіг 7500 закінчених жіночих і 2500 чоловічих сексуальних циклів³⁶.

У результаті проведеного дослідження В. Мастерс та В. Джонсон запропонували чотири фази копулятивного циклу: збудження, плато, оргазм, релаксація (або рефрактерна фаза), а також зробили декілька важливих висновків. По-перше, фізіологічно чоловічі та жіночі сексуальні реакції дуже схожі. По-друге, жінки досягають оргазму переважно шляхом стимуляції клітора, а penetрація для цього не є необхідною. Це зруйнувало фрейдівське розрізнення на вагінальний та кліторальний оргазми, у якому вагінальному оргазму віддавалося пріоритетне місце, а кліторальний визнавався ознакою «вагінальної фригідності», і сприяло легітимації жіночої мастурбації. По-третє, розмір статевого члена виявився менш значущим для сексуального задоволення жінки, ніж тривалість ерекції та техніка статевого акту³⁷.

Радикально змінила погляди на секс-терапію робота В. Мастерса та В. Джонсон «Сексуальна неспроможність людини» (1970)³⁸. Вони показали, що багато сексуальних проблем не є наслідками глибинних неврозів чи розладів особистості, а це звичайні труднощі, що виникають у партнерській взаємодії внаслідок браку інформації, поганої комунікації, конфліктів, і які можна вирішити за допомогою поведінкової терапії та сексуальної освіти. В. Мастерса та В. Джонсон називають «піонерами сучасної секс-терапії»³⁹.

Сучасні дослідження сексуальності у США

В Україні до вивчення сексуальності звертаються досить рідко, тоді як за кордоном це загально визнана сфера міждисциплінарних наукових досліджень. Провідна наукова традиція вивчення сексуальності існує

³⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 43.

³⁶ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 65 – 66.

³⁷ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 66 – 67.

³⁸ Masters W. H. and Johnson V. E. Human sexual inadequacy. Little, Brown, Boston. 1970. 487 p.

³⁹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 43.

в США. Можна назвати щонайменше п'ять американських досліджень, які висвітлюють поширеність різних типів сексуальної поведінки серед населення: Національне дослідження здоров'я та соціального життя (The National Health and Social Life Survey), Національне дослідження розвитку сім'ї (The National Survey of Family Growth), Дослідження ризикованої поведінки молоді (The Youth Risk Behavior Survey), Національна оцінка стану здоров'я студентів коледжів (The National College Health Assessment), Національне дослідження сексуального здоров'я та поведінки (The National Survey of Sexual Health and Behavior)⁴⁰.

Національне дослідження здоров'я та соціального життя (NHSLs) було проведене дослідниками із Чиказького університету в 1992 році. Вибірка становила 3432 випадково відібраних американців віком від 18 до 59 років, яких опитували методом face-to-face інтерв'ю. Це було перше національне репрезентативне дослідження сексуальної поведінки американців, результати якого суперечили багатьом попереднім уявленням про секс у США. За даними цього дослідження, американці в основному є сексуально моногамними, займаються сексом приблизно раз на тиждень, мають досить традиційні сексуальні звички. Якщо для чоловіків оргазми є звичним явищем, то для жінок – скоріше винятком. Позашлюбний секс – досить рідкісне явище. Гомосексуальність є менш поширеною, ніж вважалося раніше⁴¹.

Національне дослідження розвитку сім'ї проводиться Національним центром статистики охорони здоров'я з метою збору даних про шлюб, розлучення, контрацепцію, безпліддя, фертильність і репродуктивне здоров'я жінок, чоловіків та дітей у США. У 2006–2008 роках були проведені інтерв'ю face-to-face інтерв'ю та audio-CASI⁴² з використанням репрезентативної вибірки з 13 495 чоловіків та жінок у домогосподарствах США. Було виявлено, що серед дорослих віком від 25 до 44 років близько 98 % жінок і 97 % чоловіків мали коли-небудь статевий акт, 89 % жінок і 90 % чоловіків – оральний секс із партнером іншої статі, 36 % жінок і 44 % чоловіків – анальний секс із партнером іншої статі. Чоловіки у віці від 15 до 44 років у середньому мали 5,1 статевих партнерок за життя, а жінки – 3,2 статевих партнерів за життя; 21 % чоловіків і 8 % жінок повідомили про 15 або більше статевих партнерів за життя. У цій же віковій групі 12,5 % жінок і 5,2 % чоловіків повідомили про сексуальні контакти з особами своєї статі протягом життя, а 9,3 % жінок і 5 % чоловіків – про оральний секс із особами своєї статі. У віковій групі від 15 до 44 років серед жінок 92,8 % ідентифікували себе як гетеросексуалки, 1 % – як гомосексуалки, 3,5 % – як

⁴⁰ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 43 – 49.

⁴¹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 44.

⁴² Computer-Assisted Interviewing System.

бісексуалки. Серед чоловіків 95 % ідентифікували себе як гетеросексуали, 1,6 % – як гомосексуали, 1,1 % – як бісексуали⁴³.

Дослідження ризикованої поведінки молоді проводиться двічі на рік Центрами з контролю та профілактики захворювань (Centers for Disease Control and Prevention⁴⁴). Це дослідження вимірює поширеність різних типів поведінки, що становлять ризик для здоров'я молоді через репрезентативні національні, державні та місцеві опитування з використанням анкети самооцінки. Зокрема, досліджується поширеність сексуальних практик, які можуть призвести до незапланованої вагітності та зараження ПІСШ, включно з ВІЛ. У 2015 році вперше були опубліковані дані щодо частки учнів середніх шкіл, які ідентифікують себе як геї, лесбійки, бісексуали/бісексуалки або які не визначилися зі своєю сексуальною ідентичністю, а також частки учнів, які мали сексуальні контакти лише з особами своєї статі або з обома статями. Цей звіт охоплює національне шкільне опитування 15 624 учнів 9 – 12 класів. За результатами цього дослідження, 40 % учнів (39 % дівчат і 43 % хлопців) повідомили, що коли-небудь мали статевий акт; 20 % учнів (9 % дівчат і 14 % хлопців) повідомили, що мали статевий акт із чотирма або більше партнерами протягом життя; 4 % учнів (2 % дівчат і 7 % хлопців) повідомили, що вперше мали статевий акт до 13 років; 57 % учнів (52 % дівчат і 62% хлопців), які наразі є сексуально активними (34 %), повідомили, що використовували презервативи під час останнього статевого акту; 14 % учнів (15 % дівчат і 12 % хлопців) не застосовували жодних методів контрацепції для запобігання вагітності під час останнього статевого акту; 20 % учнів (16 % дівчат і 25 % хлопців), які наразі є сексуально активними (34 %), повідомили про вживання алкоголю або наркотиків перед останнім статевим актом; 48 % учнів (43 % дівчат і 53 % хлопців) мали сексуальні контакти лише з особами іншої статі; 2 % учнів (2,1 % дівчат і 1,3 % хлопців) мали сексуальні контакти лише з особами своєї статі; 5 % (7,4 % дівчат і 1,9 % хлопців) мали сексуальні контакти з особами обох статей⁴⁵.

Оцінювання здоров'я студентів коледжів проводиться Американською асоціацією здоров'я коледжів (American College Health Association) починаючи з 2000 року щоб оцінити поведінку студентів у дев'яти сферах: загальне здоров'я; профілактика хвороб і травм; вплив на навчання; насильство, аб'юзивні стосунки та особиста безпека; вживання алкоголю, тютюну та інших наркотиків; сексуальна поведінка; харчування та фізичні вправи; психічне здоров'я; сон. За даними весняного звіту за 2016 рік, що містить

⁴³ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 44 – 45.

⁴⁴ Centers for Disease Control and Prevention (CDC): <https://www.cdc.gov/index.html>

⁴⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 45 – 47.

результати опитування 80 139 студентів бакалаврату з 137 кампусів США, можна зробити низку висновків щодо сексуального здоров'я студентів: протягом останніх 12 місяців 65 % чоловіків і 67 % жінок мали принаймні одного сексуального партнера; 38 % чоловіків і 43 % жінок мали одного сексуального партнера, тоді як 12 % чоловіків і 9 % жінок повідомили, що мали чотирьох або більше партнерів. Серед опитаних 43 % чоловіків та 44 % жінок повідомили про оральний секс в останні 30 днів, 41 % чоловіків та 49 % жінок – про вагінальний секс, 7 % чоловіків та 4 % жінок – про анальний секс. Серед сексуально активних студентів найпоширенішими методами контролю народжуваності під час останнього вагінального статевого акту були протизаплідні таблетки та чоловічі презервативи. Серед сексуально активних студентів 16 % повідомили, що вони або їхні партнери використовували екстрену контрацепцію протягом останнього навчального року. Протягом останніх 12 місяців студенти повідомили про неконсенсуальні дотики – 10 % дівчат і 4 % чоловіків, спроби сексуального проникнення без згоди – 5 % жінок і 1 % чоловіків, сексуальне проникнення без згоди – 3 % жінок і 1 % чоловіків, аб'юзивні сексуальні стосунки – 2 % жінок і 1 % чоловіків. Серед чоловіків 84 % описали свою сексуальну орієнтацію як гетеросексуальну, 6 % – як асексуальну, 5 % – як гомосексуальну та 3 % – як бісексуальну; серед жінок 80 % описали свою сексуальну орієнтацію як гетеросексуальну, 7 % – як бісексуальну, 6 % – як асексуальну та 2 % – як пансексуальну або невизначену (questioning)⁴⁶.

Національне дослідження сексуального здоров'я та поведінки проведене Центром сприяння сексуальному здоров'ю Індіанського університету у співпраці з дослідниками Інституту Кінзі та Медичної школи Індіанського університету та опубліковане через 16 років після Національного дослідження здоров'я та соціального життя 1994 року. Це дослідження спирається на інтернет-звіти від 5865 американських підлітків і дорослих віком від 14 до 94 років та свідчить про зростання сексуальної різноманітності порівняно з 1990-ми роками. Проаналізувавши низку джерел, В. Ярбер та Б. Саяд узагальнюють основні результати цього дослідження. Було виявлено велику варіативність сексуальних репертуарів дорослих, із численними комбінаціями сексуальної поведінки; чоловіки та жінки брали участь у різноманітних індивідуальних та партнерських поведінкових актах протягом усього життя, і, незважаючи на меншу частоту цих поведінкових актів серед літніх людей, багато хто із них повідомляв про активне сексуальне життя; мастурбація була поширена серед усіх вікових груп, але частіше зустрічалася серед чоловіків, ніж жінок, і серед осіб у віці 25-29 років; вагінальний статевий акт відбувався частіше, ніж інші сексуальні поведінкові акти протягом усього

⁴⁶ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 47 – 48.

життя; партнерські некоїтальні та поведінкові акти (оральний секс та анальний статевий акт) були добре встановленими компонентами сексуальної поведінки пар і були зареєстровані у більшій кількості, ніж у Національному дослідженні здоров'я та соціального життя 1994 року; серед дорослих багато сексуальних епізодів включали партнерську мастурбацію та оральний секс, але не статевий акт; менше ніж 1 з 10 чоловіків та жінок самовизначилися як гей, лесбійка або бісексуальна особа, але частка учасників дослідження, які мали взаємодію з особами своєї статі протягом життя, була вищою; мастурбація, оральний секс і вагінальний статевий акт були поширені серед усіх етнічних груп та серед чоловіків і жінок протягом усього життя; під час однієї сексуальної події оргазм у чоловіків був викликаний вагінальним статевим актом, тоді як оргазм у жінок був викликаний різноманітними сексуальними поведінковими актами; було виявлено вищі показники використання презервативів під час останнього вагінального статевого акту порівняно з іншими нещодавніми дослідженнями, і презервативи використовувалися частіше з випадковими партнерами, ніж із партнерами у стосунках⁴⁷.

Таким чином, на сьогодні у США сексуальна поведінка населення досліджується усебічно в контексті ширшої проблематики охорони здоров'я. Звертає на себе увагу те, що майже кожне дослідження містить питання, призначені для вимірювання відсотка респондентів, які ідентифікують себе як гетеро-, гомо- чи бісексуальні особи, а також відсотка тих, хто практикує секс з особами іншої, своєї та обох статей. Ці питання особливо цікавили А. Кінзі, але якщо результати його досліджень викликають певні сумніви, зокрема, через можливі викривлення у вибірці (наприклад, велика кількість гомосексуальних чоловіків серед учасників дослідження), то сучасні дослідження проводяться з урахуванням цих недоліків. Надійна соціологічна інформація в цьому питанні дуже важлива в контексті забезпечення фізичного та психологічного здоров'я молоді та прав людини. Феміністські дослідження, дослідження геїв, лесбіянок, бісексуалів, трансгендерів та квірів, а також сексуальності в етнічних групах, таких як афроамериканці, латиноамериканці, американці азійського походження, американці з Близького Сходу та корінні американці є окремими напрямками дослідження сексуальності у США⁴⁸.

⁴⁷ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 48 – 49.

⁴⁸ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 49 – 56.

ЛЕКЦІЯ 2

СОЦІАЛЬНІ ТА БІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СЕКСУАЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

У публікаціях із соціології двадцятирічної давнини нерідко використовувалося поняття «соціальна стать». Була навіть позиція, згідно з якою поняття «гендер» є небажаним запозиченням. Зовсім не так зараз. Навіть у нормативно-правових актах можна зустріти поняття «гендер», «гендерна рівність», «гендерно зумовлене насильство» тощо⁴⁹, що стали звичними для правового та соціологічного дискурсу. Була проведена чітка дистинкція між статтю як сукупністю «біологічних і анатомічних відмінностей, що відрізняють чоловіків від жінок»⁵⁰, та гендером як сукупністю соціальних характеристик статі.

Біологічна стать

Біологічний підхід у поясненні статі неможливо уявити без апеляцій до життя тварин. І. Кон, розкриваючи природничо-наукові основи сексології, зауважує, що в генетичному сенсі всі організми є двостатевими, або бісексуальними (у першому значенні цього слова), оскільки їхні зиготи, тобто клітини, що утворюються в результаті запліднення, отримують генетичну інформацію, потенційно здатну дати початок розвитку як чоловічої, так і жіночої статі. Відомо, що деякі риби родини Labridae, Scaridae й Serranidae здатні змінювати свою морфологічну стать багаторазово в обох напрямках – залежно від статі партнера. *Labroides dimidiatus* (так звані риби-чистильники) живуть групами, які складаються з самця та гарему самок; самець не дозволяє самкам змінювати стать, але коли він помирає, домінантна самка змінює стать і стає новим самцем, володарем гарему⁵¹. Хоча ці приклади не стосуються людини та загалом вищих ссавців, вони демонструють, що в тваринному світі стать може бути гнучкою і змінною, а не жорстко заданою.

⁴⁹ Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

⁵⁰ Darvill, T. Sex. In *The Concise Oxford Dictionary of Archaeology*. : Oxford University Press. Retrieved 11 Apr. 2025, from <https://www-oxfordreference-com.proxiub.uits.iu.edu/view/10.1093/acref/9780191842788.001.0001/acref-9780191842788-e-3796>

⁵¹ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 42.

Біологічна стать – це сукупність взаємопов'язаних ознак організму, які визначають його належність до чоловічої або жіночої статі на різних рівнях. Її не можна зводити лише до зовнішніх анатомічних відмінностей. На формування статі людини впливають генетичні, ендокринні, морфологічні і нейробіологічні чинники.

Статева диференціація

Відповідь на запитання, що таке стать, далеко не очевидна. Сучасна біологія розглядає статеву диференціацію як складний багаторівневий процес, що дозволяє говорити про різні «статі». Майбутню генетичну програму організму визначає *хромосомна стать*, яка є сукупністю статевих (X і Y) хромосом людини, що виникає внаслідок запліднення яйцеклітини. Поєднання XX (гомогаметне) задає програму розвитку жіночого організму, а XY (гетерогаметне) – чоловічого організму. На основі генетичної програми формується *гаметна стать* – здатність організму продукувати певний тип гамет (яйцеклітини або сперматозоїди). Хромосомна стать визначає подальшу диференціацію статевих залоз – *гонадну стать*. У цьому процесі важливу роль відіграє ген SRY (sex determining region Y), який активується на ранніх етапах ембріогенезу в клітинах ембріона з Y-хромосомою та у складній взаємодії з іншими генами, яка робить можливими різні варіанти розвитку, ініціює каскад реакцій, що призводять до перетворення недиференційованих гонад на сім'яники. Якщо ген SRY активний, гонади розвиваються як сім'яники, а якщо відсутній або неактивний – як яєчники⁵². Ця диференціація завершується на сьомому тижні ембріонального розвитку, після чого клітини Лейдіга в чоловічих гонадах починають виробляти андрогени – гормони, які у взаємодії з естрогенами та іншими стероїдами впливають на розвиток внутрішніх і зовнішніх статевих структур. Їхня активність триває приблизно до тридцять другого тижня, після чого клітини Лейдіга зазнають зворотного розвитку, перебуваючи у стані функціонального спокою до початку пубертатного періоду.

Від фетальних гормонів, або *гормональної статі* плода залежить формування внутрішніх репродуктивних органів – *внутрішньої морфологічної статі*, та зовнішніх геніталій – *зовнішньої морфологічної статі*⁵³. Окрім цього, фетальні гормони впливають на розвиток мозку, але не визначають його за бінарним принципом⁵⁴. У період статевого дозрівання

⁵² She, Zhen-Yu, & Yang, Wan-Xi. Molecular mechanisms involved in mammalian primary sex determination. *Journal of Molecular Endocrinology*, 2014, Vol. 53, No. 1, pp. R21–R37. DOI: <https://doi.org/10.1530/JME-14-0018>

⁵³ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 43 – 44.

⁵⁴ Joel D. Beyond the binary: Rethinking sex and the brain. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*. 2021. Vol. 122. P. 165–175.

гонади починають виробляти відповідні андрогенні та естрогенні гормони. Цей етап визначають як *пубертатну гормональну стать*. Під впливом цих гормонів формується *пубертатна морфологія* – вторинні статеві ознаки, а також виникає *пубертатний еротизм*⁵⁵. Однак ці процеси значною мірою залежать від індивідуальних і соціокультурних чинників та не визначають безпосередньо ні поведінку, ні сексуальну орієнтацію.

Біологічний підхід у сучасному розумінні не протиставляє природу й культуру, а розглядає стать як результат взаємодії біологічних і соціальних чинників. Те, що раніше мали на увазі під *громадянською* або *паспортною статтю*, нині позначають терміном «стать, приписана при народженні» (*assigned sex at birth*). У можливості перетворити біологічну ознаку в соціально-правову категорію проявляється неабияка влада: лікар одним висловлюванням «перетворює» людину на «хлопця» або «дівчину»⁵⁶. *Стать виховання* – це стать, відповідно до якої людину виховують. Важливу роль у цьому процесі схема тіла, культурні уявлення про маскуліність і фемініність, а також самоідентифікація⁵⁷.

Дж. Мані, чий ідеї стали підґрунтям сучасного підходу до розуміння статевої диференціації, запропонував низку принципів розвитку людського організму.

Принцип диференціації та розвитку. Розвиток організму є процесом його диференціації, у ході якої початково біпотенціальний зародок стає особиною чоловічої або жіночої статі. Цей принцип був висунутий Дж. Мані як на противагу ідеї запрограмованого розвитку, так і теоріям, згідно з якими стать та статева ідентичність визначаються переважно під впливом соціального середовища⁵⁸.

Принцип стадіальної диференціації. Процес статевої диференціації має закономірні етапи, причому кожний наступний етап відбувається на основі попереднього. Наприклад, спочатку формується хромосомна стать, потім – гонадна, а згодом – гормональна та морфологічна⁵⁹.

Принцип критичних періодів. Організм має певні періоди розвитку, коли він найбільш чутливий до впливів, що зумовлюють перебіг статевої диференціації. Якщо критичний період пропущено або порушено, наслідки можуть бути частково або повністю незворотними. Наприклад, порушення генетичних або гормональних механізмів у цей період можуть призвести до варіацій у статевому розвитку⁶⁰.

⁵⁵ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 44.

⁵⁶ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 113.

⁵⁷ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 43 – 44.

⁵⁸ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 47.

⁵⁹ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 47.

⁶⁰ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 48.

Принцип Адама. За спостереженням Дж. Мані, базова програма розвитку людини спрямована на формування жіночої статі, тоді як розвиток чоловічої потребує додаткових генетичних і гормональних сигналів. За відсутності цих сигналів, розвиток зазвичай відбувається за жіночим типом. У зв'язку з цим дослідники відзначають, що чоловічий організм є більш уразливим до порушень ембріонального розвитку, що частково пояснює вищу пренатальну та неонатальну смертність хлопчиків і підвищену чутливість до низки захворювань⁶¹. Щоправда, сьогодні вважається, що формування жіночої статі є активним процесом, який реалізується через специфічні гени, що пригнічують чоловічий шлях розвитку, але свого часу ці узагальнення Дж. Мані відповідали розвитку наукових уявлень про стать.

Сучасна наука пропонує більш комплексне та інклюзивне розуміння процесів статевої диференціації в онтогенезі, ніж це було за часів Дж. Мані. Зокрема, досліджено *варіації статевого розвитку*, до яких належать атипове формування статевих ознак, неоднозначна (амбівалентна) будова геніталій та хромосомні варіації⁶². Якщо відбуваються порушення генетичних або гормональних механізмів, що відповідають за формування чоловічих чи жіночих статевих структур, можуть виникати інтерсекс-варіації – біологічні стани, за яких хромосомні, гонадні або анатомічні ознаки не відповідають типовим для чоловічої чи жіночої статі. У таких випадках дитина може народитися з поєднанням характеристик, що не вписуються в бінарну модель “чоловік – жінка”, унаслідок чого її статева належність визначається як неоднозначна або варіативна⁶³.

Гендер, гендерна ідентичність і гендерна роль

Найвищий рівень філогенетичного розвитку, складний онтогенез, велика кількість індивідуальних варіацій поведінки засвідчують, що біологічної категорії статі для пояснення формування статі людини недостатньо⁶⁴. Людське суспільство є онтологічно самостійною реальністю зі своїми власними законами, які не зводяться до законів біології чи психології. Так, соціальна диференціація довгий час пов'язувалася з біологічними відмінностями чоловіків та жінок, проте пізніше виявилось, що ці уявлення не є науковими істинами, а гендерними стереотипами, хибність яких підтвердила соціальна практика. Наприклад, довгий час жінки не

⁶¹ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 47 – 48.

⁶² Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 131–140.

⁶³ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 133.

⁶⁴ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 71.

мали доступу до вищої освіти не через особливості біологічної статі, а через систему гендерної стратифікації суспільства, що цьому перешкоджала. Тому важливо розуміти, чим є стать як продукт соціального конструювання та владної боротьби, тобто як гендер.

Поняття «стать» позначає біологічні властивості, що відрізняють чоловіків та жінок, а поняття «гендер» охоплює соціальні та культурні характеристики, які асоціюються з біологічною статтю⁶⁵. Сучасна дослідниця Габріель Гріффін визначає гендер як «уявлення про те, що означає бути чоловіком чи жінкою»⁶⁶. Вона зазначає, що розуміння гендеру зазнало трансформації. У рамках феміністської теорії гендер протиставляється статі та розуміється як акультурація індивіда до фемінності чи маскулінності, які практикуються в даній культурі, тобто як соціально сконструйований, а стать розглядалася як біологічно задана через типові для жіночого та чоловічого тіла ознаки. Втім, зауважує Г. Гріффін, це бінарне розрізнення зазнавало дедалі більшої критики з початку 1990-х років, коли Джудіт Батлер висунула ідею, що як гендер, так і стать є культурними конструкціями. У цей же час у середовищі ЛГБТІКА+ сформувався думка, що існує більше двох гендерів, а у філософії з'явилися постструктуралістські та постмодерністські теорії, які відмовилися від бінарності як способу структурування нашого сприйняття світу⁶⁷.

В українському підручнику з гендерної теорії «Гендер для медій» за редакції Марії Маєрчик, Ольги Плахотнік та Галини Ярманової, у якому авторки спираються на фукіанську теорію влади, гендер визначається як «система соціальних практик (особистісного, інтеракційного й інституційного рівнів), які створюють і підтримують гендерну відмінність і гендерну нерівність»⁶⁸. З цієї точки зору «відмінності між жінками і чоловіками є не причиною, а наслідком гендерної нерівності»⁶⁹. Авторки наголошують, що «без концепту влади немає гендерної теорії»⁷⁰.

Поняття гендеру можна конкретизувати через низку понять, які розкривають окремі його аспекти. Одними із ключових тут є поняття гендерної ідентичності та гендерної ролі.

⁶⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 139.

⁶⁶ Griffin G. Gender. In *A Dictionary of Gender Studies*.: Oxford University Press. Retrieved 11 Nov. 2024, from https://login.research4life.org/tacsgr1www_oxfordreference_com/view/10.1093/acref/9780191834837.001.0001/acref-9780191834837-e-148

⁶⁷ Griffin G. Gender. In *A Dictionary of Gender Studies*.: Oxford University Press. Retrieved 11 Nov. 2024, from https://login.research4life.org/tacsgr1www_oxfordreference_com/view/10.1093/acref/9780191834837.001.0001/acref-9780191834837-e-148

⁶⁸ Гендер для медій : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. Марії Маєрчик (голова редколегії), Ольги Плахотнік, Галини Ярманової. Київ : Критика, 2013. С. 21.

⁶⁹ Там само. С. 21.

⁷⁰ Там само. С. 21.

Під *гендерною ідентичністю* розуміють внутрішнє відчуття належності людини до певної статі, усвідомлення себе чоловіком, жінкою, особою, яка поєднує чоловічі та жіночі риси, або особою, яка не належить до жодної із цих категорій⁷¹. Гендерна ідентичність формується в процесі соціалізації під впливом як біологічних, так і соціокультурних чинників. Формування гендерної ідентичності є соціальним процесом, у якому агенти соціалізації грають важливу роль. Водночас, людина також є активним учасником цього процесу.

Під *гендерною роллю* розуміють «норми поведінки та настанови в певній культурі, що приписуються людям на основі їхньої статі та яким вони повинні відповідати»⁷². Багато культур розглядають гендерні ролі в бінарних термінах, очікуючи від жінок і чоловіків поведінки, яка б відповідала соціально сформованим приписам. Хоча гендерні ролі змінюються з часом. Наприклад, вимога, щоб хлопчики не виражали емоцій у багатьох країнах більше не вважається прийнятною. Деякі культури також визнають «третю стать» або гендерні ролі, які є менш бінарними, або риси, які вважаються жіночими чи чоловічими, можуть проявлятися одночасно через різні гендери (наприклад, ледібой)⁷³.

Гендерне різноманіття

Як зазначаються В. Ярбер та Б. Саяд, гендер має біологічну, культурну та психосоціальну складові. Коли йдеться про біологічну складову, то виникає питання відповідності гендерної ідентичності та біологічної статі. Терміном «*цисгендер*» називають людину, чия гендерна ідентичність відповідає її біологічній статі, визначеній при народженні. Культурна складова пов'язана з конструюванням гендерних розмежувань, психосоціальна складова включає приписаний гендер та гендерну ідентичність. Оскільки ці складові гендеру засвоюються разом, вони можуть здаватися природними. Вчені наводять такий приклад: якщо людина виглядає як дівчинка (біологічно), вважає, що вона має бути жіночною (культурно), відчуває себе дівчинкою (психологічно) і поводить себе як дівчинка (соціально), то її гендерна ідентичність і роль відповідають її анатомічній статі – вона може бути визначена як цисгендерна особа⁷⁴.

⁷¹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 128.

⁷² Griffin G. Gender roles. In A Dictionary of Gender Studies : Oxford University Press. URL: https://login.research4life.org/tacsgr1www_oxfordreference_com/view/10.1093/acref/9780191834837.001.0001/acref-9780191834837-e-165

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P.114.

Гендерів існує більше, ніж два. Люди, які мають сумніви щодо своєї гендерної ідентичності, не визначилися, заперечують бінарний гендерний поділ або відчують його обмеженість є *гендерно варіативними*, або *гендерно неконформними*. Іншими термінами для позначення гендерної варіативності є *атипова гендерна поведінка*, *розлад гендерної ідентичності*, *гендерна дисфорія*. Гендерна дисфорія полягає в тому, що людина відчуває страждання через невідповідність своєї тілесної гендерної ідентичності та психологічному відчуттю свого гендерного «Я». Багато хто заперечує термін «розлад гендерної ідентичності», розглядаючи це явище в категоріях культури, а не медицини. Люди, які задля того, щоб подолати дисфорію, вдаються до хірургічних операцій, є *транссексуалами*⁷⁵. Гендерне самовираження може бути будь-яким, якщо воно не порушує закон і не заподіює шкоди іншим людям. Зрештою, важливо, щоб людина була щасливою в суспільстві, могла реалізувати свій потенціал незалежно від того, якою є її гендерна ідентичність⁷⁶.

Більшість людей є цисгендерними: вони належать до чоловічої або жіночої біологічної статі, і їхня гендерна ідентичність узгоджується з нею. Але є люди, які не вписуються в бінарну опозицію чоловічого та жіночого. До представників небінарного гендерного спектра можна віднести *агендерів*, які не ідентифікують себе з жодною гендерною категорією або не віддають перевагу жодній із статей над іншою, тобто є гендерно нейтральними; *бігендерів*, які можуть змінювати гендерну роль, бути маскулініними або фемінними залежно від ситуації, безвідносно до біологічної статі; *гендерквірів*, які не ідентифікують себе з бінарністю чоловік/жінка і можуть поєднувати аспекти чоловічої, жіночої та інших ідентичностей; *гендерфлюїдів*, які не ототожнюють себе з чоловічою або жіночою статтю, а періодично відчувають себе то жінкою, то чоловіком, або людиною без статі, або представником чи представницею обох статей одночасно; їхня гендерна ідентичність є нестійкою, змінюється з часом та залежить від стосунків з іншими людьми⁷⁷; *пангендерів*, які мають незліченну кількість гендерів, що, як вони відчувають, існують одночасно або змінюються протягом життя⁷⁸. Усі ці гендерні ідентичності водночас є способами гендерного самовираження в сучасних західних суспільствах.

⁷⁵ Griffin, G. gender dysphoria. In A Dictionary of Gender Studies.: Oxford University Press. Retrieved 18 Nov. 2024, from https://login.research4life.org/tacsgr1www_oxfordreference_com/view/10.1093/acref/9780191834837.001.0001/acref-9780191834837-e-154

⁷⁶ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 114.

⁷⁷ Шевченко З. В. (Уклад.). Словник гендерних термінів. Черкаси : видавець Чабаненко Ю., 2016. URL: <https://a-z-gender.net/ua/%D2%91ender-flyu%D1%97d>

⁷⁸ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 115.

Водночас, треба зазначити, що гендерне різноманіття не є чимось специфічним лише для сучасних суспільств. У традиційних культурах можна знайти багато прикладів небінарного сприйняття статі. Чи не найвідомішим прикладом є *бердаші* у культурі деяких племен індіанців Північної Америки⁷⁹. Як правило, вони є представниками однієї біологічної статі, які приймають гендерну ідентичність іншої або ж гендерна ідентичність яких не вписується в рамки бінарної гендерної структури. У статевій структурі індіанського племені навахо розрізняють чоловіків, жінок та *надлеехі*, тобто «третьою статтю». Ще одним прикладом є *ксаніфи* в Омані. Ксаніфи за біологічною статтю є чоловіками, які зберігаючи привілеї чоловічого населення, а в соціальному та сексуальному плані виконують традиційно жіночі ролі. Вони можуть вільно спілкуватися з жінками, адже не сприймаються як конкуренти. Визначальною ознакою для цієї гендерної ролі є те, що під час сексу ксаніфи виконують пасивну гомосексуальну роль. Певний час у культурній антропології людей, які в статево-рольовій структурі суспільства виконували функцію «третьої статі», називали бердашами, але згодом від цього терміну відмовилися, оскільки він мав негативні конотації. Для позначення корінних жителів Північної Америки, які виконують традиційну соціальну роль «третьої статі», нині використовується термін *two-spirit*, що увійшов до акроніму LGBTQIP2SAA (лесбійки, геї, бісексуали, трансгендери, квіри, інтерсексуали, пансексуали, люди з двома душами, андрогіни та асексуали).

Є культури, де гендер дитини не маркується чітко до певного часу, або, навпаки, вимоги до відповідності суто чоловічим чи жіночим гендерним ролям через певний час послаблюються. Наприклад, у деяких східноафриканських суспільствах дитину чоловічої статі називають «жінка-дитина». Між хлопцями та дівчатами мало соціальних відмінностей аж допоки хлопчики не проходять обряд ініціації, який символізує набуття нового соціального статусу «дорослого чоловіка». Ці обряди часто передбачають обрізання. До речі, на значення обрізання як штучного, символічного вододілу в процесі чоловічої соціалізації вказувала відома американська антропологиня Маргарет Мід. У деяких культурах літнім людям дозволяється демонструвати латентну жіночу ідентичність. Під час обряду «кувада» (фр. *couvade* – висиджування яєць), який практикується в багатьох традиційних культурах, чоловіки імітують пологи своїх жінок, що має на меті відволікти злих духів від справжньої матері та дитини. Гендерна ідентичність не завжди відповідає паспортній статі⁸⁰.

⁷⁹ Berdache. In The Canadian Oxford Dictionary, edited by Barber, Katherine. : Oxford University Press, 2004. https://www-oxfordreference-com.proxiub.uits.iu.edu/view/10.1093/acref/9780195418163.001.0001/m_en_ca0006305

⁸⁰ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 115.

Сексизм

Концепт гендеру дозволяє розуміти становище жінок та чоловіків у суспільстві не як наслідок біологічних відмінностей, а як наслідок відносин влади, що історично склалися в суспільстві. *Сексизм* є наслідком вікової нерівності між статями та її легітимацією, оскільки соціальні стереотипи та упередження підкріплюють впевненість у тому, що ця нерівність є природною (наслідком різних інтелектуальних здібностей, наприклад). Згідно з Данієлем Чандлером та Родом Мандеєм, сексизм – це індивідуальна настанова, переконання та/або поведінка, що відображає упередження щодо людей на основі їхньої біологічної статі та/або гендерної ролі, як правило, упередження чоловіків проти жінок на основі їхньої нібито вродженої неповноцінності, що можна вважати формою *гендерного есенціалізму*. Сексизм – це соціальні чи інституційні практики, які сприймаються як такі, що принижують, очорнюють або дискримінують одну зі статей. Прикладами сексизму є об'єктивація жінок, тобто зображення їх як сексуальних об'єктів; відтворення гендерних стереотипів у ЗМІ, включаючи репрезентацію гендерних ролей; використання андроцентричної мови⁸¹. Остання є культурною практикою, яка виключає жінок із соціального життя через замовчування⁸². Соціальні практики, у яких реалізується надання переваги гетеросексуалам над ЛГБТІКА+ є *гетеросексизмом*, який у свою чергу пов'язаний із *гетеронормативністю* суспільства. Гетеронормативність є тенденцією бачити світ у категоріях гетеросексуальності, що розглядається як вища, ніж інші сексуальні орієнтації та є «соціальною структурою, яка підтримується соціальними санкціями»⁸³.

⁸¹ Chandler, D., & Munday, R. (2020). heteronormativity. In *A Dictionary of Media and Communication*.: Oxford University Press. Retrieved 26 Nov. 2024, from https://login.research4life.org/tacsgr1www_oxfordreference_com/view/10.1093/acref/9780198841838.001.0001/acref-9780198841838-e-1190

⁸² Buchanan, I. (2018). Sexism. In *A Dictionary of Critical Theory*.: Oxford University Press. Retrieved 26 Nov. 2024, from https://login.research4life.org/tacsgr1www_oxfordreference_com/view/10.1093/acref/9780198794790.001.0001/acref-9780198794790-e-635.

⁸³ Chandler, D., & Munday, R. (2020). heteronormativity. In *A Dictionary of Media and Communication*.: Oxford University Press. Retrieved 26 Nov. 2024, from https://login.research4life.org/tacsgr1www_oxfordreference_com/view/10.1093/acref/9780198841838.001.0001/acref-9780198841838-e-1190

ЛЕКЦІЯ 3

СЕКСУАЛЬНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ

Ми вже обговорили біологічні та соціальні аспекти сексуальності людини і тепер можемо перейти до висвітлення культурних аспектів сексуальності, тобто розглянути сексуальність як феномен культури. У наукових та науково-популярних джерелах часто використовується поняття «сексуальна культура». Що таке сексуальна культура? І. Кон запропонував розрізняти два основні тлумачення цього терміну: *медико-гігієнічне* та *культурно-антропологічне*.

У медико-гігієнічному дискурсі під сексуальною культурою розуміють сукупність знань та навичок людини, які дозволяють їй усвідомлено та безпечно реалізовувати свою сексуальну активність і задовольняти свої сексуальні потреби. У цьому сенсі ми використовуємо це поняття, коли оцінюємо рівень поінформованості людини щодо сексуальності. Тобто йдеться про рівень обізнаності людини або суспільства в питаннях, пов'язаних із сексуальністю, включаючи репродукцію. Наприклад, у минулій лекції йшлося про те, що за даними дослідження поширеності ризикованої поведінки серед американської молоді, проведеного Центром з контролю та профілактики захворювань (США), 57 % відсотків учнів (52 % дівчат і 62 % хлопців), які зазначили, що є сексуально активними (34 %), також повідомили про використання презерватива під час останнього статевого акту; 14 % учнів (15 % дівчат і 12 % хлопців) не використовували жодних методів контрацепції для запобігання вагітності під час останнього статевого акту⁸⁴. На основі цих даних можна оцінити, чи достатньо розвинута сексуальна культура в американських школярів і чи потрібно додаткові освітні курси для підвищення її рівня.

Культурно-антропологічне визначення сексуальної культури не має оціночної складової. Використовуючи його, ми не оцінюємо за певними критеріями, чи розвинута сексуальна культура чи ні. Зрештою, такі оцінки з точки зору культурної антропології не є доречними щодо культури як такої, бо культура не може неправильно репрезентувати світ. Згідно

⁸⁴ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 45 – 47.

Ф. Тенбрука, «культура є суспільним фактом остільки, оскільки вона є репрезентативною культурою, тобто виробляє ідеї, значення і цінності, які дієві в силу їх фактичного визнання. Вона охоплює всі вірування, уявлення, світогляди, ідеї та ідеології, які впливають на соціальну поведінку, оскільки вони або активно поділяються людьми, або користуються пасивним визнанням»⁸⁵. Отже, у цьому сенсі під сексуальною культурою розуміють культурно визначені способи сприйняття, осмислення та здійснення сексуальної діяльності. Можна говорити про сексуальну культуру Європи певної доби, Полінезії, сучасної України тощо, описуючи те, що ми спостерігаємо. Обираючи цей ракурс, ми досліджуємо сексуальну культуру як унікальний феномен майже так само, як це роблять етнографи, тобто без оціночних суджень. Це не означає, що дослідник має повністю відмовитися від етичної позиції, але повинен на певний час від неї абстрагуватися.

Треба сказати, що кожне із цих визначень сексуальної культури важливе. У цій лекції ми зосередимося на культурно-антропологічному визначенні сексуальної культури, але надалі будемо говорити про неї також і в медико-гігієнічному аспекті.

Услід за І. Коном, у сексуальній культурі можна виокремити низку складових: сексуальний символізм; ціннісні настанови та орієнтації щодо сексуальності; соціальні інститути, які регулюють сексуальну поведінку; нормативні заборони та приписи, що стосуються сексуальної поведінки; сексуальні обряди та ритуали; структура та форми типових сексуальних практик⁸⁶.

Сексуальний символізм

Під сексуальним символізмом розуміють знаки та символи, у яких осмислюється сексуальність: сутність статевих відмінностей, статевий акт, зачаття та народження дітей тощо. Приміром, І. Ігнатенко пише про символізм менструації в традиційному українському суспільстві. Вважалося, що статевий акт під час менструації може призвести до народження відьми або вовкулака⁸⁷.

Говорячи про сексуальний та гендерний символізм у традиційних культурах, не можна обійти тему *символічного розрізнення чоловічого та жіночого*. Це розрізнення є частиною так званих бінарних опозицій, за допомогою яких архаїчна свідомість впорядковувала цей світ. Будь-яке

⁸⁵ Friedrich H. Tenbruck Zur Kritik der planenden Vernunft / Friedrich H. Tenbruck. Freiburg, München : Karl Alber Verlag, 1972.

⁸⁶ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь 1991. С. 79 – 123.

⁸⁷ Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній українській культурі. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. С. 54.

мислення має у своєму арсеналі логічну операцію ділення навпіл, але для архаїчної свідомості вона є основною ознакою. День – ніч, тепле – холодне, священне – мирське, чоловіче – жіноче. Це перший етап розвитку мислення, коли світ сприймається в бінарних категоріях. Пізніше наше мислення ускладнюється, починає оперувати континуальними категоріями.

Метафори чоловічого та жіночого можна знайти в усіх традиційних культурах. Гарний приклад – стародавня китайська міфологія, де уявлення про чоловіче начало Ян та жіноче начало Инь є одним із фундаментальних. Ян та Инь розглядаються як полярні сили, взаємодія яких робить можливим існування Всесвіту, що виникає з Великої Пустоти. Инь – темрява, холод, пасивність, піддатливість тощо. Ян – світло, тепло, активність, твердість тощо⁸⁸. У символі Тайцзи відображається думка про протилежність цих начал, але одночасно й розуміння того, що одне з них завжди дає початок іншому, і містить у зародковому стані свою протилежність. У зображенні символу Тайцзи, яке всі ми знаємо, зафіксована рівновага Ян та Инь, але варто задіяти уяву, тоді стане зрозуміло, що це постійний рух, динаміка. Коло то повністю стає чорним, залишаючи всередині себе невелику білу цятку, то повністю стає білим, а чорна цятка зменшується до межі. День дає початок ночі, а ніч – дню. Можна інтерпретувати цей символ сказавши, що в чоловічому завжди є щось від жіночого начала, а в жіночому – від чоловічого. Одне містить і дає початок іншому.

Для сексуального символізму традиційних культур не є чужою ідея *андрогінності*, тобто суміщення в одному міфологічному персонажі чоловічого та жіночого начала. У давньогрецькій міфології є такий міфологічний персонаж, як Гермафродит – син Гермеса та Афродіти; у давньоіндійській міфології – Адіті, королева-бик, мати та батько всіх богів; у давньоєгипетській міфології – Ра, який мав статеві зносини із самим собою⁸⁹. У деяких міфологіях предки людей вважали двостатевими істотами. Згадати хоча б міф про андрогінів, до якого звертається Арістофан у діалозі Платона «Бенкет»⁹⁰. Інколи біблійний Адам також трактується як двостатева істота, яка була створена «чоловіком і жінкою», з тіла якої потім була створена Єва⁹¹. Міфологічне мислення є однією зі сходинок, без якої людський розум не зміг би піднятися до наукового осмислення дійсності⁹². Багато явищ у науці були названі з відсилкою до давньогрецької міфології. Наприклад, одночасна наявність в організмі чоловічих і жіночих статевих ознак

⁸⁸ «Дао Де Цзін». Канон шляху і спроможності». Переклад з давньокитайської, коментарі і післямова Андрія Накорчевського. Київ: ArtHuss, 2021. 200 ст.

⁸⁹ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь 1991. С. 83.

⁹⁰ Платон. Бенкет. URL: <https://www.e-reading.org.ua/bookreader.php/1001335/Admin-PLATON.html>

⁹¹ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь 1991. С. 84.

⁹² Comte A. Cours de philosophie positive [Première et Deuxième leçons], Paris, Nathan, coll. «Les Intégrales de Philo», 1989, 128 p.

отримало назву «гермафродитизм». У біології цей термін і досі використовується, натомість у соціогуманітарному й медичному дискурсі на зміну йому прийшов нейтральний термін «інтерсекс».

До сексуального символізму можна також віднести *символічне зображення геніталій*. Наприклад, у давньоєгипетській міфології є такий символ, який називається Анкх. Це емблема народження та життя, яка має вигляд хреста в поєднанні з овалом. Хрест – символізує чоловіче начало, а овал – жіноче. Чомусь цей символ досить часто можна зустріти на шторах для ванної кімнати. Не впевнений, що ті, хто це роблять, знають про сенс цього символу, але факт залишається фактом. Узагальнюючи, можна сказати, що семантика чоловічих та жіночих геніталій у різних культурах досить схожа. Чоловічі геніталії символізуються, зазвичай, знаряддями праці, зброєю, музичними інструментами тощо, жіночі геніталії – посудом, особливостями рельєфу (яма, отвір, печера, улоговина⁹³), обмеженою частиною простору (кімната, фортеця тощо)⁹⁴.

У багатьох культурах світу можна знайти ознаки *фалічного культу*. Фалос, імовірно, відігравав певну роль у тваринних предків людини. Щось подібне спостерігається у деяких сучасних видів мавп. Відомо, наприклад, що в мавп саймірі демонстрація фалоса іншому самцю означає знак агресії, так само як у собаки – вищир. У відповідь самець, якому адресований цей жест, має прийняти позу підпорядкування, інакше він буде атакований. У стаді існує чітка ієрархія, хто та кому, за яких умов може демонструвати ерегтований статевий член. Значення певного показника статусу в групі фалос набуває в павіанів, горил та шимпанзе. Поки дитинча мавпи мале, на його ерекції не звертають увагу, але після статевого дозрівання жорстоко б'ють за неконтрольовану ерекцію, тим самим навчаючи цю фізіологічну реакцію контролювати⁹⁵. Можна припустити, що пізніше значення фалоса в тваринному стаді трансформувалося у фалічні культури, найвідомішим із яких є, напевно, культ греко-римського бога родючості Пріапа в Стародавній Греції⁹⁶. Терміном «пріапизм» сьогодні позначають патологічно тривалу ерекцію, не пов'язану з еротичним бажанням. Причини можуть бути різні. Наприклад, вживання ліків від еректильної дисфункції, психоделіків, а також деякі захворювання⁹⁷.

Серіал «Статеве виховання» починається зі сцени, в якій Адам Грофф імітує оргазм зі своєю дівчиною. Це, звісно, досить нетипова ситуація, коли

⁹³ «Дао Де Цзін». Канон шляху і спроможності». Переклад з давньокитайської, коментарі і післямова Андрія Накорчевського. Київ: ArtHuss, 2021. 200 ст.

⁹⁴ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 87.

⁹⁵ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 75–76.

⁹⁶ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ: Либідь, 1991. С. 89.

⁹⁷ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 399.

хлопець, а не дівчина, імітує оргазм. Пізніше він намагається зрозуміти свою проблему, з'ясувати, у чому причина того, що він не отримує задоволення від сексу зі своєю дівчиною. Це нашттовхує його на думку спробувати випити «Віагру», після чого в нього починається ерекція, якої він не може позбутися. Треба сказати, що для чоловічого здоров'я це небезпечно, тому в такій ситуації слід звертатися по медичну допомогу, але в серіалі все закінчується добре. Отіс та Мейв, розмовляючи з Адамом у шкільному туалеті, відволікають його та допомагають подолати цей стан.

Сексуальний символізм не обмежується згаданими вище аспектами. І. Кон піднімає питання зв'язку між *сексуальністю й сміхом*, бо сміх – це прерогатива живих, мертві не сміються (В. Пропп, О. Фрейденберг); *сексуальністю та святом*, зокрема карнавалом (М. Бахтін), який допускав тілесне розкріпачення людини, переодягнення в осіб іншої статі, тощо; *сексуальністю та їжею*, адже для позначення багатьох аспектів сексуальності використовують метафори, пов'язані з їжею. Окрема тема – *інвективна лексика*, тобто мова лайок і образ, якою просякнута повсякденність. Як правило, люди не замислюються над походженням та сенсом лайливих слів. Між тим, більшість інвектив пов'язані з окремими аспектами сексуальних зносин: вони можуть містити згадку про жіночі репродуктивні органи, що символізує побажання смерті адресатові; натяк на сексуальні стосунки з матір'ю лаяного, який знижує статус лаяного, відносячи його до нижчої соціально-вікової категорії; звинувачення в інцесті; вислови зі згадуванням чоловічих геніталій, що позначають перебування лаяного в «жіночій» сексуальній позиції. Інвективна лексика має низку відмінностей у різних культурах⁹⁸.

Ціннісні настанови та орієнтації щодо сексуальності

Людина сприймає світ у ціннісних категоріях. Щось вважає за важливе, достойне, корисне, а щось – за неважливе, ганебне та шкідливе. З часів М. Вебера, який визначив цінність як «установку тієї чи іншої історичної епохи», «властивий епосі напрям інтересу»⁹⁹, проблема цінностей хвилює соціологів. Ціннісні орієнтації, услід за В. Бакіровим, можна визначити як «системно пов'язані ціннісні уявлення, що реально детермінують вчинки і дії людини, виявляються і знаходять себе в практичній поведінці, визначаючи якісну своєрідність життєдіяльності особистості, її спосіб життя»¹⁰⁰.

⁹⁸ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 91 – 95.

⁹⁹ Цит за: Сокурянська Л. Г. Вступ до соціології : Навчальний посібник. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 126.

¹⁰⁰ Цит за: Свід О. О., Сокурянська Л. Г. Динаміка цінностей українського студентства часів незалежності: назад до "матеріалізму"? Український соціологічний журнал. 2017. № 1 – 2. С. 135 – 139. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrsocj_2017_1-2_23

Цей аспект сексуальної культури актуалізує питання: як люди певної епохи та суспільства ставилися до сексуальності? Приймали її або заперечували? Яким було їхнє ставлення до окремих проявів сексуальності?

Насамперед слід ще раз пригадати розрізнення, про яке згадувалося у першій лекції. Характеризуючи сексуальну мораль, виокремлюють два типи культур: антисексуальні (репресивні) та просексуальні (пермісивні). Цей поділ, усталений в етнографії, відображає загальну настанову щодо сексуального життя, якої дотримуються люди певного суспільства в конкретну епоху, і яка визначає ставлення до окремих форм сексуальної поведінки, наприклад, дошлюбного сексу, мастурбації, еротики тощо.

Прикладом антисексуальної культури є середньовічне християнство, яке пов'язувало сексуальність із гріхом. Суворі християнська мораль тієї епохи обмежувала статеве життя навіть у шлюбі. Сексуальні зносини розглядалися як допустимі лише для мирян задля продовження роду в рамках церковного шлюбу. Ще один яскравий приклад, який наводить І. Кон, сексуальна культура мікронезійців острова Яп, що входить до складу Каролінських островів. На відміну від середньовічних християн, мікронезійці не вважали, що секс – це гріх, втім, були переконані, що сексуальна активність послаблює чоловіка та робить його хворобливим. До жінок висувалася вимога уникати сексу під час вагітності й протягом кількох років після пологів. Ймовірно, ці антисексуальні настанови можна пояснити негативним досвідом контактів з європейцями, наслідком яких стало поширення венеричних хвороб серед населення острова¹⁰¹.

Одним із найяскравіших прикладів просексуальної культури є культура народів Полінезії, в якій сексуальність високо цінується¹⁰². У полінезійців панує позитивне ставлення до сексуального задоволення, еротики, дошлюбних сексуальних стосунків. Так само позитивним є і дискурс про сексуальність, який уможливорює вільне обговорення сексуальних проблем, що знаходить свій вираз у мистецтві. Ідеал краси полінезійців має відверто еротичний характер¹⁰³.

Антисексуальність і просексуальність становлять два ціннісні полюси, до одного з яких у більшій або меншій мірі наближається певна культура. У цьому контексті постає питання щодо сексуальної культури в Україні: до якого типу вона є ближчою? Очевидно, що дати відповідь на це запитання можливо лише за умови уточнення, який саме історичний період мається на вазі.

¹⁰¹ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 100 – 101.

¹⁰² Bolin A., Whelehan P. Human Sexuality: Biological, Psychological, and Cultural Perspectives. Taylor & Francis Group, 2009. P. 6–7.

¹⁰³ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 101.

У сучасної української дослідниці І. Ігнатенко є низка робіт, присвячених тілесності та сексуальності в українських традиціях. Спираючись на етнографічні матеріали, авторка пише про жіноче¹⁰⁴ та чоловіче тіло¹⁰⁵, шлюбно-сімейні стосунки в традиційній культурі українців¹⁰⁶. Нещодавно вийшла її книга про історію інтимних стосунків в українських традиціях¹⁰⁷. Праці І. Ігнатенко дозволяють уявити, якою була сексуальна культура українців, які жили за часів аграрного, традиційного суспільства середини ХІХ – початку ХХ століття.

У книзі І. Ігнатенко про жіноче тіло в традиційній українській культурі йдеться про велику кількість обмежень, які накладалися на жінку на всіх етапах її фізіологічного дорослішання: початку менструації, першого статевого акту, зачаття та народження дитини, настання клімактеричного періоду та завершення репродуктивної функції жіночого організму. Для патріархального українського суспільства середини ХІХ – початку ХХ століття було характерне домінування християнської сексуальної моралі, у рамках якої статеve життя розглядалося як виправдане лише з огляду на потребу продовження роду. Жінка постійно перебувала під пильним наглядом соціуму. Менструація сприймалася як норма для жіночої фізіології, але коли в жінки були «червони дні», вона обмежувалася в суспільній активності, не допускалася до проведення низки обрядів та ритуалів. Сексуальні зносини розглядалися як допустимі лише задля продовження роду в рамках церковного шлюбу, втрата цноти до шлюбу вважалася тяжким гріхом. Таку дівчину міг побити наречений, якщо відсутність цноти була виявлена під час обряду «комори»; її жіноча соціалізації з цього моменту була викривленою. У культурі існували специфічні форми сексуальної соціалізації молоді, наприклад вечорниці (досвітки), що передбачали розваги та інтимне спілкування молоді без статевих контактів, або обряд «притули», що практикувався на Київщині, під час якого, по суті, імітувався статевий акт без penetрації¹⁰⁸. З одного боку, ці форми сприяли набуттю молоддю досвіду в інтимних стосунках, з іншого боку, були вкрай ризикованими для дівчат, враховуючи майже повну відсутність сексуальної освіти¹⁰⁹. Дівчина мала бути обачною, щоб не втратити цноту до шлюбу, а тим паче не завагітніти,

¹⁰⁴ Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. 4-те вид. Харків : КСД, 2016. 224 с.

¹⁰⁵ Ігнатенко І. Чоловіче тіло у традиційній культурі українців: науково-популярне видання. Харків : КСД, 2016. 224 с.

¹⁰⁶ Ігнатенко І. Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців. Харків : КСД, 2017. 240 с.

¹⁰⁷ Ігнатенко І. Тіло, секс, шлюб. Історія інтимних стосунків в українських традиціях. Київ : Віхола, 2023. 256 с.

¹⁰⁸ Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. 4-те вид. Харків : КСД, 2016. С. 72 – 73.

¹⁰⁹ Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. 4-те вид. Харків : КСД, 2016. С. 73 – 74.

адже наслідки цього для неї були б катастрофічними. Навіть настання клімактеричного періоду, хоча й надавало жінці певні привілеї (бо означало перехід до «чистого» стану), супроводжувалося новими обмеженнями. Наприклад, спати разом «діду й бабі» вважалося соромом. Як припускає І. Ігнатенко: «Припинення цвіту, а внаслідок цього й утрата репродуктивної здатності, можливості народити дитину, ймовірно, виключали інтимні стосунки, які могли вважатися вже непотрібними. Це може свідчити про погляд на сексуальне життя як другорядне порівняно з його репродуктивної спрямованістю»¹¹⁰.

Таким чином, можна зробити висновок, що сексуальна культура на українських теренах середини ХІХ – початку ХХ століття була переважно антисексуальною, що характерно для більшості аграрних культур. І. Ігнатенко зауважує: «Насамперед, жінка традиційного суспільства була заручницею своєї нормальної природної фізіології, яку невтомно й прискіпливо контролювало суспільство – від розквіту й до згасання її фізіологічних функцій»¹¹¹.

Сучасне суспільство вивчає наука соціологія. Тому уявлення про те, яке ціннісне ставлення до сексуальності маємо в Україні сьогодні, можна скласти за результатами емпіричних соціологічних досліджень. Безпосередньо цьому питанню присвячене дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» «Кохання та секс очима українців»¹¹². Респондентам пропонувалося обрати, наскільки вони погоджуються або не погоджуються з низкою тверджень. Із твердженням «Секс є дуже важливою частиною життя людини» «цілком погодилися» 56 %, «скоріше погодилися» 23 %, «скоріше не погодилися» 6 %, «зовсім не погодилися» 2 % опитаних. Обрали відповідь «важко відповісти» 10 % опитаних. Тобто, якщо підсумувати, «цілком погодилися» або «скоріше погодилися» із запропонованим твердженням 79 % опитаних. Справді радикальної трансформації зазнало ставлення до дошлюбної сексуальності. Із твердженням «Сексуальні стосунки до шлюбу – це нормально» «цілком погодилися» 41 %, «скоріше погодилися» 25 %, «скоріше не погодилися» 8 %, «зовсім не погодилися» 13 % опитаних. Обрали відповідь «важко відповісти» 13 % опитаних. Отже, як бачимо, якщо раніше дошлюбна сексуальність була суворо табуованою, то сьогодні 66 % українців вважають, що це нормально. Відтак, можна стверджувати, що сучасне українське суспільство відчуло на собі всі наслідки сексуальної революції, яка відбулася в другій половині ХХ століття.

¹¹⁰ Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. 4-те вид. Харків : КСД, 2016. С. 183.

¹¹¹ Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. 4-те вид. Харків : КСД, 2016. С. 191.

¹¹² Дослідження було проведене у період від 23 січня до 3 лютого 2019 р. методом особистого формалізованого інтерв'ю (face-to-face). Вибіркова сукупність: 2000 респондентів. Вибірка репрезентативна за віком, статтю, регіонами і типом поселення, помилка репрезентативності дослідження становить не більше 2,2 %.

Соціальні інститути, які регулюють сексуальну поведінку

Регуляція сексуальної поведінки індивідів здійснюється в межах таких соціальних інститутів, як шлюб та сім'я.

З точки зору соціальної антропології, шлюб можна визначити як «соціальний інститут, що робить сексуальний союз двох гетеросексуальних осіб (а в деяких сучасних суспільствах – також двох гомосексуальних осіб) офіційним, що супроводжується (часто релігійним) ритуалом. Шлюб є однією з найважливіших сфер досліджень у соціальній антропології, оскільки він є соціальною подією, поширеною по всьому світу (незважаючи на зауваги щодо його універсальності через численні юридичні, економічні, етичні та ритуальні аспекти), і водночас має виняткове значення для кожного окремого суспільства»¹¹³. Є різні форми шлюбу. Залежно від того, як шлюб легітимізується, зазвичай виокремлюють три найпоширеніші форми шлюбу: *церковний*, *цивільний* та *фактичний*. Оскільки шлюб є важливим соціальним інститутом, моральної регуляції відносин у шлюбі недостатньо, і вона доповнюється юридичною¹¹⁴.

Шлюб та сім'я – споріднені поняття, але не тотожні. Дж. П. Мердок визначив сім'ю як «соціальну групу, що характеризується спільним проживанням, економічною співпрацею та відтворенням. До її складу входять дорослі обох статей, щонайменше двоє з яких підтримують суспільно схвалені статеві стосунки, а також одна або кілька дітей, власних чи усиновлених, від дорослих, які перебувають у таких стосунках»¹¹⁵. *Нуклеарна сім'я* складається з одруженої пари та її дитини або дітей, а *розширена сім'я* може включати дідусів, бабусь, братів, сестер тощо.

Нормативні заборони та приписи щодо сексуальної поведінки

Культура завжди регламентує, в яких формах та за якими правилами може здійснюватися сексуальна взаємодія індивідів. Однієї з найдавніших заборон, яка стосується правил укладання шлюбу та існує майже в усіх культурах, є *екзогамія*, тобто «заборона шлюбів і взагалі стосунків між членами одного роду»¹¹⁶. Ймовірніше за все, виникнення екзогамії

¹¹³ Birx H. J. Marriage. In Encyclopedia of Anthropology. Vol. 5. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, Inc.; 2006: 1537-1540. , doi: <https://doi.org/10.4135/9781412952453>

¹¹⁴ Сімейний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

¹¹⁵ Birx H. J. "Family, Forms of." Encyclopedia of Anthropology. Edited by Vol. 5. Thousand Oaks: SAGE Publications, Inc., 2006, pp. 945-47. Sage Knowledge, doi: <https://doi.org/10.4135/9781412952453>

¹¹⁶ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 105.

зумовлено як генетичними факторами, адже близькородинні шлюби збільшують ризики генетичних порушень у потомства, так і соціальними, пов'язаними з необхідністю впорядкування сексуальних стосунків у первісному племені, оскільки неконтрольоване сексуальне суперництво самців підривало єдність людського стада¹¹⁷. З появою шлюбу як соціального інституту виникають численні культурні норми, які стосуються *шлюбної*, *дошлюбної* та *позашлюбної* сексуальної поведінки індивідів.

Нормативні заборони, що стосуються сексуальної поведінки, можуть бути більш суворими до жінок, ніж до чоловіків. Це явище називають *подвійним стандартом*. Подвійний стандарт «стосується нерівномірного застосування норм, принципів або критеріїв до чоловіків і жінок. Ця відмінність у соціальній оцінці та визнанні чоловіків і жінок свідчить про те, що до них висуваються різні моральні вимоги та очікування щодо прийнятної поведінки»¹¹⁸. У роботі І. Ігнатенко про жіноче тіло в традиційній українській культурі наведено багато прикладів подвійного стандарту. Приміром, втрата цноти дівчиною до шлюбу вважалася неабиякою ганьбою, часто перекреслюючи її майбутнє, тоді як для парубків статеві зносини до шлюбу не мали такого фатального значення. Хлопець міг продовжити успішну соціальну інтеграцію. Так само поблажливішою до чоловіків є сексуальна мораль, коли йдеться про позашлюбну сексуальну поведінку. У більшості традиційних культур право проявляти ініціативу, залицятися, вибирати партнера, визначати ритм статевого життя належало чоловікові. Хоча з цього правила є винятки¹¹⁹. Подвійні стандарти можуть застосовуватися не тільки щодо сексуальної поведінки, але й у багатьох інших випадках – усюди, де гендер має значення. Наприклад, у просуванні кар'єрою драбиною навіть у сучасних демократичних країнах¹²⁰.

І. Кон зазначає, що майже в усіх культурах можна знайти ознаки *культу чоловічої сексуальності*. Міфологія просексуальних культур містить образи божеств та героїв, наділених винятковою сексуальною силою. Згідно традиції, індійський бог Крішна мав 16108 дружин, кожна з яких народила йому по 10 синів та 2 дочки. Значно стриманіше описується жіноча сексуальність¹²¹.

Окрім гендерних відмінностей на ступінь суворості нормативних заборон та приписів впливають *соціально-демографічні* характеристики

¹¹⁷ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 105.

¹¹⁸ Ibrahim H. Double Standard // The Oxford Encyclopedia of Women in World History. Oxford : Oxford University Press, 2008. URL: <https://www-oxfordreference-com.proxyiu.uits.iu.edu/view/10.1093/acref/9780195148909.001.0001/acref-9780195148909-e-264> (дата звернення: 04.04.2025).

¹¹⁹ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 107.

¹²⁰ Baumann M, Bäck H, Davidsson JB. Double Standards: The Role of Gender and Intraparty Politics in Swedish Cabinet Appointments. *Politics & Gender*. 2019;15(4):882-911. doi:10.1017/S1743923X18000673

¹²¹ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 84.

тих, на кого вони спрямовані (діти, підлітки, дорослі), а також *соціальний контекст*, у якому відбувається взаємодія індивідів. Вплив соціального контексту інколи має вирішальне значення. Так, для аристократичного середовища XVIII століття було звичним явищем, що слуга допомагав своїм панам і, за деякими свідченнями, паням приймати ванну (бо слуга не розглядався як чоловік, у якого можуть бути сексуальні бажання).

Можна виокремити *господарські та сезонні заборони*, які пов'язані з фазами життя суспільного життя чи індивідуального життєвого циклу. Наприклад, у багатьох народів світу є *мисливські табу*, які забороняють статеві зносини в період підготовки та проведення полювання¹²². *Репродуктивні табу* регулюють статеві стосунки в період менструації, вагітності та після пологів. Усі ці культурні заборони мають певне біологічне підґрунтя. Мисливські табу дозволяли сконцентрувати енергію чоловіків племені на полюванні, що вимагає великих фізичних зусиль, а репродуктивні табу – зберегти здоров'я жінки та дитини, регулювати народжуваність¹²³.

Таким чином, нормативні заборони та приписи є важливим культурним механізмом контролю за людською сексуальністю. У процесі еволюції людина втратила деякі біологічні механізми регуляції сексуальної активності (зокрема, еструс), на зміну яким прийшла культура. Нормативна регуляція сексуальної поведінки особливо важлива для традиційних суспільств, в яких важливу роль відіграє релігія, з точки зору якої оцінюються різні форми сексуальної поведінки. У сучасних суспільствах сексуальна мораль доповнюється нормами права. Про сексуальну мораль сучасного українського суспільства можна скласти уявлення, звернувшись до результатів емпіричних соціологічних досліджень, зокрема згаданого вище опитування Соціологічної групи «Рейтинг» «Кохання та секс очима українців»¹²⁴.

Сексуальні обряди та ритуали

Одним із аспектів сексуальної культури є сексуальні обряди та ритуали, яким основну увагу приділяє наука етнографія.

Ритуали переходу – це особливий клас ритуалів, які існують у кожній культурі і за допомогою яких суспільство фіксує проходження індивідом усіх етапів життя: народження, досягнення зрілості, настання старості, смерті¹²⁵.

¹²² Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 109.

¹²³ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 110.

¹²⁴ Презентація «Кохання та секс очима українців». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/lyubov_i_seks_glazami_ukraincev.html

¹²⁵ Gennep A. The Rites of Passage. Translated by Monika B. Vizedom and Gabrielle L. Caffee. Chicago: University of Chicago Press, 1960. 198 p.

Ініціації – це ритуали переходу, за допомогою яких оформлюється настання статевої та соціальної зрілості індивіда. Ініціації можуть включати хірургічні операції на статевих органах, які частіше проводяться у хлопців, ніж у дівчат¹²⁶.

І. Кон називає три види втручань на чоловічих статевих органах, які практикуються в різних культурах світу: обрізання – видалення крайньої плоти; субінцизія – підрізання, яке передбачає розтин нижньої стінки уретри, внаслідок чого чоловіки вже не можуть мочитися стоячи й роблять це сидячи, як жінки; суперінцизія – надрізання верхньої частини крайньої плоти, без повного її видалення¹²⁷.

Чому подібні хірургічні операції практикуються в різних культурах світу? З медико-гігієнічної точки зору операції на геніталіях пояснюються гігієнічними наслідками. Є наукові дані, що обрізання знижує ризик зараження ВІЛ та ІПСШ (але це не стосується суперінцизії). У рамках психологічного підходу акцентується увага на тому, що під час цих болісних випробувань у хлопчика формуються необхідні риси характеру: стійкість, мужність, відвага. З соціологічної точки зору генітальні операції є своєрідною посвятою в доросле життя, після якої відбувається встановлення нової ідентичності індивіда¹²⁸.

У рамках психоаналітичного підходу З. Фройд запропонував тлумачення обрізання як символічної заміни кастрації, що покликана запобігти інцесту та закріпити за батьком право на сексуальні зносини з матір'ю. На його думку, обрізання тісно пов'язане з вирішенням драми Едипова комплексу. З точки зору М. Мід обрізання – це символічна межа між дитинством та дорослістю. За допомогою обрізання суспільство допомагає хлопчику звільнитися від психологічного впливу матері та приєднатися до світу чоловіків¹²⁹.

У деяких культурах світу, особливо на африканському континенті, практикуються генітальні операції над дівчатами. Для сучасної людини вони виглядають дуже жорстоко: ексцизія клітора, розтин дівочої пліви, хірургічне розширення або зашивання вагінального отвору, вишкрябування піхви до кровотечі¹³⁰. Звісно, ці культурні практики неможливо розглядати поза моральною проблематикою. У більшості країн Заходу жіноче генітальне обрізання є злочином¹³¹. Треба зауважити, що, на відміну від чоловічого

¹²⁶ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 96.

¹²⁷ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 96.

¹²⁸ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 96.

¹²⁹ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 97.

¹³⁰ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 97.

¹³¹ Female genital mutilation. In Australian Law Dictionary, edited by Mann, Trischa. : Oxford University Press, 2017. <https://www-oxfordreference-com.proxyiub.uits.iu.edu/view/10.1093/acref/9780190304737.001.0001/acref-9780190304737-e-1562>

обрізання, яке може мати сенс із точки зору санітарії, жіноче обрізання й інші генітальні операції мають на меті зменшити сексуальне задоволення¹³².

Але чому в патріархальних суспільствах поширенішими є генітальні операції в хлопчиків, ніж у дівчат? І. Кон припускає, що це пов'язано з тим, що суспільство пильніше ставиться до соціалізації чоловіків. Жорстокість ініціацій, через які має пройти хлопчик, слугує противагою ідентифікації з жінками, особливо в тих культурах, де малеча підтримує тривалий та тісний емоційний зв'язок із матір'ю і де роль жінки може здатися хлопчикам більш привабливою¹³³.

Структура та форми типових сексуальних практик

Французький антрополог Марсель Мосс у роботі «Техніки тіла» продемонстрував, що поведінка людини багато в чому обумовлена культурою. Техніки тіла – це традиційні способи, якими люди в різних суспільствах користуються власними тілами. Те, що людина вміє ходити стосується її характеристики як виду, але те, як саме вона це робить, як рухає ногами, руками, головою – усе це культурні нашарування. Люди різних культур по-різному плавають, повзають, сідають, цілуються, народжують, бігають, сплять тощо¹³⁴. Так само можна сказати й про сексуальні практики, у яких щось обумовлене антропологічними особливостями людини, а щось – культурою.

І. Кон зазначає, що культура формує *еротичний код, ритуал залицяння й сексуальну техніку*¹³⁵.

Ерогенні зони в людини визначені біологічно, але еротичний код відрізняється в різних культурах. Еротичний код – це прийнята в суспільстві семантична конструкція тіла, яка визначає, що є сексуально привабливим. І. Кон як приклад наводить ставлення до жіночих грудей. У більшості культур європейських та африканських народів жіночі груди є еротичним об'єктом, але от у полінезійців-мангаїа вважається, що вони можуть бути цікавими лише для немовлят. Сильно залежать від культури норми соромливості, тобто що саме та наскільки ретельно люди будуть прикривати одягом. Звісно, у тому, що геніталії прикриваються фіговим листям, можна знайти еволюційне пояснення: оголені статеві органи на певному етапі еволюції людини почали створювати зайву напругу між представниками

¹³² Circumcision. In World Encyclopedia. : Philip's, <https://www-oxfordreference-com.proxyiub.uits.iu.edu/view/10.1093/acref/9780199546091.001.0001/acref-9780199546091-e-2469>

¹³³ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 97.

¹³⁴ Mauss Marcel. Les techniques du corps (1934). Article originalement publié Journal de Psychologie, XXXII, ne, 3-4, 15 mars - 15 avril 1936.

¹³⁵ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 111.

племені, що руйнувала соціальність, адже у вищих тварин ерекція є проявом агресії¹³⁶. Водночас, якщо мангаїа вважають жіночі груди непривабливими, то навряд чи їхній еротичний код передбачатиме обмеження щодо оголення цієї частини тіла, чого не скажеш про європейців.

Ритуали залицяння дуже різноманітні. Залицяння можуть бути зведені до мінімуму або повністю відсутні в антисексуальних культурах, де шлюби укладаються батьками. У культурах, де молоді люди можуть вільно спілкуватися, залицяння можуть передбачати гру на музичних інструментах, як у північноамериканських індіанців, або принесення дарів коханій дівчині, приміром шкури вбитого ведмедя. У просексуальних культурах залицяння можуть бути вигадливішими, але це завжди певна послідовність дій більш-менш відома повсякденному діячу. Сьогодні також існують дії, які вважаються майже обов'язковими під час залицяння. За результатами дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» «Гендерні ролі та стереотипи»¹³⁷, 56 % респондентів вважають, що запрошувати на перше побачення має чоловік, 43 % – що це залежно від ситуації, 1 % – що жінка. Крім того, 79 % опитаних вважають, що саме чоловік повинен оплатити рахунок у ресторані під час першого побачення; 18 % вважають, що платити слід порівну, а 3 % не змогли визначитися¹³⁸. Таким чином, оплата ресторану розглядається як майже обов'язковий елемент залицяння з боку чоловіка в українському суспільстві.

Техніки статевого акту також сильно варіюються. Прийнята для європейських народів сексуальна поза, коли чоловік та жінка розташовуються обличчям одне до одного, не є універсальною для всіх культур. У багатьох неєвропейських культурах поширенішою є сексуальна поза, коли жінка та чоловік лежать на боці. Чим більш просексуальною є культура, тим складніша та різноманітніша сексуальна техніка, яка може включати послідовність дій, які передують статевого акту та завершують його. Приміром, у «Камасутрі» Ватсьяяни Маланаги містяться настанови «про початок та завершення насолоди». От як описує автор цього трактату «початок задоволення»: «У прикрашених квітковими підношеннями, наповнених пахощами й прибраних спальнях житла міський житель разом із друзями та слугами наближається до жінки, яка вже здійснила обмивання,

¹³⁶ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 88.

¹³⁷ Опитування проводилося 27–28 лютого 2021 року методом САТІ (Computer Assisted Telephone Interviewing – телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера). На основі випадкової вибірки мобільних телефонних номерів. Вибірка репрезентативна за віком, статтю і типом поселення населення України віком від 18 років і старші в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу. Вибіркова сукупність: 1500 респондентів. Похибка: не більше 2,5%.

¹³⁸ Презентація «Гендерні ролі та стереотипи». С. 25. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/lyubov_i_seks_glazami_ukraincev.html

вбралася і в міру скуштувала напою, ведучи ніжні розмови та пропонуючи їй напій. Він сідає праворуч від неї, торкається пасма її волосся, краю одягу, пояса на талії і, щоб виразити пристрасть, обережно обіймає її лівою рукою. Далі йдуть жарти та приємні бесіди, пов'язані зі згадками про минуле; висловлювання з натяками на таємне та незручне; спів, гра на музичних інструментах з танцями або без них; розмови про мистецтво і знову – збудження за допомогою напою. Коли ж у ній також народжується бажання, інших присутніх відпускають, обдарувавши їх квітами, пахощами та бетелем. І наодинці він нехай збуджує її обіймами, описаними раніше, й іншим, а потім наближається, розв'язуючи пов'язку на талії, та за допомогою іншого, вже описаного. Так починається насолода»¹³⁹. Ці настанови можна розкритикувати з точки зору стандарту позитивної згоди (занадто багато уваги приділяється напою), але, очевидно, що автор описує те, що називають не зовсім вдалим словом «прелюдія», яка в антисексуальних культурах попросту ігнорується.

І. Кон звертає увагу на те, що культурою можуть бути обумовлені не тільки структура та форми типових сексуальних практик, але й почуття та емоції, які належить переживати під час статевого акту. Здавалося б, емоції є універсальними, адже стосуються психології людини, втім, це не зовсім так. М. Мосс в роботі «Обов'язкове вираження почуттів», яка була опублікована в 1921 році в журнал «Психологія», продемонстрував, що оскільки почуття проявляються через тіло й виражаються в поведінці, вони є соціальними еманациями, які своїм змістом і формою нав'язуються членам спільноти, зануреним у певну моральну ситуацію¹⁴⁰. І. Кон зазначає, що емоційне забарвлення статевих відносин варіюється від любовно-ніжних до агресивно-ворожих у різних народів. У гусіїв, які населяють південно-західну Кенію, статевий акт розглядається як насильницька дія навіть між подружжям: «Жінок заохочують сексуально дратувати чоловіків, котрі зазнають максимум задоволення, якщо жінки протестують і плачуть. Такий садистський тип сексуальності формується в дитинстві, коли у дівчаток усякі прояви сексуальності жорстко караються, а у хлопчиків – інколи заохочуються, інколи караються»¹⁴¹. Звичаї гусіїв, до речі, можуть привідкрити завісу над соціальними витоками садизму, які досліджував, зокрема, З. Фройд¹⁴².

¹³⁹ The Kama Sutra of Vatsyayana. Translated from the Sanscrit. In seven parts, with preface, introduction, and concluding remarks. BURTON, Sir Richard Francis (Torquay, 1821 - Trieste, 1890) [Translator]. Published by Kama Shastra Society of London and Benares, Cosmopoli, 1883. URL: <https://burtoniana.org/books/1883-Kama%20Sutra/HTML/burton-1883-kama-sutra.html#section3>

¹⁴⁰ Le Breton D. La sociologie du corps. Presses Universitaires de France. URL: <https://doi.org/10.3917/puf.lebre.2008.01>

¹⁴¹ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 113.

¹⁴² Freud Z. A Child is being Beaten. A Contribution to the Study of the Origin of Sexual Perversions. International Journal of Psychoanalysis. 1920. 1. P. 371-395.

Проблематика садомазохізму не обмежується рівнем особистості, а може розглядатися на рівні малих соціальних груп¹⁴³.

Таким чином, сексуальну поведінку, сексуальні переваги та мотивацію людини неможливо повністю зрозуміти без вивчення сексуальної культури суспільства. Найбільш загальна типологія передбачає, що є антисексуальні (репресивні) та просексуальні (пермісивні) сексуальні культури. У репресивних культурах переважає інструментальне розуміння сексуальності, яка редукована до репродукції, а в пермісивних – афективне розуміння сексуальності як джерела задоволення. Згідно з І. Коном, більш докладний аналіз сексуальної культури суспільства передбачає виокремлення таких її складових: сексуальний символізм; ціннісні настанови та орієнтації щодо сексуальності; соціальні інститути, що регулюють сексуальну поведінку; нормативні заборони та приписи, що стосуються сексуальної поведінки; сексуальні обряди та ритуали; структура та форми типових сексуальних практик. У рамках антропологічної перспективи досліджується сексуальна культура традиційних суспільств, а соціологічної – сучасних. Про сексуальну культуру сучасного українського суспільства можна скласти уявлення, звернувшись до результатів емпіричних соціологічних досліджень із цієї проблематики.

¹⁴³ Kantor M. *Social Sadoomasochism: How Emotional Dominance and Submission Affect People's Lives*. ABC-CLIO, LLC, 2019. 288 p.

ЛЕКЦІЯ 4

СЕКСУАЛЬНІСТЬ І МЕДІА

Сьогодні сексуальну культуру неможливо аналізувати, не враховуючи вплив медіа. Філософи стверджують, що сучасне суспільство є суспільством візуальним. Ми є свідками зародження «цивілізації образу» (П. Вірілію), тому візуальний контент є одним із основних інструментів конструювання сексуальності чоловіків та жінок¹⁴⁴. Сексуальність репрезентована в кіно, теленовинах, рекламі та фотографії, які пропонують безліч образів того, що означає бути сексуальним¹⁴⁵.

Медіа впливають на все наше життя. Відомо, що дорослі віком від 18 років витрачають на взаємодію з медіа більше часу, ніж на будь-яку іншу діяльність – у середньому 12 годин на день, 7 днів на тиждень¹⁴⁶. У наукових джерелах досліджується вплив на людську сексуальність книг і преси (Playboy, Men's Health, Maxim, Cosmopolitan, Elle), телебачення, прослуховування музики (рок-н-ролу, репу), відеоігор. Завдяки медіа відбувається сексуалізація всіх сфер культури: сексуальні образи в медіа супроводжують людину майже всюди. Щоправда, якщо сексуальність є невід'ємною частиною людського буття, то *сексуалізація* – це форма сексизму, яка звужує сприйняття цінності людини, позиціонуючи її лише через сексуальні характеристики, важливі для чужого задоволення¹⁴⁷.

Медіа конструюють сексуальність, визначаючи одні форми сексуальної поведінки як широко поширені та нормальні, а інші як рідкісні й девіантні. Конструювання сексуальності відбувається через трансляцію уявлень про ідеальні стосунки, можливі сексуальні сценарії, еталонні чоловічі та жіночі тіла тощо. Відомо, що дівчата, які часто читають жіночі журнали, частіше негативно оцінюють свою зовнішність і схильні до розладів харчової поведінки¹⁴⁸, а чоловіки, які часто переглядають журнали з сексуалізованими

¹⁴⁴ Батаєва К. В. Соціальна візуалістика і медіа-візуальність : навчальний посібник Київ : Кондор-Видавництво, 2017. С. 278.

¹⁴⁵ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 3.

¹⁴⁶ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 4.

¹⁴⁷ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 6.

¹⁴⁸ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 5.

зображеннями жінок, відчують меншу впевненість у власних можливостях і зовнішності, ніж ті, хто не читає такі журнали¹⁴⁹. Аналіз результатів 135 рецензованих досліджень, проведених у США з 1995 по 2015 рік, свідчить, що як експериментальний, так і повсякденний вплив споживання мас-медіа безпосередньо пов'язані з вищим рівнем невдоволення власним тілом, підвищеною *самооб'єктивацією* (self-objectification), тобто оцінюванням себе виключно з точки зору фізичних параметрів, сильнішою підтримкою сексистських переконань і вищою толерантністю до сексуального насильства щодо жінок¹⁵⁰. У контексті конструювання сексуальності в мас-медіа не менш важливим є те, що не висвітлюється або замовчується. Наприклад, у реальному житті люди, зазвичай, використовують контрацептиви, але в медіарепрезентаціях сексу цей аспект не висвітлюється.

Серед позитивних процесів у сучасних мас-медіа треба відзначити інтеграцію теми сексуальності у фільми та серіали, зокрема в них частіше можна побачити персонажів із числа ЛГБТІКА+. Дослідники вказують на те, що в кіно дедалі частіше спостерігається таке явище, як квірбейтинг. *Квірбейтинг* – це стратегія, реалізуючи яку творці медіа додають натяки на гомоеротичні стосунки між персонажами, але уникають повноцінного представлення ЛГБТІК+ стосунків. За рахунок використання цієї стратегії до перегляду медіапродукту залучаються як глядачі із числа ЛГБТІКА+, так і масова гетеронормативна аудиторія. Однак, ця стратегія має на меті передусім залучити якомога більшу аудиторію споживачів, а не перевизначити суспільний дискурс про негетеросексуальність, тому критикується спільнотою ЛГБТІКА+, яка виступає за автентичну, повноцінну й гідну репрезентацію негетеросексуальних стосунків¹⁵¹.

Якщо раніше образи ЛГБТІКА+ були стереотипними, то тепер розкриваються як багатогранні особистості. Прикладами є герої британського серіалу «Статеве виховання» (2019) Ерік Ефюнг, Анвар, а також Адам Грофф, який перебуває на етапі визначення своєї сексуальної ідентичності. У сучасних молодіжних серіалах сюжетні лінії часто зображують складний шлях сумнівів, самоствердження і камінг-ауту ЛГБТІКА+. Режисери не стигматизують і не маргіналізують ЛГБТІКА+, а передають, швидше, позитивні меседжі, пов'язані з нормалізацією здорових сексуальних стосунків між молоддю із числа ЛГБТІКА+¹⁵².

¹⁴⁹ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 6.

¹⁵⁰ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 6.

¹⁵¹ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 9.

¹⁵² Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 8.

Поряд із традиційними медіа, розвиваються *нові медіа*, тобто цифрові комп'ютерні технології роботи з інформацією, які дають можливість здійснювати комунікацію не тільки у форматах «один до одного» або «один багатьом», а й у форматі «багато багатьом»¹⁵³. Оскільки нові медіа дозволяють створювати та поширювати контент, залученість сучасної людини до них є значно більшою. Вони пронизують усі сфери суспільного буття, формують свідомість і визначають сприйняття реальності.

Сексуальність та Інтернет

Інтернет змінив способи, якими люди знайомляться, спілкуються та будують романтичні стосунки. Попри побоювання соціальних теоретиків щодо відчуження через технології, Інтернет має унікальні властивості – він поєднує *ефективність, анонімність і впливовість*, що спрощує доступ до сексуального контенту, інформації та взаємодії у сексуальному контексті. Соціальні мережі, такі як Facebook, Instagram, Snapchat, X, стали частиною повсякдення більшості людей у світі. Їхня популярність вражає: лише Facebook налічує приблизно 2 мільярди користувачів¹⁵⁴. Якщо додати користувачів інших платформ, стає очевидним, що ми живемо в цифровому соціумі, де соціальні мережі стають універсальним простором для самовираження, у якому кожен може створювати та поширювати найрізноманітніший контент.

У соціальних мережах люди проводять значну частину свого дозвілля, виражаючи й створюючи свою ідентичність – релігійну, ідеологічну, політичну, професійну або сексуальну. Формат «багато багатьом» дозволяє отримати реакції від інших користувачів, які можуть бути дуже різними. Сучасна людина постійно перебуває в очікуванні того, як на її контент відреагують інші люди, вона серйозно сприймає комунікацію в соціальних мережах, зокрема *онлайн-флірт*, що може стати для неї як позитивним, так і негативним досвідом. Небажані повідомлення та емоційний тиск не є рідкістю в соціальних мережах: багато користувачів видаляють з друзів або блокують тих, хто фліртував з ними у спосіб, що викликав дискомфорт; видаляють колишніх партнерів після завершення стосунків; використовують соцмережі для стеження за колишніми партнерами або перевірки потенційних романтичних знайомств. Соціальні мережі можуть нагадати

¹⁵³ Кислова О. М., Берднік К. О. Нові медіа як комунікативні технології XXI століття: наслідки мережевізації та інтелектуалізації комунікацій // Соціальні технології: заради чого? Яким чином? З яким результатом? : монографія / Колектив авторів, наук. ред. В. І. Подшивалкіна. Одеса : Одеський національний університет імені І. І. Мечнікова, 2015. С. 277 – 288. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/11351>

¹⁵⁴ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 4.

про розрив стосунків або про те, що колишній партнер уже знайшов когось нового¹⁵⁵. Стеження за колишнім партнером може стати травматичною румінацією, якої без соціальних мереж можна було б уникнути.

Онлайн-знайомства

Поява Інтернету суттєво змінила сексуальну культуру сучасних суспільств. Інтернет став простором, де люди шукають романтичного чи сексуального партнера. Лише на перший погляд онлайн-знайомство простіше, ніж офлайн. Усе залежить від того, чого прагне користувач: швидкого знайомства (hook up), випадкового сексу, неформальних стосунків без зобов'язань або серйозних стосунків із наміром знайти партнера на все життя¹⁵⁶.

Онлайн-знайомства мають як переваги, так і ризики. Серед переваг онлайн-знайомств можна назвати: широкий вибір партнерів, зручність і швидкість, комфорт для сором'язливих людей, безпечно середовище для ЛГБТІКА+; гнучкість у виборі форми стосунків. Водночас, онлайн-знайомства мають і низку ризиків: шахрайство й фальшиві профілі, ризик експлуатації, емоційне вигорання, невизначеність намірів потенційних партнерів; ризики для безпеки¹⁵⁷.

Отже, онлайн-знайомства стали новим способом знайти кохання чи друзів, до якого звертається все більше людей. Проте цей спосіб знайомства має певні ризики, тому треба пам'ятати про цифрову гігієну, критично ставитися до інформації на сторінці людини в соціальній мережі. Поява штучного інтелекту (ШІ) ще більше трансформувала сферу онлайн-знайомств, адже будь-яке романтичне повідомлення тепер може написати за людину штучний інтелект. Заглядаючи в майбутнє, можна говорити також про стосунки між людиною та комп'ютерною програмою, яка імітує романтичного партнера. Кохання між комп'ютерною програмою і людиною зображено в американському фільмі «Вона» (2013). З великою ймовірністю в недалекому майбутньому можна буде говорити не лише про онлайн-знайомства в Інтернеті з реальними людьми, а й про онлайн-знайомства з комп'ютерними програмами, створеними з використанням ШІ,

¹⁵⁵ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 9 – 11.

¹⁵⁶ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 10.

¹⁵⁷ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 10 – 11.

Відверто сексуальні матеріали в Інтернеті

Інтернет став простором для реалізації та дослідження сексуальності сучасною людиною. Відомо, що для 72 % сімнадцятирічних підлітків в Україні основним джерелом інформації про статеві стосунки є Інтернет¹⁵⁸. Йдеться як і про інформаційні ресурси, що розкривають різні аспекти сексуальності, так і відверто сексуальні матеріали. Проблема в тому, що навіть освітні матеріали про секс, які можна знайти в Інтернеті, можуть бути неточними. Що й казати про відверто сексуальні матеріали, які дійсно є джерелом інформації про секс, але можуть створювати викривлене уявлення про сексуальність, адже їхня мета не в тому, щоб навчити, а в тому, щоб викликати сексуальне збудження. Окрім того, надмірне споживання відверто сексуальних матеріалів може призвести до таких негативних наслідків, як перевитрата грошей, нехтування обов'язками, ігнорування близьких¹⁵⁹.

Секстинг

Секстинг – це обмін відвертими повідомленнями, фото або відео через мобільні пристрої чи комп'ютери. Люди надсилають повідомлення відверто сексуального характеру з різних причин. Секстинг може бути способом самовираження та експериментування, формою флірту й засобом, що допомагає зберегти стосунки; формою демонстрації довіри до партнера у відповідь на отриманий контент. Водночас обмін повідомленнями відверто сексуального характеру має низку ризиків, які стосуються збереження приватності. Зокрема, це можлива передача відверто сексуального контенту без згоди й використання приватної інформації для маніпуляцій чи шантажу. Використовуючи приватні фото та відео людини, отримані під час секстингу, кривдник може завдати шкоди репутації людини, зруйнувати її стосунки й зашкодити психологічному здоров'ю¹⁶⁰.

Жінки частіше, ніж чоловіки, потерпають від негативних наслідків секстингу, зазнаючи булінгу й сексуальних домагань, стигматизації, емоційного шантажу. У наукових джерелах вид шантажу, коли зловмисник

¹⁵⁸ Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева ; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ : Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. С. 64.

¹⁵⁹ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 11.

¹⁶⁰ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 12.

змушує людину надіслати свої відверто сексуальні фото чи відео, а потім погрожує їхньою публікацією, якщо вона не заплатить викуп, отримав назву «сексторція»¹⁶¹.

Згідно з результатами одного з досліджень, вибірку якого склали 5800 дорослих респондентів, 21 % надсилали, а 28 % опитаних отримували текстові повідомлення на сексуальну тематику. Секстинг має декілька основних сценаріїв, за яких обмін повідомленнями відбувається: між романтичними партнерами; з кимось поза стосунками; між людьми, які ще не перебувають у стосунках, але принаймні один із них цього прагне¹⁶².

Законодавство різних країн по-різному регулює питання секстингу. В Україні навіть обмін у приватному листуванні відверто сексуальними матеріалами може підпадати під ст. 301 Кримінального кодексу України (КК України) «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»¹⁶³, тоді як у більшості країн ЄС обмін відверто сексуальними матеріалами між дорослими людьми дозволяється. Тому деякі поради щодо секстингу, які дають зарубіжні автори, мають бути скориговані з урахуванням українського законодавства.

Вплив медіа на здоров'я

Надмірне споживання навіть звичайного медіаконтенту молоддю може мати такі негативні наслідки, як погіршення успішності в навчанні, хронічне недосипання, ожиріння, ризикована поведінка. Тому медіаспоживання має бути дозованим. Серед рекомендацій зі здорового використання медіа: для дітей до двох років – перегляд разом із батьками спеціального дитячого контенту; для дітей віком від двох до п'яти років перегляд відео не більше однієї години на день; для дітей від шести років – чіткі обмеження тривалості перегляду та типу контенту; «безмедійний» час у родинному колі; спілкування з дітьми на тему цифрової безпеки. Все це може допомогти збалансувати вплив медіа на дітей і молодь¹⁶⁴. Зрештою, соціалізацію сучасної людини неможливо уявити без споживання медіаконтенту, відтак потрібно навчитися правильно і безпечно це робити, уникаючи негативного впливу на здоров'я.

¹⁶¹ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 12.

¹⁶² Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 12.

¹⁶³ Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

¹⁶⁴ Yarber W. L., Werner Sayad B. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 12.

ЛЕКЦІЯ 5

ВІД БІОЛОГІЇ ДО ПСИХОЛОГІЇ СЕКСУАЛЬНОСТІ

У попередніх лекціях йшлося про те, що існують різні підходи до вивчення сексуальності. Міфологія, релігія, мистецтво, наука розкривають різні грані цього явища. Сексологія – це наукова дисципліна, яка вивчає сексуальність комплексно, використовуючи напрацювання багатьох наук як соціогуманітарних, так і природничих. Була мова про те, що без розуміння сексуальної культури суспільства та її складників пояснити різноманіття людської сексуальності неможливо, водночас це не означає, що біологічний та психологічний аспекти сексуальності можуть бути проігноровані.

Біохімічні фактори людської сексуальності

Як правило, коли кажуть про біохімічні фактори людської сексуальності, то виокремлюють два головних: *гормони* та *феромони*.

Гормони – це хімічні речовини, які виконують функцію «посланців», передаючи інформацію між клітинами через кровотік¹⁶⁵. У регуляції сексуальної функції беруть участь *андрогени* (насамперед тестостерон) – гормони, що сприяють маскулізації й впливають на рівень статевого потягу в осіб усіх статей¹⁶⁶, *естрогени* (естрадіол, естрон, естріол) – гормони, які забезпечують фемінізацію, беруть участь у дозріванні репродуктивних органів, менструальному циклі, вагітності та підтримці здоров'я кісткової тканини; та *прогестини* (зокрема прогестерон) – гормони, що підготовлюють організм до вагітності, підтримують слизову оболонку матки, беруть участь у регуляції менструального циклу¹⁶⁷. Проте на сексуальність людини впливають не лише статеві, а й інші гормони, зокрема окситоцин, пролактин, дофамін і серотонін.

Роль статевих гормонів у розвитку людського організму беззаперечна. Як зазначають В. Ярбер і Б. Саяд, гормони виконують у тілі людини

¹⁶⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 72.

¹⁶⁶ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 85.

¹⁶⁷ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 73.

широкий спектр функцій. Від них залежить темп статевого дозрівання, розвиток репродуктивних органів, поява вторинних статевих ознак у період статевого дозрівання, а також певною мірою лібідо. У жінок гормони впливають на перебіг менструального циклу, вагітності, а також беруть участь у регуляції пологів, ініціюють початок лактації¹⁶⁸.

Протягом ХХ століття особливу увагу науковців привертав тестостерон. Медицина поклала багато надій на те, що за допомогою ін'єкцій тестостерону можна буде лікувати проблеми статевої сфери в чоловіків. Справді, прийом тестостерону може підвищити сексуальну збудливість та активність, сексуальний інтерес, сприяти почастишанню нічних ерекцій у чоловіків. Водночас, надії, які плекала медицина того часу, що багато проблем статевої сфери можна буде лікувати ін'єкціями тестостерону, не справдилися. За деякими даними, довготривалий прийом тестостерону може бути небезпечним для здоров'я та підвищує ризики серцево-судинних захворювань та раку передміхурової залози в чоловіків, а в жінок, як показали пізніші дослідження, може призвести до акне, гірсутизму, рідше – до проблем із печінкою та інших ускладнень¹⁶⁹. Сьогодні замісна терапія тестостероном проводиться з обережністю та лише за наявності показань, що свідчать про дефіцит тестостерону. Тобто цей метод лікування дасть результат тоді, коли рівень тестостерону дійсно знижений. Це не чарівний засіб, яким можна лікувати всі сексуальні розлади.

Рівень секреції тестостерону в чоловіків залежить від ситуативних і соціальних факторів. Зокрема, він підвищується у стані перемоги, домінування чи збудження і знижується після поразки або стресу¹⁷⁰. Згідно з інтерактивною моделлю, взаємозв'язок є двостороннім: тестостерон впливає на сексуальну активність, але й сексуальна активність підвищує рівень тестостерону. Емпіричні дослідження підтверджують цю цікаву взаємозалежність. Таким чином, тестостерон – лише один із багатьох факторів, що впливають на сексуальну поведінку.

Наступним біохімічним фактором сексуальної поведінки, про який уже згадувалося, є феромони. Пам'ятаю, у 1990-ті роки на ринку поблизу станції метро «Академіка Барабашова», що тоді був головним місцем закупівель для харків'ян, з'явилося багато вивісок із написом «Парфуми з феромонами». Продавці жваво торгували цими парфумами, нібито здатними привабити будь-кого. Протягом певного часу така продукція користувалася попитом, а слово «феромони» було номером один, коли йшлося про б'юті-індустрію.

¹⁶⁸ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 73.

¹⁶⁹ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 85.

¹⁷⁰ Bolin A., Whelehan P. *Human Sexuality: Biological, Psychological, and Cultural Perspectives*. Taylor & Francis Group, 2009. P. 24–25.

Феромони – це леткі хімічні речовини, які виробляються організмом і передають біологічну інформацію між особинами одного виду, впливаючи на їхню поведінку, зокрема на сексуальне збудження та репродуктивну активність¹⁷¹. У тваринному світі феромони синтезуються залозами зовнішньої секреції і відіграють важливу роль у передачі сексуальних, територіальних та соціальних сигналів. Вони добре вивчені у ссавців, комах, птахів і риб, але їхній вплив на поведінку людини залишається предметом наукових дискусій¹⁷², адже «біологічні інстинкти» в людини істотно модифіковані соціальними та культурними чинниками¹⁷³. У тварин були виокремлені чотири основні типи феромонів: первинні феромони, феромони релізери, сигнальні феромони, феромони модулятори.

Питання про наявність функціонального вомероназального органа в людини тривалий час було предметом дискусій. У більшості сучасних досліджень стверджується, що цей орган зберігся лише у вигляді рудименту і не бере участі у сприйнятті запахів чи феромонів. Разом із тим, існують наукові публікації, у яких доводиться, що феромони беруть безпосередню участь у синхронізації менструального циклу в жінок¹⁷⁴, хоча ці висновки не є остаточно підтвердженими¹⁷⁵. Відомо, що розлади нюху (зокрема після COVID-19) призводять до зниження сексуального бажання¹⁷⁶.

У контексті теми феромонів доречно згадати й про *афродизіаки*. Афродизіаки – це природні або синтетичні речовини, яким традиційно приписують здатність підвищувати сексуальне бажання чи покращувати сексуальну функцію. Зазвичай це продукти (трави, фрукти, овочі), які за формою нагадують геніталії, і яким віддавна приписуються подібні властивості¹⁷⁷. У серіалі «Статеве виховання» дружина Майкла Гроффа регулярно приносить йому тарілку з авокадо. Можливо, вона хотіла натякнути йому на відсутність статевого життя (всім відомо, що авокадо – афродизіак) або дійсно була упевнена у дієвості цього засобу. Інтерпретація може бути

¹⁷¹ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 574.

¹⁷² Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 85.

¹⁷³ Marcuse H. *Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud*. Boston : Beacon Press, 1974. 304 p.

¹⁷⁴ McClintock, MK (1998). "Whither menstrual synchrony?". *Annual Review of Sex Research*. 9: 77–95. doi:10.1080/10532528.1998.10559927

¹⁷⁵ Schank J. C. Do human menstrual-cycle pheromones exist? *Hum Nat* 17, 448–470 (2006). <https://doi.org/10.1007/s12110-006-1006-y>

¹⁷⁶ Schäfer L., Mehler L., Hähner A., Walliczek U., Hummel T., Croy I. Sexual desire after olfactory loss: Quantitative and qualitative reports of patients with smell disorders. *Physiol Behav*. 2019. <https://doi.org/10.1016/j.physbeh.2018.12.020>

¹⁷⁷ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 357.

різною, але вона намагалася відновити сексуальне життя з чоловіком, який був занадто холодним до неї. Різними методами вона намагалася натякнути, що щось не так у їхніх стосунках, але залишилася непочутою, і потім вони не розійшлися.

Ми маємо чітко усвідомлювати: дійсно, у статевому житті тварин біохімічні фактори сексуальної поведінки відіграють вирішальну роль. Також тварини обмежені у здійсненні своєї сексуальної активності еструсом у самок, тобто в переважній більшості тварин статеві зносини є сезонним явищем. Зовсім інакше у людей. Як зазначає І. Кон: «еволюція сексуальної поведінки – найяскравіший приклад філогенетичного сходження від жорстко запрограмованої поведінки до гнучкої та вибіркової»¹⁷⁸. Людина має самосвідомість, тому її рішення не продиктовані виключно інстинктивними спонуканнями. Згідно з А. Камю, що життя – це сума всіх наших виборів¹⁷⁹. У феноменологічній традиції рішення людини передбачає вибір між різними проектами дії, кожен із яких потенційно може бути реалізований: порівняння вигід різних альтернатив та обрання тієї, яка здається найбільш доречною з погляду досягнення результату¹⁸⁰. І хоча ця модель ігнорує несвідомі імпульси людської поведінки, яким надає першочергового значення З. Фройд, очевидно, що здатність обмірковувати, враховуючи запас наявного знання, відіграє вагому роль у сексуальній поведінці людини, яка все ж таки схильна враховувати майбутні наслідки своїх дій. Людська сексуальність набагато варіативніша як у формах, так і в цілях. Нині емоційні, психологічні та рекреаційні мотиви сексуальної активності відокремилися від репродукції як мети, визначеної їй еволюцією, і стали подеколи важливішими за неї¹⁸¹.

Моделі циклу сексуальної реакції

Попри те, що людська сексуальність зазнала суттєвих змін у процесі біологічної та культурної еволюції, секс залишається природним біологічним процесом. Уже йшлося про нечуване для ХХ століття перше фундаментальне дослідження циклу сексуальної реакції людини, здійснене В. Мастерсом та В. Джонсон. Сексуальну реакцію вони досліджували в лабораторних умовах, використовуючи сучасні на той час датчики та прилади. На основі зібраних даних у роботі «Людська сексуальна реакція» (1966)¹⁸² дослідники запропонували чотирифазну модель циклу сексуальної

¹⁷⁸ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 71 – 72.

¹⁷⁹ Davies J. A phenomenological exploration into the lived experience of childfree women aged 45-55. Other thesis, Middlesex University, 2014. P. 1.

¹⁸⁰ Schütz A. Auswahl unter Aktionsprojekten". Philosophie und phänomenologische Forschung 12:161–184.

¹⁸¹ Зубарев О. С. Східні духовні практики як феномен життєвого світу особистості в полікультурному суспільстві : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 300 с.

¹⁸² Детальніше див. Masters W. H., Johnson V. E. Human Sexual Response. Bantam. 1981; 1st ed. 1966.

реакції, яка стала хрестоматійною. Ця модель передбачає виокремлення чотирьох фаз: збудження, плато, оргазм і розслаблення (рефрактерна фаза). На кожній із цих фаз спостерігаються специфічні фізіологічні реакції організму, деякі з яких є спільними для чоловіків та жінок. Для фази збудження властиве посилення м'язової напруги, почастищення пульсу та підвищення артеріального тиску, почервоніння шкіри; ерекція сосків; для фази плато – поширення м'язової напруги всім тілом, самовільні рухи, посилення почервоніння шкіри, почастищення дихання та пульсу, підвищення артеріального тиску; для фази оргазму – послаблення свідомого контролю, ще більше почастищення пульсу (160–180 ударів на хвилину); для фази розслаблення – зникнення всіх ознак м'язової напруги, повернення тіла до свого звичного стану¹⁸³. Ця модель є найвідомішою, але не єдиною.

Австрійсько-американська дослідниця та секстерапевтка Гелен Сінгел Каплан запропонувала виокремлювати три фази циклу сексуальної реакції: бажання, збудження та оргазм. Вона виключила фазу розслаблення, додала фазу бажання та об'єднала фази збудження та плато¹⁸⁴.

Джоан Лулан розробила модель, що враховує як біологічні, так і психологічні аспекти сексуальної реакції. Очевидно, що статевий акт не зводиться лише до фізіологічних процесів і не може бути повністю описаний ними. На її думку, варто виокремлювати шість фаз циклу сексуальної реакції: готовність, бажання, збудження, вазоконгестія, оргазм і задоволення. Послідовність цих фаз не є фіксованою¹⁸⁵. Приміром, спочатку людина може відчувати збудження, а потім – сексуальне бажання.

Американські сексологи Берні Зілбергелд та Керол Еллісон запропонували виокремлювати в циклі сексуальної реакції п'ять компонентів: інтерес або бажання, збудження, фізіологічна готовність, оргазм, задоволення¹⁸⁶. Як і Дж. Лулан, вони наголошували на необхідності враховувати суб'єктивні переживання, індивідуальний досвід, соціальні та культурні чинники.

Модель подвійного контролю (dual control model) розроблена на основі уявлення про сексуальну реакцію як таку, що базується на функціях мозку – взаємодії між сексуальним збудженням та сексуальним гальмуванням. Дослідження циклу сексуальної реакції довгий час були зосереджені виключно на процесах збудження, тоді як гальмівні механізми мозку та їхня роль у цьому процесі майже не вивчалися¹⁸⁷. Функції

¹⁸³ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 65 – 68.

¹⁸⁴ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 80.

¹⁸⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 80

¹⁸⁶ Zilbergeld B. The New Male Sexuality. New York: Bantam Books. 1992. 645 p.

¹⁸⁷ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 81.

гальмівної реакції проявляються, наприклад, у випадках, коли сексуальна активність може бути ризикованою або коли виникають несексуальні обставини, які вимагають пригнічення сексуального збудження¹⁸⁸.

Таким чином, у розумінні вченими циклу сексуальної реакції людини спостерігається перехід від суто фізіологічних пояснень до врахування психологічних аспектів статевого акту. Якщо фізіологія вивчає біохімічні фактори людської поведінки, то психологія звертається до таких феноменів, як сексуальне бажання, сексуальна задоволеність, сексуально-еротичні стимули, сексуальне збудження, сексуальні фантазії тощо.

Психологічні аспекти сексуальності

Сучасна людина, якщо спробує описати себе як суб'єкта сексуальної поведінки, неодмінно оперуватиме поняттями, які використовує психологія сексуальності, хоча повсякденне та наукове розуміння одних і тих саме явищ може суттєво відрізнятись. Як у повсякденному, так і в науковому дискурсі використовується поняття «сексуальне бажання», значення якого тільки на перший погляд повністю очевидне.

Сексуальне бажання є психобіологічним компонентом сексуального збудження та використовується для опису суб'єктивних переживань, думок, поведінкових реакцій, які свідчать про зацікавленість індивіда в певному рівні, якості та формі сексуальної активності. І. Кон виокремлював інтенсивність сексуального бажання (відраза, небажання, байдужість, потреба, пристрасть), спрямованість сексуального бажання (на себе чи на іншу людину своєї або іншої статі) та ступінь сексуального бажання (сексуальний інтерес, еротичні думки та фантазії, наявність сексуальної мети та об'єкта, готовність зайнятися сексом). Парадоксально, що людина може відчувати потяг до когось, хто, як особистість, її відштовхує, і навпаки – не відчувати сексуального бажання до людини, яка, як особистість, подобається.

На сексуальне бажання впливають емоційні, фізичні й міжособистісних чинники сексуальної поведінки. Багато в чому сексуальне бажання залежить від того, яким є ставлення людини до сексуальності. В. Ярбер та Б. Саяд виокремлюють два полюси, між якими можна розмістити емоційні реакції людей на сексуальність: *еротофілію* та *еротофобію*. Еротофілія – це позитивна емоційна реакція на сексуальність, яка проявляється в тому, що людина насолоджується своєю сексуальністю, отримує задоволення від розмов про сексуальність, не відчуває або лише зрідка відчуває провину за сексуальну активність, частіше займається аутоеротичною діяльністю, шукає та реалізує себе в сексуальній взаємодії з іншими людьми й більшою імовірністю практикує безпечний секс. Еротофільні особи зазвичай мають

¹⁸⁸ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 83.

більший досвід перегляду відверто сексуальних матеріалів і позитивно до них ставляться, а також є менш схильними до гомофобії. Для еротофобних осіб властиві протилежні риси¹⁸⁹.

Еротофілія та еротофобія не є незмінними характеристиками. Негативне ставлення до сексуальності може змінити позитивний сексуальний досвід. Наприклад, любов, підтримка, турбота, розуміння можуть із часом допомогти людині подолати сексуальну нервозність та страхи¹⁹⁰.

Сексуальна задоволеність – це самооцінка людиною якості власного сексуального життя. Під сексуальною задоволеністю розуміють «суб'єктивний звіт людини про позитивний сексуальний досвід; відчуття задоволеності від сексуальної активності, сексуальної насолоди, сексуального функціонування та сексуальної близькості»¹⁹¹. Протилежні переживання, пов'язані з сексуальною активністю, можуть свідчити про сексуальний дистрес. Під *сексуальним дистресом* розуміють «переживання негативних емоцій (тривога, занепокоєння, фрустрація та відчуття неповноцінності) у зв'язку із сексуальним досвідом»¹⁹². Сексуальна задоволеність та сексуальний дистрес є основними маркерами сексуального здоров'я.

Звісно, якщо йдеться про задоволеність сексуальним життям, то виникає питання, що саме мається на увазі. Задоволеність сексуальним життям взагалі або сексуальним життям із конкретним партнером/партнеркою? Або, можливо, задоволеність останнім сексуальним досвідом? Береться до уваги тільки фізичний або й психологічний аспект? Адже відомо, що сексуальна задоволеність тісно пов'язана із задоволеністю стосунками. Ймовірно, це один із основних факторів, що впливає на сексуальну задоволеність. Поняття *задоволеності стосунками* відбиває «суб'єктивну самооцінку любові до партнера, на яку, ймовірно, впливає ступінь передбачуваної підтримки партнера, особливо в часи труднощів»¹⁹³. Отже, очевидно, що вивчення сексуальної задоволеності потребує визначення індикаторів, які можуть бути виміряні емпірично.

¹⁸⁹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 235 – 236.

¹⁹⁰ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 236.

¹⁹¹ Michael S, Skaczkowski G, Wilson C. Sexual satisfaction and sexual distress after cancer: The role of body image disruption, self-compassion, sexual pain and relationship satisfaction. Psychooncology. 2021 Nov; 30(11):1902-1909. doi: 10.1002/pon.5755. Epub 2021 Jul 13. PMID: 34157169

¹⁹² Michael S, Skaczkowski G, Wilson C. Sexual satisfaction and sexual distress after cancer: The role of body image disruption, self-compassion, sexual pain and relationship satisfaction. Psychooncology. 2021 Nov; 30(11):1902-1909. doi: 10.1002/pon.5755. Epub 2021 Jul 13. PMID: 34157169

¹⁹³ Michael S, Skaczkowski G, Wilson C. Sexual satisfaction and sexual distress after cancer: The role of body image disruption, self-compassion, sexual pain and relationship satisfaction. Psychooncology. 2021 Nov; 30(11):1902-1909. doi: 10.1002/pon.5755. Epub 2021 Jul 13. PMID: 34157169

Сексуальне збудження – це «фізіологічні реакції, фантазії та бажання, пов'язані з очікуванням та здійсненням сексуальної активності»¹⁹⁴. Ступінь сексуального збудження прямо не пов'язаний із формами сексуальної діяльності. Для деякого найбільше збудження може викликати поцілунок у шию чи губи або погладжування спини. В. Ярбер та Б. Саяд приділяють окрему увагу питанню підсилення сексуального збудження. Допомогти викликати та посилити сексуальне збудження може, по-перше, створення відповідних умов для якісного сексуального досвіду: місце, де люди можуть бути наодинці та зберігати свою приватність; романтична атмосфера; встановлення меж у сексуальній активності; налагоджена комунікація, яка дозволяє висловити кожному свої переваги, зокрема в аспекті фізичної стимуляції. По-друге, допомагає посилити збудження зосередженість на відчуттях, переживаннях, тобто на сенсорному досвіді¹⁹⁵.

Сексуальне збудження є психофізіологічним процесом, але воно неодмінно супроводжується когнітивною оцінкою ситуації з боку індивіда, яка може вплинути на процес збудження. Наприклад, якщо людина визначить ситуацію як згвалтування, то сексуальне збудження зникне. Людина схильна інтерпретувати те, що з нею відбувається, регулювати свої сексуальні реакції з огляду на оцінку своїх можливостей і реакцій інших людей.

У цьому контексті важливим є уявлення про сексуальні стимули. *Сексуальний стимул* – це стимул, який призводить до сексуального збудження. Існують різні класифікації сексуальних стимулів. Розрізняють первинні та вторинні сексуальні стимули. Первинні сексуальні стимули є автоматичними та не передбачають попереднього навчання. Пригадую, як на науково-популярній лекції, яка проходила на фестивалі психології та духовних практик «Тавале», відомий на той момент в Україні сексолог розповідав історію про те, як у первісному суспільстві жінка обирала собі чоловіка. Він стверджував, що жінка просто брала чоловіка за статевий член, перевіряючи його ерекцію. Звісно, це був жарт. Тому цей приклад навряд чи є ілюстративним щодо вибору сексуального партнера в первісному суспільстві, але гарно ілюструє, що таке первинні сексуальні стимули. Якщо первинні сексуальні стимули є вроджені, то вторинні сексуальні стимули формуються в процесі соціалізації. Вони ґрунтуються на первинних, але не зводяться до них та залежать від виховання, досвіду, звичок, а також культури суспільства. До вторинних сексуальних стимулів можна віднести відверто сексуальні зображення, аудіо-, відео- та текстові матеріали.

¹⁹⁴ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 406.

¹⁹⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 406 – 407.

Вже довгий час досліджується питання про те, як відверто сексуальні матеріали впливають на сексуальні сценарії, які реалізують індивіди. Одним із можливих негативних наслідків надмірного перегляду відверто сексуальних відео є проблеми із сексуальним збудженням під час зближення з реальним сексуальним об'єктом. Якщо від початку пубертату людина відчувала збудження лише від перегляду відверто сексуальних відео, то це може вплинути на її здатність відчувати збудження від контакту з реальною жінкою чи чоловіком. Відверто сексуальні відео можуть стати основним вторинним сексуальним стимулом, на який буде реагувати людина. Можлива ситуація, коли така людина буде реагувати на відверто сексуальні відео, а на реальний сексуальний об'єкт – ні. Вторинні сексуальні стимули формуються внаслідок соціалізації, а оскільки вагому роль в соціалізації цієї людини відігравали відверто сексуальні відео, то цей досвід буде визначальним для її сексуальних реакцій. Ця проблема, коли людина внаслідок певних обставин заміщує реальне сексуальне життя віртуальним пов'язана з іншою проблемою, а саме із формуванням нереалістичних очікувань від сексу внаслідок перегляду відверто сексуальних відео. Людина може почати думати, що секс виглядає саме так, як у відверто сексуальних відео, хоча останні є художнім продуктом, створеним з метою викликати збудження, переважно в чоловіків. Хибне уявлення про те, що відверто сексуальні відео відображають реальне сексуальне життя призводить до того, що людина може поводити себе неадекватно, коли їй потрібно реалізувати свої знання про сексуальність. Окрім того, відверто сексуальні відео можуть неправомірно об'єктивувати жінок та жіночі тіла. Порнографія – це продукт чоловіків для чоловіків. Жінки у цих відео грають роль пасивних сексуальних об'єктів, що знецінює їхній досвід. Це формує викривлене уявлення про жіночу сексуальність.

Сексуальне життя людини важко уявити без сексуальних фантазій і сновидінь. *Сексуальні фантазії* можна визначити як «уявні образи та думки, які є сексуально збудливими або еротичними для людини під час неспанья, і, отже, не піддаються зовнішньому спостереженню»¹⁹⁶. Як зазначає І. Кон: «люди, котрі ведуть активніше статеве життя, вирізняються й інтенсивнішою еротичною уявою, яка підкріплює, стимулює й урізномунітнює їхній реальний досвід»¹⁹⁷. Частота сексуальних фантазій залежить від інтенсивності сексуального потягу, але так чи інакше вони мають місце в більшості людей.

¹⁹⁶ Nimbi FM, Galizia R, Limoncin E, Levy T, Jannini EA, Simonelli C, Tambelli R. Sexual Desire and Erotic Fantasies Questionnaire: The Development and Validation of the Erotic Fantasy Use Scale (SDEF2) on Experience, Attitudes, and Sharing Issues. *Healthcare (Basel)*. 2023 Apr 18; 11(8):1159. doi: 10.3390/healthcare11081159

¹⁹⁷ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 164.

Згідно з Гарольдом Лейтенбергом і Крісом Хеннінгом, близько 95 % людей, незалежно від статі, мають сексуальні фантазії в тій чи іншій формі. Багато дослідників розглядають сексуальні фантазії як частину сексуального сценарію¹⁹⁸. Сексуальне фантазування є одним із найбільш універсальних видів сексуальної активності, а сексуальні фантазії – найпоширенішим проявом сексуальної уяви людини¹⁹⁹. Вони допомагають встановити рівновагу між реальною поведінкою та внутрішнім «Я»; досягти вищого рівня задоволеності під час здійснення різних форм партнерської сексуальної активності та аутоеротичних практик. Для деяких індивідів сексуальні фантазії – це можливість на рівні уяви задовольнити бажання, які заборонено реалізувати в реальному житті. Попри те, що сексуальні фантазії можуть осуджуватися в антисексуальних суспільствах, вони є нормальним явищем психічного життя людини. Фантазування людини про романтичного партнера може підвищити бажання, підтримати любовні почуття²⁰⁰.

Багато сексуальних фантазій мають гендерні відмінності, відображаючи типові сексуальні сценарії, які засвоюють у процесі соціалізації. Хоча фантазії є внутрішнім психічним явищем, їхній зміст часто має соціокультурне походження. Сексуальні фантазії чоловіків частіше, ніж сексуальні фантазії жінок, є сексуально відвертими; включають кількох партнерок; містять ситуації домінування, характеризуючись вищим рівнем прийняття міфів про згвалтування; пов'язані із сексуальним задоволенням як власним, так і партнерки. Навпаки, сексуальні фантазії жінок частіше є емоційно-романтичними; стосуються одного партнера; містять ситуації підкорення; пов'язані із задоволенням власних сексуальних бажань²⁰¹.

Особливості сексуальних сценаріїв та фантазій сучасних жінок вивчають Т. Асланян і Л. Погромська. Було використано комплекс методів і методик: напівструктуроване біографічне інтерв'ю; напівформалізована діагностична анкета для виявлення типів сексуального сценарію; анкета для

¹⁹⁸ Асланян Т., Погромська Л. Особливості сексуальних сценаріїв та фантазій сучасних жінок // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць, 2019. (24). <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2014-24.%>

¹⁹⁹ Nimbi FM, Galizia R, Limoncin E, Levy T, Jannini EA, Simonelli C, Tambelli R. Sexual Desire and Erotic Fantasies Questionnaire: The Development and Validation of the Erotic Fantasy Use Scale (SDEF2) on Experience, Attitudes, and Sharing Issues. *Healthcare (Basel)*. 2023 Apr 18;11(8):1159. doi: 10.3390/healthcare11081159

²⁰⁰ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 236.

²⁰⁰ Nimbi FM, Galizia R, Limoncin E, Levy T, Jannini EA, Simonelli C, Tambelli R. Sexual Desire and Erotic Fantasies Questionnaire: The Development and Validation of the Erotic Fantasy Use Scale (SDEF2) on Experience, Attitudes, and Sharing Issues. *Healthcare (Basel)*. 2023 Apr 18;11(8):1159. doi: 10.3390/healthcare11081159

²⁰⁰ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 236.

²⁰¹ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 239.

виявлення сексуальних фантазій. Участь у дослідженні взяли 50 жінок: заміжні, незаміжні, які перебувають у стосунках, та незаміжні, які не перебувають у стосунках. В інформанток були виявлені вісім видів сексуальних фантазій: ідилічна зустріч; підкорення; експериментування; садомазохізм; зміна партнера; спостереження; груповий секс; згвалтування²⁰². Хоча вибірка не є репрезентативною, запропонована типологія показує широкий спектр жіночих сексуальних фантазій, включно з тими, що торкаються соціально табуованих тем.

На зміст сексуальних фантазій також може впливати сексуальна орієнтація, але цей вплив, як правило, обмежується тим, що геї та лесбійки в сексуальних фантазіях уявляють партнерів своєї статі, а гетеросексуальні індивіди – партнерів іншої статі²⁰³.

Американські вчені Том Хікс та Гарольд Лейтенберг досліджували таке явище, як *екстрадіадичні фантазії*, тобто фантазії про когось ще, окрім теперішнього партнера. Вибірка їхнього дослідження становила 349 студентів та працівників університету, які перебували у гетеросексуальних стосунках. Виявилось, що 98 % чоловіків та 80 % жінок фантазували про когось іншого впродовж останніх місяців. Деякі респонденти повідомили про почуття провини через екстрадіадичні фантазії²⁰⁴.

Треба зауважити, що зазвичай сексуальні фантазії та реальна поведінка людей не збігаються. Фантазування про когось іншого в партнерських стосунках зовсім не означає, що людина зрадить у реальному житті. Більшість психологів визнають, що екстрадіадичні фантазії є поширеним явищем та не шкодять стосункам. Так само фантазії про примус та домінування не означають, що люди, які мають такі фантазії, прагнуть зазнати сексуального насильства. Зокрема, жінки, які мають ширший спектр сексуальних фантазій, зазвичай характеризуються вищим рівнем сексуальної відкритості та досвіду, що не має негативних наслідків для їхнього психічного чи сексуального здоров'я²⁰⁵.

Зазвичай, якщо сексуальні фантазії суперечать соціальним нормам, наприклад, є садомазохістськими, то особистість не реалізує ці фантазії в житті. У неї в уяві можуть виникати сексуальні фантазії про те, як вона робить боляче своєму сексуальному партнеру, але людина буде утримуватися від реальних насильницьких дій та реалізовуватиме поведінку, яка

²⁰² Асланян Т., Погромська Л. Особливості сексуальних сценаріїв та фантазій сучасних жінок. Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць. 2019. (24). <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2014-24.%>

²⁰³ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 239.

²⁰⁴ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 240.

²⁰⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 240.

відповідає соціальним нормам, а також її уявленню про саму себе. Тобто її плани реальної поведінки, проміжні сексуальні орієнтири та реальний сексуальний досвід будуть відрізнятися від сексуальних фантазій, які, однак, можуть у неї залишатися. Розбіжність між реальною сексуальною поведінкою та фантазуванням може викликати дискомфорт та стати причиною звернення до психотерапевта, а може і не викликати дискомфорту. Зрештою, наша психіка живе своїм власним життям. З. Фройд порівнював взаємини між Я та ВОНО з вершником і конем: вершник намагається скеровувати коня дорогою, якою вважає за потрібне, але не завжди може повністю його контролювати. Ця метафора ілюструє напруження між свідомими і несвідомими потягами людини, що є природною складовою психічного життя. Чи можемо ми бути щасливими у такій ситуації? Ймовірно, бо людина живе не тільки задоволенням своїх бажань. Наприклад, вона може змінити своє ставлення до певних явищ.

Не менш поширеними за сексуальні фантазії є сексуальні сновидіння. У дослідженні А. Кінзі майже всі чоловіки та дві третини жінок повідомили, що бачили сновидіння еротичного характеру. Під *сексуальними сновидіннями* розуміють сни, що містять еротичні сцени або дії. Сексуальні образи в таких сновидіннях, як правило, яскраві та емоційно насичені, але індивіди, значно менше переймаються ними з моральної точки зору, ніж сексуальними фантазіями. Коли люди бачать сексуальні сни, вони можуть переживати сексуальні реакції: збудження, рухи тіла, оргазм тощо. Існує припущення, що близько 2–3 % усіх жіночих оргазмів можуть бути нічними²⁰⁶.

Отже, комплексне розуміння сексуальності неможливе без урахування фізіологічних, психологічних та соціальних аспектів. Наприклад, поява сексуальних фантазій частково пов'язана з рівнем статевих гормонів, що особливо помітно в підлітковому віці. Водночас гормони лише створюють фізіологічні умови для появи сексуальних фантазій. Психологія розглядає сексуальні фантазії як явище нашого психічного життя, але їх не можна пояснити виходячи лише з індивідуальних характеристик людини.

²⁰⁶ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 240.

ЛЕКЦІЯ 6

ОСОБЛИВОСТІ ЧОЛОВІЧОЇ СЕКСУАЛЬНОСТІ

Існує багато досліджень чоловічої сексуальності. Можна пригадати Міжнародний проект опису сексуальності (ISDP)²⁰⁷. Засновником проекту є американський психолог Девід П. Шмітт²⁰⁸. Це дослідження вважається одним із найбільшим в історії міжкультурним дослідження статі та особистості. У межах першої хвилі дослідження було опитано 16 288 осіб у 10 основних регіонах світу, які представляли 56 різних націй, 6 континентів, 13 островів і 30 мов. Основними аспектами, що вивчалися, були стратегії вибору партнера, сексуальна поведінка та уподобання, гендерні відмінності в сексуальності та соціокультурний вплив на сексуальні стратегії²⁰⁹. Друга хвиля цього дослідження охоплює значно ширше коло питань.

Треба зауважити, що це дослідження проводилося в традиціях біолого-еволюційного підходу, в якому фундаментальні відмінності в сексуальності чоловіків та жінок аргументовані на рівні теорії. Автори проекту стверджують, що повсюди чоловіки повідомляють про бажання мати більше сексуальних партнерів, ніж жінки, і легше йдуть на сексуальне зближення після нетривалого знайомства²¹⁰. Все це чудово вписується в теорію сексуальних стратегій Д. Басса, згідно з якою для чоловіків притаманний пошук сексуального різноманіття та короткострокових сексуальних стосунків. За всіма показниками виявилось, що інтенсивність сексуального потягу у чоловіків вища, ніж у жінок. Хоча питання надійності та валідності отриманої інформації залишається відкритим. Наприклад, через бажання відповідати суспільним експектаціям, чоловіки могли завищувати деякі показники свого сексуального потягу.

Міфи про чоловіків та чоловічі міфи про секс

Коли йдеться про чоловіків, то буває важко відокремити міфи від реальності. Американський сексолог Берні Зілбергелд склав перелік міфів про

²⁰⁷ ISDP – International Sexuality Description Project.

²⁰⁸ Dr. David P. Schmitt. Kansas State University. URL: <https://davidschmitt.com/research-interests>

²⁰⁹ Schmitt, D. P., & International Sexuality Description Project. (2003). Universal sex differences in the desire for sexual variety: Tests from 52 nations, 6 continents, and 13 islands. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(1), 85–104. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.1.85>

²¹⁰ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 229.

чоловіків, що є частиною нормативного гетеросексуального порядку. Чоловіки уявляються такими, що не мають труднощів у сексі, емоційно холодними, завжди готовими до сексуальної взаємодії, а секс чоловіків розглядається як випробування їхніх можливостей, зводиться до пенетрації та обов'язково має передбачати оргазм. Один із міфів чоловічої культури полягає в тому, що статевий акт і секс – одне й те саме. Усе це є спрощеним уявленням про чоловіків та/або абсолютизацією окремих сторін сексуального життя.

Сьогодні багато з цих міфів поступово відходять у минуле. Це стосується, зокрема, ототожнення статевого акту та сексу. Низка авторів проводить між цими поняттями чітку дистинкцію. Якщо статевий передбачає пенетрацію, то секс – ні. З цієї точки зору, навіть поцілунок можна вважати сексом. На думку сучасної дослідниці людської сексуальності, психологині Лорі Мінц, будь-яка взаємодія, яка призводить до сексуального задоволення й оргазму може вважатися сексом. Пенетрація тут ні до чого. Уявлення про те, що секс обов'язково передбачає пенетрацію, відображає чоловічу точку зору, оскільки для чоловіків пенетрація є способом отримання задоволення, який, щоправда, не завжди означає задоволення для жінки, адже жіночий оргазм більше залежить від стимуляції клітора²¹¹.

Нормативні уявлення про постійну готовність до сексу, надважливе значення пенетрації та витривалості шкодять чоловікам, змушують їх почуватися неповноцінними, особливо за наявності сексуальних проблем. Завищені вимоги призводять до психологічних страждань у чоловіків, які можуть накладатися на проблеми з фізичним здоров'ям.

Редукування чоловічої сексуальності до розмірів статевого члена

Ще одним хибним уявленням є редукування чоловічої сексуальності до розмірів статевого члена. У цифрову добу цю тему активно експлуатують блогери, які через відео на YouTube рекламують нібито ефективні способи його збільшення. Однак у наукових джерелах стверджується, що не існує прямої залежності між розмірами статевого члена й сексуальними можливостями чоловіка. Медичне втручання, яке завжди має певні ризики та часто не виправдовує очікування пацієнтів, необхідне тільки в окремих рідкісних випадках. Загалом, лише для дуже незначної частки жінок розмір статевого члена партнера може мати істотне значення для задоволення, тоді як для більшості – це не є вирішальним чинником сексуальної задоволеності. Попри це, тема розмірів активно підтримується масовою культурою, що формує у чоловіків невдоволення власним тілом. Як і жінки, які часто потерпають від нереалістичних ідеалів «досконалого тіла», що постійно відтворюються в медіа, чоловіки також порівнюють себе з образами

²¹¹ Mintz L. *Becoming Cliterate: Why Orgasm Equality Matters--And How To Get It*. HarperOne, 2017. 288 p.

з порнографічного контенту або реклами. Це може призводити до зниження самооцінки, тривожності щодо сексуальної компетентності та прагнення до ризикованих способів модифікації тіла. Таким чином, незадоволення розмірами статевого члена є лише одним із проявів загальнішої тілесної невпевненості. Це психологічна незадоволеність, що виникає внаслідок інкорпорації завищених вимог до тіла. Підлітки, особливо ті, які споживають сексуальний контент без належної критичної підготовки, можуть переживати фрустрацію або сором, вважаючи, що не відповідають уявним «нормам» сексуальної поведінки. Це, у свою чергу, може спричинити уникання реальної сексуальної активності, зниження впевненості у власній привабливості або пошук способів радикальної зміни тіла. Саме тому сексуальна освіта, заснована на наукових знаннях, є важливою умовою психосексуального здоров'я.

Насправді, темою збільшення статевого члена люди цікавилися здавна. У цьому можна перекопатися, відкривши індійський трактат Ватсьяяни Маланаги «Камасутра». Звертаючись до попередньої еротологічної традиції, він описує розміри чоловічих та жіночих геніталій, використовуючи порівняння з тваринним світом. Чоловіки відрізняються за своїми ознаками як «заєць», «бик» і «кінь», а жінки – як «газель», «кобила» та «слониха». Звідси різні типи насолоди: «три «рівних» і три «нерівних»²¹². Втім, все це можна тлумачити, скоріше, як осмислення проблеми статевої конституції та пошуку сумісності, ніж абсолютизацію значення розмірів статевого органа. Важливо пам'ятати, що сексуальна культура стародавньої Індії суттєво відрізнялася від сучасної західної. Попри велику кількість гендерних стереотипів, «Камасутра» описує позитивне ставлення до сексуальності. У контексті стародавньої індійської еротології секс – сакральна подія, яка варта уваги сама по собі, а не як момент самоствердження чи спосіб репродукції. Ватсьяяна Маланага докладно описує та класифікує поцілунки, подряпини, укуси, що для західної людини навряд чи становило б інтерес.

Таким чином, міжособистісні сексуальні сценарії дуже різноманітні. Розмір статевого члена не є вирішальним фактором у побудові гармонійних сексуальних стосунків. Частина жінок взагалі не отримує оргазм під час пенетративного сексу, а досягає його завдяки стимуляції клітора або іншим формам взаємодії. Це підтверджено емпіричними дослідженнями і ще раз свідчить, що сексуальне задоволення залежить не від анатомічних параметрів, а від емоційної близькості, комунікації та взаєморозуміння партнерів²¹³.

²¹² The Kama Sutra of Vatsyayana; translated from the Sanscrit. BURTON, Sir Richard Francis (Torkuay,1821- Trieste,1890) [Translator]. In seven parts, with preface, introduction, and concluding remarks. Published by Kama Shastra Society of London and Benares, Cosmopili, 1883. URL: <https://burtoniana.org/books/1883-Kama%20Sutra/HTML/burton-1883-kama-sutra.html#section8>

²¹³ Mintz L. Becoming Cliterate: Why Orgasm Equality Matters--And How To Get It. HarperOne, 2017. 288 p.

Репродуктивні проблеми у чоловіків

Що впливає на репродуктивну функцію у чоловіків? По-перше, це *вік*. З віком зростає кількість мутацій під час сперматогенезу, що збільшує ризики генетичних порушень у потомства. Це абсолютно не означає, що в дітей батька, якому більше тридцяти п'яти років, будуть проблеми. Навіть сімдесятирічний батько може мати цілком здорових дітей. Йдеться про те, що ризики генетичних порушень зростають, і не більше. З цієї точки зору ставати батьком треба раніше, але варто враховувати, що в молодому віці не всі психологічно готові до батьківства. По-друге, це *стрес*. Довготривале нервово-емоційне напруження знижує рівень тестостерону та погіршує якість сперми в чоловіків. Прикладом такої стресової ситуації є конфлікти в родині, участь у бойових діях тощо. Тривалий стрес може зробити чоловіка нездатним до запліднення. По-третє, це *екологічна ситуація*. Чимало досліджень свідчать, що якість сперми в чоловіків суттєво знизилася порівняно з початком ХХ століття, зокрема спостерігається зменшення кількості сперматозоїдів у сім'яній рідині.

Відомо, що під час еякуляції виділяється від 2 до 6 мілілітрів сім'яної рідини, що містить приблизно від 100 до 600 мільйонів сперматозоїдів. Менше ніж 1000 сперматозоїдів доходять до маткових труб, де може бути присутня яйцеклітина. Хоча багато сперматозоїдів допомагають розчинити мембрану яйцеклітини, зазвичай лише один сперматозоїд спричиняє запліднення. Більшість випадків чоловічого безпліддя пов'язані з низькою концентрацією сперматозоїдів та/або їхньою низькою рухливістю²¹⁴.

Рівень сексуальної активності та потенція

Рівень сексуальної активності у чоловіків значно варіює залежно від індивідуальних особливостей: статевої конституції, віку, стану здоров'я та психоемоційного стану. Треба розуміти, що ерекція, сексуальне збудження та сексуальне бажання – різні явища. Їх ототожнення через брак знань може стати джерелом непорозуміння у партнерських стосунках. Наприклад, чоловік може мати ерекцію без відчуття сексуального бажання, і навпаки – відчувати бажання, але не мати ерекції. Помилкове тлумачення таких ситуацій може викликати сумніви у власній привабливості або взаємній любові, що часто спостерігається у молодих пар. Сексуальна освіта, заснована на знанні фізіології та психології сексуальності, допомагає зменшити тривогу, запобігти хибним уявленням і зміцнити взаєморозуміння між партнерами.

²¹⁴ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P.105.

Чоловіки – бранці стереотипних уявлень про самих себе

Міфи про постійну готовність чоловіків до сексу, необмежену сексуальну спроможність і силу роблять із них бранців власних уявлень про самих себе. Ці стереотипи можна пояснити, звернувшись до ширшого контексту чоловічої соціалізації, яка майже в усіх суспільствах передбачає більше змагальництва та спрямована на виховання здатності переносити труднощі, готовності жертвувати собою тощо. У пострадянській культурі ці особливості чоловічої соціалізації втілюються в недбалому ставленні чоловіків до власного здоров'я. Що казати, якщо середня тривалість життя чоловіків в Україні у 2021 рік становила 65 років, а жінок – 74 роки²¹⁵. Чоловіки в Україні живуть майже стільки, скільки в деяких країнах, де медицина значно гірше розвинута. Для японця 50 років – це середина життя, а для мешканця Судану – уже літній вік. Чоловіки частіше гинуть внаслідок аварій, нещасних випадків на виробництві, зловживання алкоголем чи наркотиками, а також частіше демонструють ризиковану поведінку, що нерідко призводить до передчасної смерті. Хотілося б, щоб тривалість життя чоловіків була принаймні такою, як у жінок, адже якщо помирає чоловік, то це означає, що жінка, якщо була одружена, втрачає свого шлюбного партнера. У середньому ще десять років самотнього життя! Саме тому на лавках біля будинків ми бачимо переважно жінок похилого віку — чоловіки просто не доживають до старості. Очевидно, що ця проблема потребує розробки комплексної соціальної політики. Необхідна цілеспрямована діяльність держави задля покращення життя людей і збільшення середньої тривалості життя. Зрештою, людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю²¹⁶. Визнання важливості сексуальності в житті людини нерозривно пов'язане з визнанням цінності життя як такого.

Чоловіки – бранці стереотипних уявлень про самих себе. Вони самі висувають до себе завищені вимоги щодо сексуальної активності. У дослідженні Соціологічної групи «Рейтинг» «Кохання та секс очима українців»²¹⁷ респондентам запропонували висловити своє ставлення до різних аспектів сексуальної поведінки. Особливої уваги заслуговує ставлення опитаних до

²¹⁵ Населення України за 2021 рік : демографічний щорічник. Київ : Державна служба статистики України, 2022. С. 60.

²¹⁶ Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

²¹⁷ Дослідження проведене у період від 23 січня до 3 лютого 2019 року методом особистого формалізованого інтерв'ю (face-to-face). Вибіркова сукупність: 2000 респондентів. Вибірка репрезентативна за віком, статтю, регіонами і типом поселення. Помилка репрезентативності дослідження становить не більше 2,2 %.

тверджень, які легітимують примус до сексу. Соціологи запропонували респондентам відповісти на запитання, наскільки вони погоджуються з твердженням: «Виконання «подружнього обов'язку в ліжку» є обов'язковим для чоловіка». Обрали відповідь «зовсім не погоджуюся» або «скоріше не погоджуюся» 42 %, «цілком погоджуюся» або «скоріше погоджуюся» 41 %, «важко відповісти» 17 % респондентів. Серед чоловіків обрали відповідь «цілком погоджуюсь» або «скоріше погоджуюсь» 55 %, «скоріше не погоджуюся» або «зовсім не погоджуюся» 39 %, «важко відповісти» 16 % респондентів. Серед жінок обрали відповідь «скоріше не погоджуюся» або «зовсім не погоджуюся» 44 %, «цілком погоджуюся» або «скоріше погоджуюся» 38 %, «важко відповісти» 19 % опитаних. Таким чином, з цим твердження погодилося більше чоловіків, ніж жінок (55 % проти 38 %). Це парадоксально, адже, на перший погляд, можна було б очікувати протилежного результату. Це говорить про те, що чоловіча культура є репресивною щодо чоловіків, висуває до них суворіші стандарти, зокрема щодо їхньої сексуальної спроможності. Для порівняння, висловлюючи своє ставлення до твердження: «Жінка, яка перебуває у шлюбі, зобов'язана займатися сексом із чоловіком, навіть якщо вона цього не хоче», обрали відповідь «скоріше не погоджуюсь» або «зовсім не погоджуюсь» 67 %, «цілком погоджуюсь» або «скоріше погоджуюсь» 19 %, «важко відповісти» 15 % опитаних. Серед чоловіків обрали відповідь «зовсім не погоджуюся» або «скоріше не погоджуюся» 65 %, «цілком погоджуюся» або «скоріше погоджуюся» 19 %, «важко відповісти» 16 %. Серед жінок обрали відповідь «зовсім не погоджуюся» або «скоріше не погоджуюся» 67 %, «цілком погоджуюся» або «скоріше погоджуюся» 19 %, «важко відповісти» 14 %. Відповіді свідчать про те, що нормативний тиск на чоловіків щодо примусового сексу є сильнішим, ніж щодо жінок. Як і раніше, відмова чоловіка від сексу тлумачиться як слабкість, а відмова жінки – як допустима, а подеколи бажана модель поведінки.

Техніцизм сексуального мислення

Отже, соціологічні дослідження показують, що стереотипний чоловічий сексуальний сценарій вимагає від чоловіків повсякчасної готовності до сексуальної взаємодії. Це сприйняття сексу як обов'язку є частиною міфології про чоловіків, а також виражає специфіку чоловічої соціалізації. Для чоловіків секс перетворюється на випробування, в якому вони мають досягти успіху. Секс сприймається як робота, яка вимагає зусиль. На перший план виходять кількісні показники, хоча зрозуміло, що велика кількість сексуальних контактів далеко не завжди свідчить про задоволення сексуальних потреб. Навпаки, велика кількість сексуальних партнерів може бути свідченням сексуального неблагополуччя: людина просто не може

знайти іншу людину, з якою вона була б щасливою, могла б їй довіритися та сформувавши надійну прихильність. Тобто велику кількість сексуальних контактів, різноманіття партнерів/партнерок можна тлумачити по-різному. Очевидно, що це не синонім сексуального благополуччя, хоча і не є свідченням протилежного. Інколи чоловіки потрапляють у пастку уявлень про самих себе. Вони намагаються вирішити проблему прихильності екстенсивним методом, але вона так не вирішується.

Іноді чоловікам стає характерним техніцизм сексуального мислення. Вони думають над тим, як продовжити ерекцію, збільшити кількість статевих актів, посилити сексуальні відчуття, довести жінку до оргазму та отримати підтвердження тощо. Навіть мова про секс може бути позначена цим способом мислення. Натомість тривалість статевого акту не аж настільки важливим показником, якщо йдеться саме про пенетрацію. У таких авторок, як Лорі Мінц, Емілі Нагоскі мало уваги приділяється чоловічій витримці, що говорить про важливість цього показника з погляду чоловіків, а не жінок. Наприклад, Лорі Мінц у своїй книжці приділяє увазі історичному ігноруванню жіночого задоволення, клітосвіті, оновленню мови про секс, секс-позитивному мисленню, комунікації під час сексу тощо, але аж ніяк не техніці сексу²¹⁸. Значення сексуальної техніки нерідко перебільшується повсякденним мисленням.

У серіалі «Статеве виховання» є кілька прикладів, які показують, що таке техніцизм сексуального мислення. В одному з епізодів головний герой серіалу Отіс Мілборн пробує зайнятися сексом із своєю дівчиною Олою. Він діє нерішуче, бо це його перший сексуальний досвід. Звісно, нерішучість у такій ситуації цілком природна. Проблема в тому, що Отіс не розмовляє зі своєю дівчиною. Замість того, щоб щиро обговорити з Олою її сексуальні бажання, він, намагаючись задовольнити її руками, використовує так звану «техніку годинника». Ола говорить, що їй приємно те, що він робить, але, ясно, що це не так. Вона каже неправду. Проблема в тому, що Отіс міг би продемонструвати свої почуття, але він керується інструкцією²¹⁹.

Варто підкреслити, що згадані особливості чоловічої сексуальності формуються під впливом культури. Не в усіх культурах чоловіки сприймають секс як обов'язок, концентруються на технічних аспектах статевого акту або живуть в очікуванні чергового підтвердження своєї сексуальної спроможності. Якщо життя зводиться до очікування схвалення з боку іншої людини, то це проблема, але проблема не лише окремої людини, а й сексуальної культури суспільства. Звісно, якщо людині вісімнадцять, то вона

²¹⁸ Mintz L. *Becoming Cliterate : Why Orgasm Equality Matters--And How To Get It*. HarperOne, 2017. 288 p.

²¹⁹ Серіал «Статеве виховання», сезон 2, епізод 2.

буде хвилюватися перед першим сексуальним досвідом, тому деякі сексологи радять, наприклад, пройтися пішки або пробігтися, щоб менше тривожитися. Позитивне підкріплення дуже важливе для всіх людей, особливо коли йдеться про їхні тіла, але воно не може бути самоціллю. Тут йдеться про інше: культурні норми можуть бути репресивними стосовно людини та її тіла. В. Райх стверджував, що в структуруванні характеру сучасної людини визначальну роль має авторитарне сімейне виховання. У результаті виховання формується генітальний або невротичний характер. Для людини з генітальним характером секс є радісним переживанням, а для людини з невротичним характером це, скоріше, екзамен, який потрібно скласти.

ЛЕКЦІЯ 7

ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОЧОЇ СЕКСУАЛЬНОСТІ

Соціологічний підхід передбачає, що сексуальність є сконструйованим феноменом, тобто ті відмінності між чоловіками та жінками, які здаються природними, насправді є історико-культурними. Водночас це не означає, що біологічні відмінності між чоловіками та жінками не мають значення, але важливо враховувати їхню взаємодію з соціальними чинниками: багато відмінностей формуються суспільним дискурсом, а не біологією. Говорячи про відмінності, ми маємо враховувати, що, по-перше, фокус на відмінностях є вибором дослідника (ми так само могли б зосередитися на схожостях), а, по-друге, що ці відмінності можуть бути зумовленими як біологічними особливостями чоловіків і жінок, так і соціальними чинниками.

Відомо, наприклад, що дівчата в середньому пізніше починають статеве життя. За результатами соціологічного дослідження, проведеного у межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді», станом на 2018 рік серед хлопців у віці 17 років мали досвід статевих стосунків 40,3 %, а серед дівчат 27,8 % опитаних. Також хлопці повідомляли про ранній досвід статевих стосунків частіше, ніж дівчата. Середній вік першого досвіду статевих стосунків у хлопців – 14 років, тоді як у дівчат – 15 років²²⁰. Втім, треба сказати, що в другій половині ХХ століття різниця в середньому віці першого статевого досвіду в хлопців та дівчат була значно більшою, ніж зараз. Ця різниця нині зменшилася. Отже, на вік статевого дебюту впливають як біологічні, так і соціальні чинники.

Сучасна сексологічна науково-популярна література присвячена в основному питанню жіночої сексуальності. Уже згадувалися книжки таких авторок, як Емілі Нагоскі, Лорі Мінц, Ірина Ігнатенко. Можна навіть сказати, що фактично відбувається «реабілітація» теми: після тривалого періоду замовчування жіноча сексуальність стає видимою. Після тривалого часу замовчування, тема жіночої сексуальності вийшла з тіні. Водночас, знайти книжку, яка була б присвячена виключно чоловічій сексуальності, складніше. Питання чоловічої ідентичності, батьківства в сучасній науково-популярній літературі з сексології майже не піднімаються.

²²⁰ Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді : за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» : моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін. ; наук. ред. О. М. Балакірева ; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ : Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. С. 61.

Ренесанс уваги до жіночого тіла пов'язаний із феміністичним рухом. Від боротьби за політичні права до критики андроцентризму в медицині та сексуальній культурі, сучасні авторки феміністичного спрямування перейшли до обґрунтуванням ідеї про те, що й у сфері сексуального задоволення нерівність між чоловіками та жінками має бути подолана. Л. Мінц пише про «прірву у задоволенні» (gap in pleasure) між чоловіками та жінками, адже жінки від 18 до 35 років часто не отримують оргазму від сексу з партнером. І причина цього не в жінках, а в культурі суспільства, яка переважно є андроцентричною та ігнорує специфіку жіночої сексуальності, а відтак, і право жінок на задоволення²²¹.

Психофізіологічні особливості жіночої сексуальності

Іноді хлопці не розуміють дівчат через відсутність базової сексуальної освіти. Вони дуже мало знають про жіночу фізіологію. На одній з пар мені прямо зауважили, що є хлопці, які не знають, що таке менструальний цикл. Що ж, це дійсно проблема. Начебто, всі закінчували школу і мали мати елементарні знання про людське тіло, але у нас їх чомусь немає. Чому так? Одна з причин – перевантаження знаннями, коли у школярів вимагають знати все, замість того, щоб давати знання, які справді важливі для майбутнього дорослого життя. Отже, перше, що треба зрозуміти хлопцям: частина параметрів жіночої сексуальності корелює з менструальним циклом. Люди схильні екстраполювати власний досвід на досвід інших людей, і особливо це стосується наших тілесних відчуттів. Хлопці думають, що сексуальність дівчат така сама, як їхня, але це не так.

Менструальний цикл складається з трьох фаз: менструальної фази, що починається з відторгнення ендометрію і триває від 3 до 5 днів, супроводжуючись менструальною кровотечею; проліферативної, або фолікулярної фази, на якій відбуваються процеси нарощування ендометрію; секреторної фази, коли створюються умови для можливого запліднення²²².

Сексуальна реактивність у жінок може залежати від менструального циклу, тобто фаза циклу може впливати на інтенсивність сексуального бажання. Індивідуальні відмінності великі, але найчастіше сексуальне бажання у жінок зростає в середині циклу, під час овуляції. Чоловіки також можуть відчувати зміни в інтенсивності сексуального потягу, хоча й не такі регулярні та помітні. Гормональні коливання в чоловіків не формують подібного до передменструального синдрому комплексу симптомів.

²²¹ Mintz L. *Becoming Cliterate: Why Orgasm Equality Matters--And How To Get It*. HarperOne, 2017. 288 p.

²²² Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 89.

Передменструальний синдром (ПМС) – це сукупність фізіологічних та психологічних симптомів, які можуть з'являтися за 7 – 14 днів до початку менструації. Механізми передменструального синдрому вивчені неповністю, але, ймовірно, вони мають гормональний характер. Найпоширенішими фізіологічними симптомами є спрага і зміни апетиту, чутливість грудей, здуття живота, головний біль, втомлюваність, а емоційними – депресія, спалахи гніву, дратівливість, погана концентрація, безсоння, тривожність. Багато жінок також відзначають зниження лібідо. У більшості випадків симптоми передменструального синдрому легкі або помірні²²³. Передменструальний дисфоричний розлад (ПМДР) – це форма передменструального синдрому з вираженими симптомами.

Таким чином, наслідки передменструального синдрому індивідуальні: від тяжких до незначних. На це впливають такі чинники, як вік, репродуктивний статус, прийом гормональних контрацептивів²²⁴ і навіть соціальні чинники²²⁵. У деяких країнах (Японія, Південна Корея) жінки можуть отримати лікарняний через тяжкий перебіг менструації, наприклад, у випадку сильної кровотечі. Якщо виражені симптоми передменструальної напруги або менструальна кровотеча є достатньою підставою, щоб взяти лікарняний, це свідчить про визнання проблем та потреб жінок на рівні суспільства та держави. Проте найчастіше ця проблема залишається проігнорованою.

Менархе

Як правило, на курсах сексуальної освіти приділяється увага першій менструації – менархе. Середній вік початку менструації становить 12–13 років, хоча цей показник може варіюватися²²⁶. Багато говориться про болісність першої менструації, але все залежить від сприйняття цих природних процесів дорослішання. Ситуація була особливо складною у недалекому минулому, коли дівчата майже нічого не знали про жіночу фізіологію і при першій менструації могли подумати, що помирають і треба викликати лікарів. Щоб перша менструація не ставала стресовою подією, кожна людина має отримати доступ до якісної сексуальної освіти.

²²³ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 76.

²²⁴ Про вплив гормональних контрацептивів на менструацію можна почитати книжці з сексуальної освіти британської авторки Х. Віттон «Про секс. То як, поговоримо?»

²²⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 76 – 77.

²²⁶ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 148.

Жіночий оргазм

Ця тема «не зникає зі шпальт газет та журналів». До початку сексуальної революції жінка сприймалася як асексуальна істота. Вважалося, що жінці секс не потрібен, і якщо вона не отримує від сексуального життя задоволення, то така її доля. Долю, як відомо, не можна змінити, до неї можна ставитися, змиритися з нею, бути незадоволеним, можна жалітися на свою долю, але змінити її неможливо. Відтак, право на задоволення від сексу закріплювалося виключно за чоловіком. Проте уявлення про асексуальність жінки було розвінчане самими жінками. Після сексуальної революції частка жінок, які почали отримувати задоволення від статевого життя, регулярно відчувати оргазм, почала стрімко зростати. Виявилось, що ці обмеження сексуальності були не природного характеру, а культурного.

Початок статевого життя майже завжди пов'язаний із певними труднощами. Як хлопці, так і дівчата можуть відчувати хвилювання. Деякі автори пишуть про те, що для формування жіночих сексуальних реакцій після початку статевого життя потрібен час – кілька тижнів, місяців. На можливість відчувати оргазм під час сексу впливають інтеріоризовані особистістю культурні заборони, уявлення про гріховність та аморальність сексу тощо. Важливим чинником є також комунікація та взаєморозуміння з партнером.

Зазвичай, чоловіки не відчують труднощів з досягненням оргазму, а для жінок це може бути проблемою. Стверджується, що в жінок процес статевого збудження протікає складніше, а сексуальні переживання різноманітніші. Про значення культурних норм свідчить те, що у статевому акті чоловіки швидше досягають оргазму, а під час аутоеротичних практик – навпаки. Жінки чіткіше розрізняють оргазм, який досягається під час сексу з партнером, і внаслідок мастурбації. У чоловіків є рефрактерний період, тоді як багато жінок фізіологічно здатні пережити наступний оргазм одразу після попереднього. Хоча дані щодо частки жінок, які мають множинні оргазми різняться (оцінки коливаються від 12 % до 15 %), очевидним є те, що існує значна варіативність між жінками, а також у межах досвіду однієї жінки в різні періоди життя²²⁷.

Одне з питань, що часто обговорюється у зв'язку з проблематикою жіночого оргазму, – це розмежування на «кліторальний» і «вагінальний» оргазми, запропоноване З. Фройдом. Емпіричні дослідження, проведені В. Мастерсом і В. Джонсон, спростували цю концепцію. На основі фіксації фізіологічних реакцій вони дійшли висновку, що всі оргазми фізіологічно однакові, незалежно від способу стимуляції.

²²⁷ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 87 – 88.

Серед вчених, які досліджують явище оргазму природничо-науковими методами, не існує єдиної думки. Як зазначає Л. Мінц, можна виокремити три точки зору на це питання. Є автори, які вважають, що все ж варто розрізняти вагінальний, кліторальний і змішаний оргазми, але без їхньої ієрархізації. Це різні переживання. Окрім того, відомо, що від клітора та вагіни до мозку ведуть різні нервові шляхи. Жінки, в яких внаслідок травми спинного мозку розірвані нервові зв'язки між клітором і мозком, можуть отримувати оргазм від вагінальної стимуляції. Під час кліторального чи вагінального оргазму активізуються різні ділянки мозку. Інші дослідники доводять, що всі оргазми є кліторальними. Вони наводять простий аргумент: якою б не була стимуляція, вона супроводжується припливом крові під час оргазму до клітора. Стимуляція вагіни у будь-якому разі веде до стимуляції клітора та цибулин присінка, тому всі оргазми можна назвати кліторальними, навіть ті, які спричинені стимуляцією вагіни. Є дослідники, які переконують, що це питання недоречне. На їхню думку, жіночі статеві органи є однією функціональною одиницею з взаємопов'язаних частин, тому немає значення, де відбувається стимуляція, оскільки під час оргазму скорочуються ті самі м'язи. Тобто замість того, щоб задаватися питанням, чи варто виокремлювати кліторальний і вагінальний оргазми, варто задуматися, чому питання саме так сформульоване і чи відповідає ця класифікація жіночій фізіології²²⁸.

Можна погодитися з Л. Мінц, що розрізнення – це один із культурних механізмів влади. Коли щось або хтось зазнає класифікації, одна з категорій може бути визнана кращою за іншу. Ось чому розрізняють оргазми за місцем стимуляції лише тоді, коли йдеться про жінок, натомість щодо чоловічого оргазму такої детальної типології не пропонується. Варто розуміти, що це розрізнення має політичний сенс, адже його наслідком є проголошення одного із типів оргазму – вагінального – найвищою метою. Отже, з соціологічної точки зору, виокремлення різних типів оргазму в жінок стосується реалізації влади, яка історично була у чоловіків. Замість ієрархізації типів оргазму доцільно говорити про індивідуальні відмінності та комунікацію партнерів.

Л. Мінц провела опитування серед слухачок свого курсу з сексуальності людини, який вона викладає в Університеті Флориди. Вона запитала їх про найнадійніші способи отримання оргазму. Це нерепрезентативне опитування, оскільки вибірка замала і непропорційна, бо складається зі студенток, які записалися на її курс. Однак отримані результати все одно заслуговують на увагу. Отже, серед слухачок курсу 43 % повідомили, що найнадійнішим способом отримання оргазму є статевий акт разом із безпосередньою стиму-

²²⁸ Mintz L. *Becoming Cliterate: Why Orgasm Equality Matters--And How To Get It*. HarperOne, 2017. 288 p.

ляцією клітора; 34 % – лише стимуляція клітора; 4% – власне статевий акт; 19 % повідомили, що рідко отримують чи ніколи не отримують оргазму під час сексу з партнером²²⁹.

Оскільки так мало жінок отримують оргазм лише від пенетрації, виникає питання про те, наскільки уявлення про важливість пенетрації, що домінує в сучасній сексуальній культурі, адекватне типовому способу отримання оргазму в жінок. У зв'язку з цим Л. Мінц пише про так звану «прірву в задоволенні», яка існує між чоловіками та жінками. Це стосується всіх видів сексуальної поведінки, особливо випадкових статевих зв'язків. Підтвердженням цьому є таке явище, як імітування оргазму. Справді, коли ми кажемо про імітування оргазму, то йдеться передусім про жінок. Це тільки в серіалі «Статеве виховання» в першій серії імітує оргазм чоловік: автори дотепно обіграли цю тему. Чоловіки навіть під час випадкового сексу, тобто сексу без зобов'язань і наявності романтичних стосунків, як правило, отримують задоволення. Для жінок такий вид сексуальних стосунків, зазвичай, не дуже цікавий. Отже, які причини цієї нерівності в можливостях отримувати оргазм? Л. Мінц наводить перелік чинників, які їй сприяють: уявлення про те, що жінки обов'язково мають отримувати оргазм у результаті статевого акту; негативне ставлення до власного тіла; подвійний стандарт; слатшеймінг, тобто цькування за сексуальну активність; уявлення про те, що жінки зобов'язані перш за все задовольнити чоловіка; недостатньо ефективна комунікація про секс²³⁰.

Л. Мінц бачить корінь проблеми в культурі. Вона вказує на те, що мова про сексуальність є андроцентричною. Наприклад, те, що передує статевому акту називається «прелюдією», тобто за визначенням є чимось, що менш важливе, ніж пенетрація. Проте з точки зору задоволення жінок це не відповідає дійсності. Тобто у мові про секс закладені підвалини нерівності у доступі до задоволення між чоловіками та жінками. На її думку, можна навіть говорити про «лінгвістичну кліторектомію», адже клітор не прийнято обговорювати відкрито. Так реалізується влада однієї гендерної групи над іншою.

²²⁹ Mintz L. *Becoming Cliterate: Why Orgasm Equality Matters--And How To Get It*. HarperOne, 2017. 288 p.

²³⁰ Mintz L. *Becoming Cliterate: Why Orgasm Equality Matters--And How To Get It*. HarperOne, 2017. 288 p.

ЛЕКЦІЯ 8

СЕСУАЛЬНІ ОРІЕНТАЦІЇ

Раніше ми вже говорили про такі поняття, як гендер, гендерна ідентичність і гендерна роль. Вони є концептуально незалежними від поняття сексуальної орієнтації, але в повсякденному житті багато хто їх пов'язує. Як зазначають В. Ярбер і Б. Саяд, традиційні уявлення про чоловіків та жінок передбачають, що гетеросексуальність є невід'ємною складовою маскулінності та фемінності: «маскулінний» чоловік має відчувати потяг до жінок, а «фемінна» жінка – до чоловіків. З цього припущення випливає хибне уявлення про те, що якщо чоловік є геєм, то він обов'язково має мати фемінні риси й не може бути маскуліним, а якщо жінка є лесбійкою, то вона обов'язково має мати маскуліні риси й не може бути фемінною. Цей міф є розвитком ідеї, що гомосексуальність є відхиленням від «норми» і свідчить про нездатність виконувати традиційні гендерні ролі: вважається, що «справжній» чоловік не може бути геєм, а «справжня» жінка – лесбійкою. Водночас, ці негативні стереотипи є складовою ширшої системи уявлень – гетеронормативності, яка визначає гетеросексуальність як соціальний стандарт. Основу її складає, по-перше, поділ людей на два «природні» гендери, яким відповідають чітко визначені ролі, а по-друге – заперечення існування або знецінення інших сексуальних орієнтацій. Як наслідок, люди з негетеросексуальними орієнтаціями маргіналізуються та стають невидимими в суспільстві, а різноманіття сексуальних та гендерних ідентичностей заперечується²³¹.

Оскільки сексуальна орієнтація є одним із найскладніших для розуміння аспектів людської сексуальності, який часто оточений міфами та упередженням, варто звернутися до наукових моделей сексуальної орієнтації, що враховують її багатовимірну природу: спектральність потягу (від потягу до одного гендеру до полі- або пансексуальності); можливу флюїдність сексуальної орієнтації упродовж життя; поєднання емоційних, сексуальних, романтичних і поведінкових компонентів. Розвиток наукових уявлень про сексуальну орієнтацію докладно розглядають В. Ярбер і Б. Саяд.

²³¹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 118.

Дихотомічно-психоаналітична модель

Тривалий час домінувала дихотомічно-психоаналітична модель, за якою людина вважалася гетеросексуальною або гомосексуальною. У деяких моделях пропонувалася третя категорія – бісексуальність, хоча її часто помилково трактували як тимчасову плутанину, маскування гомосексуальності або перехідну стадію до «нормальності»²³². Таке трактування відображало домінування уявлень, у межах яких гетеросексуальність вважалася єдиною «природною» формою сексуальності.

Альфред Кінзі про сексуальну орієнтацію

У результаті своїх досліджень А. Кінзі виявив, що випадки, коли люди практикують секс із представниками обох статей, не є рідкісними. Відтак він запропонував розуміти сексуальну орієнтацію як континуум – від виключно гетеросексуальної до виключно гомосексуальної. Таке розуміння сексуальної орієнтації, що розглядалася як одновимірна шкала від нуля до шести з двома протилежними полюсами, за оцінкою Д. Дракера, змінило наукову перспективу, спрямовуючи увагу на різноманітність і комбінації сексуального бажання, поведінки та фантазій. У результаті цього варіативність почала розглядатися як нормальне явище з культурної, наукової та політичної точок зору²³³. Крім того, А. Кінзі визнавав, що як сексуальна поведінка, так і потяг можуть змінюватися протягом життя. Наприклад, у підлітковому віці людина може мати стосунки як з хлопцями, так і з дівчатами, а пізніше вже визначитися у своїх сексуальних уподобаннях.

Втім, модель сексуальної орієнтації, запропонована А. Кінзі, передбачала пропорційність: чим більше людина гетеросексуальна, тим менше вона гомосексуальна, і навпаки. Але чи справді це так? Подальший розвиток уявлень про сексуальну орієнтацію показав, що гетеро- і гомосексуальність можуть розглядатися окремо, а такі показники, як сексуальна поведінка, сексуальні фантазії, романтичні почуття, емоційний потяг до певної статі – можуть оцінюватися незалежно один від одного.

Двовимірна ортогональна модель Майкла Стормса

Американський дослідник Майкл Стормс запропонував модель сексуальної орієнтації, у якій гетероеротизм (потяг до осіб іншої статі) та гомоеротизм (потяг до осіб своєї статі) розглядаються як незалежні

²³² Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. 171 p.

²³³ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 28.

континууми. Відповідно до цього підходу: бісексуальна особа має високі рівні обох типів потягу; гетеросексуальна – високий гетероеротизм і низький гомоеротизм; гомосексуальна – високий гомоеротизм і низький гетероеротизм; асексуальна – має низький рівень обох видів потягу²³⁴. Ця модель дозволила відійти від уявлення про сексуальність як лінійний континуум та підкреслила, що різні типи потягу можуть співіснувати незалежно один від одного.

Багатовимірний підхід Чарльза Мозера

Оскільки сексуальна орієнтація є комплексним явищем і включає сексуальну ідентичність, потяг та поведінку, то спроба виміряти її за допомогою одновимірної шкали може призвести до хибних висновків. Лікар і сексолог Чарльз Мозер запропонував аналізувати різноманіття людської сексуальності за такими компонентами:

Сексуальна ідентичність – як людина сама себе визначає. Це не завжди відповідає її поведінці, фантазіям чи реакціям на сексуальні стимули. Наприклад, Адам Грофф із серіалу «Статеве виховання» тривалий час визначає себе як гетеросексуала, аж до моменту, коли усвідомлює власний потяг до чоловіків.

Сексуальний потяг й інтереси – чого людина бажає або про що фантазує, незалежно від того, чи реалізує це у поведінці.

Сексуальна поведінка – що людина реально робить, навіть якщо це не збігається з її ідентичністю чи потягами.

Сексуальна орієнтація – окремий тип інтенсивного сексуального інтересу.

Таким чином, багатовимірна модель дозволяє точніше описати складність і різноманітність людської сексуальності, ніж одновимірні підходи. Ч. Мозер також наголошує, що досі залишається відкритим питання: чи є бісексуальність поєднанням гетеро- та гомосексуальної орієнтацій в одній особі, чи це окремий тип сексуальної орієнтації.²³⁵

Асексуальність і сіра сексуальність

У сучасних дослідженнях дедалі більшої уваги набуває вивчення асексуальності – відсутності або низького рівня сексуального потягу та інтересу до сексуальної активності. Асексуальність розглядають як одну з форм сексуальної орієнтації, поряд із гетеро-, гомо- та бісексуальністю.

²³⁴ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 171.

²³⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 172.

У представників спільноти асексуалів є власна символіка²³⁶. Деякі автори використовують поняття *асексуального спектра*, до якого відносять асексуальність, демісексуальність, сіра сексуальність. *Демісексуальність* – це один із варіантів сексуальної орієнтації, що можна віднести до асексуального спектра, за якої людина відчуває сексуальний потяг лише після встановлення емоційного зв'язку з іншою особою. Це не означає, що така людина закохується чи буде стосунки тільки після тривалої дружби, але для появи сексуального бажання їй зазвичай потрібна емоційна близькість. *Сіра сексуальність* – поняття із сучасних ЛГБТІКА+ досліджень, яке описує випадки, коли сексуальні почуття, потяги чи поведінка людини не вкладаються у класичні категорії гетеро-, гомо- чи бісексуальності. До сірої сексуальності, наприклад, можна віднести *літсексуальність*, коли людина може відчувати сексуальний потяг, але не хоче, щоб цей потяг був взаємним або реалізовувався в реальному житті²³⁷. Літсексуальна людина втрачає інтерес, коли інша людина відповідає взаємністю або коли потенційна інтимна взаємодія стає реальною. Однак варто зауважити, що ці класифікації та поняття виникли як спроба описати складність сексуальної орієнтації в середовищі ЛГБТІКА+. Тому ці терміни ще не мають усталеного наукового статусу і потребують додаткового обґрунтування.

Асексуальність може розглядатися в соціологічному вимірі у зв'язку з проблемою самотності. За результатами дослідження Соціологічної групи «Рейтинг» «Кохання та секс очима українців»²³⁸, на запитання: «Чи є у Вас сексуальний (статевий) партнер?» відповіли «Так, є постійний» – 67 %, «Немає, але перед цим був» – 19 %, «Так, є непостійний» – 4 %, «Немає і ніколи не було перед цим» – 3 % опитаних. Важко було відповісти на запитання або відмовилися відповідати – 7 % респондентів. Отже, 3 % респондентів у віці від 18 до 65 років ніколи не мали статевого партнера. Можливо, так відповідають переважно молоді люди, які ще не мають сексуального досвіду? Розподіл відповідей за віком свідчить, що це не так. Дійсно, серед респондентів віком 18–35 років тих, хто обрав відповідь «Немає і ніколи не було» – 5 %, тобто більше, ніж в інших вікових групах. Водночас, серед респондентів віком 36–50 років так відповіли 1 %, а серед респондентів віком 51 і старше – 3 %. Таким чином, певний відсоток людей, які ніколи не мали статевого партнера, зберігається в усіх вікових групах. Звісно, невідомо, чи пов'язано це з асексуальністю, але це питання можна з'ясувати в подальших дослідженнях.

²³⁶ The Asexual Visibility and Education Network (AVEN). URL: <https://www.asexuality.org/>

²³⁷ The Asexual Visibility and Education Network (AVEN). URL: <https://www.asexuality.org/>

²³⁸ Дослідження було проведене у період від 23 січня до 3 лютого 2019 р. методом особистого формалізованого інтерв'ю (face-to-face). Вибіркова сукупність: 2000 респондентів. Вибірка репрезентативна за віком, статтю, регіонами і типом поселення, помилка репрезентативності дослідження становить не більше 2,2 %.

Сучасне розуміння сексуальної орієнтації

Можна підсумувати, що в сучасній науці виокремлюють чотири основні типи сексуальної орієнтації. Гетеросексуальність – це емоційний і сексуальний потяг до осіб іншої статі. Гомосексуальність – це емоційний і сексуальний потяг до осіб своєї статі (стосовно чоловіків гомосексуальної орієнтації в повсякденному вжитку частіше використовують слово «гей», а стосовно жінок – «лесбійка»). Бісексуальність – це емоційний і сексуальний потяг як до чоловіків, так і жінок. Асексуальність – це відсутність сексуального потягу до кого-небудь або відсутність чи низький рівень інтересу до сексуальної активності (за умови, що така особливість є стабільною і не викликає дистресу). Варто зауважити, що є люди, які з певних причин відмовляються від будь-яких ярликів та категоризацій, що стосуються їхньої сексуальної орієнтації. Вони називають себе *квір*²³⁹. Щоправда, це поняття все ж більше стосується сексуальної ідентичності, ніж сексуальної орієнтації.

Сексуальна орієнтація – це комплексна структура, яка формується на перетині ідентичності, потягу, фантазій і поведінки. Сексуальна ідентичність – це те, як людина визначає себе у контексті власної сексуальності. Сексуальний потяг – це те, що людина бажає робити, незалежно від того, чи відповідає це її поведінці. Сексуальна поведінка – це фактична сексуальна активність, яка може не збігатися з ідентичністю чи потягом людини. Сексуальна орієнтація є динамічною взаємодією всіх трьох вимірів і не зводиться до одного з них. Розуміння цієї комплексності дозволяє краще пояснювати різноманіття людського досвіду та сприяє формуванню інклюзивнішого суспільства, де людина може бути собою й реалізовувати свій потенціал²⁴⁰.

Більшість країн Європейського Союзу визнали одностатеві шлюби або певні форми партнерства. Також одностатеві шлюби були легалізовані в США рішенням Верховного суду в 2015 році, що стало важливим кроком до подолання стигматизації та дискримінації, якої можуть зазнавати негетеросексуальні особи.

²³⁹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 15.

²⁴⁰ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 172.

ЛЕКЦІЯ 9

ГЕНДЕРНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ

Слід розрізняти два поняття: «психосексуальний розвиток» і «гендерна соціалізація». Під психосексуальним розвитком розуміють внутрішні процеси становлення індивіда від дитинства до старості, тоді як під гендерною соціалізацією – вплив соціальних інститутів на індивіда, те, як суспільство через агентів соціалізації виховує та навчає його, допомагаючи засвоїти певну гендерну роль. У реальності ці процеси йдуть паралельно, але на аналітичному рівні їх можна відокремити одне від одного. Спершу звернемося до проблеми гендерної соціалізації.

Гендерні ролі є соціально сконструйованими. Проте різні вчені по-різному відповідають на запитання, як саме індивіди дізнаються про те, які експектації щодо них має суспільство. Існує чимало теоретичних підходів, які пояснюють, як формується гендер. Ці концепції впливають на напрями досліджень у сфері сексуальності, а також на практику, освіту й розроблення гендерної політики. Серед найпоширеніших – когнітивна теорія соціального навчання та теорія когнітивного розвитку. У сучасних дослідженнях сексуальності також помітно зростає інтерес до конструктивістських підходів, що пояснюють формування гендеру, зокрема квір-теорії.

Когнітивна теорія соціального навчання

Когнітивна теорія соціального навчання базується на засадах біхевіористичної психології. Її представники у поясненні поведінки зосереджуються не на внутрішніх почуттях чи мотивах, а на видимих діях та їхніх наслідках. Згідно з цим підходом, люди формують настанови й поведінкові моделі у процесі взаємодії з соціальним оточенням – звідси й поняття «соціальне навчання»²⁴¹.

У центрі цієї теорії – ідея, що заохочення та покарання з боку інших людей формують нашу поведінку. Дії, за які індивід регулярно отримує заохочення, з більшою ймовірністю будуть повторюватися, тоді як ті, що супроводжуються покаранням, скоріше за все припиняться. Наприклад, дівчинку хвалять за гру з ляльками, натомість хлопчика – засуджують. Як наслідок, дівчинка продовжує гратися ляльками, а хлопчик – ні. Згодом цей підхід було доповнено елементами когнітивної психології, які

²⁴¹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 118.

враховують ментальні процеси – зокрема оцінювання ситуацій та рефлексію – як посередників між стимулом і реакцією. До таких процесів належить, по-перше, здатність користуватися мовою; по-друге, вміння передбачати можливі наслідки; і по-третє – здатність спостерігати. Завдяки мовленню ми можемо повідомити дитині, що нам подобається, коли вона добре навчається, і що ми не підтримуємо, коли вона поводить себе агресивно. Усвідомлення ймовірних наслідків також впливає на поведінку: хлопчиків не потрібно вдягати плаття, аби зрозуміти, що така дія матиме осуд. Діти навчаються, спостерігаючи за поведінкою інших людей²⁴². Наприклад, дівчинка може дійти висновку, що їй не потрібно вміти лагодити автомобіль, просто побачивши, що це роблять переважно особи чоловічої статі.

Ми також засвоюємо гендерні ролі шляхом наслідування – через процес, що називається моделюванням. З погляду французького соціолога ХІХ століття Габріеля Тарда, наслідування лежить в основі соціального життя²⁴³. У більшості випадків ми навіть не усвідомлюємо численні тонкі аспекти поведінки, що формують гендерні ролі: специфічні жести й манери, відмінності в мовленні, особливості мови тіла чоловіків і жінок тощо. На ранніх етапах життя найвпливовішими зразками для наслідування для дітей є батьки. У міру дорослішання й розширення соціального оточення зростає і коло людей, які можуть виступати рольовими моделями. До них належать брати й сестри, друзі, учителі, спортсмени, а також медійні постаті. Діти поступово осмислюють, фільтрують і поєднують різні вимоги та очікування, що надходять від цих численних джерел впливу, і в такий спосіб вибудовують власну ідентичність²⁴⁴.

Теорія когнітивного розвитку Л. Колберга

На противагу когнітивній теорії соціального навчання, теорія когнітивного розвитку Л. Колберга акцентує увагу на тому, як діти активно інтерпретують інформацію, отриману із соціального оточення. Якщо перша з теорій виходить із припущення, що процес навчання у дітей і дорослих є, по суті, однаковим, то теорія когнітивного розвитку наголошує: спосіб навчання змінюється з віком. Уже у два роки діти здатні розрізняти себе й інших за гендерною ознакою – як хлопців або дівчат, однак часто спираються при цьому на зовнішні характеристики, як-от довжина волосся чи одяг. Наприклад, вони вважають, що дівчатка мають довге волосся й сукні, а хлопчики – коротке волосся та штани. Деякі

²⁴² Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 118.

²⁴³ Tarde G. *Les Lois de l'imitation : étude sociologique*, Paris, Félix Alcan, 1890, 431 p.

²⁴⁴ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 119.

навіть вірять, що стать можна змінити, змінивши одяг чи зачіску. Близько шести-семи років діти починають усвідомлювати сталість гендеру: вони розуміють, що стать є незмінною і не залежить від зовнішнього вигляду. На цьому етапі діти не лише засвоюють уявлення про незмінність гендеру, а й схильні вимагати чіткого дотримання традиційних гендерних ролей²⁴⁵.

Теорія соціального конструктивізму

У межах соціального конструктивізму гендер розглядають як сукупність практик і проявів, що відбуваються через мову та політичну систему. Згідно з цим підходом, значення, які надаються гендеру, є лише одним із засобів, за допомогою яких конструюється сексуальність. Інший спосіб розгляду гендеру – *квір-теорія*, яка визначає гендер і сексуальність як системи, що не є гендерно нейтральними й не можуть бути пояснені лише практиками гетеросексуальних чоловіків і жінок. У цьому підході сексуальність трактується як соціальний конструкт, що обслуговує політичні інтереси. Квір-теоретики особливо наголошують на впливі інституційної влади у формуванні домінантних уявлень про «нормальне», «девіантне», «природне» або «невід’ємне». Таким чином, конструктивістський підхід до гендеру зосереджується на тому, як індивіди – чоловіки та жінки – осмислюють власні тіла, стосунки й сексуальну поведінку, тоді як квір-теорія критично переосмислює уявлення про гендер як фіксовану характеристику, розглядаючи його як соціальний конструкт, що змінюється залежно від контексту²⁴⁶.

Формування гендерних ролей у дитинстві та підлітковому віці

Формування гендерної ролі, на яке впливають як біологічні, так і соціальні чинники, розпочинається з моменту народження, а то й навіть раніше – коли вагітна жінка відвідує лікаря ультразвукової діагностики та може почути від нього коментарі, в яких ще ненародженій дитині приписуються певні риси залежно від того, хто це буде – хлопчик чи дівчинка. У культурних практиках сучасних суспільств поширеним є поблажливіше ставлення до дівчат, ніж до хлопців, до яких суспільство з малечку висуває вимоги бути сильними, сміливими тощо. Якщо діти починають відчувати, що не відповідають суспільним експектаціям, вони можуть поступово відмовитися від спроб відкрито виражати свої справжні почуття та зрештою закриваються в собі.

²⁴⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 119.

²⁴⁶ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 119.

Батьки як агенти соціалізації

У період раннього дитинства основним агентом соціалізації дитини виступає головний доглядач – незалежно від того, чи це мати, батько, бабуся або інша особа. Часто батьки навіть не підозрюють, що їхня мова, жести й повсякденна поведінка безпосередньо впливають на формування уявлень дитини про гендерні ролі. Вони також можуть не усвідомлювати, що ставляться до своїх дочок і синів по-різному лише на підставі статі. І навіть коли ці відмінності визнаються, їх часто пояснюють нібито «природженими» особливостями темпераменту й поведінки хлопчиків і дівчаток. Водночас спостерігається тенденція до розмиття гендерних стереотипів, зокрема у виборі імен для немовлят. Наприклад, все більшої популярності набувають так звані унісекс-імена²⁴⁷.

Соціалізаційний вплив батьків у гетеронормативному суспільстві реалізується в кількох основних формах.

По-перше, *маніпуляція*. Дівчат зазвичай називають красивими, тендітними, підкреслюючи, що дівчата не мають проявляти агресію, бо «гарні дівчатка не б'ються». Натомість хлопців виховують суворіше, наголошуючи, що «справжні хлопці не плачуть». Зрештою, більшість дітей несвідомо інтеріоризує ці настанови. По-друге, *спрямування*. Гендерна соціалізація відбувається також через спрямування уваги дитини на певні об'єкти. Наприклад, іграшки мають чіткий статевий поділ: ляльки призначені для дівчат, тоді як машинки – для хлопців. По-третє, *вербальне означення*. Навіть при однаковій поведінці хлопчиків і дівчаток батьки описують їхні дії по-різному. Так, хлопчика, який штовхається, можуть назвати «активним», тоді як дівчинку з такою ж поведінкою – «агресивною». По-четверте, *доступ до активностей*. Види діяльності, до яких залучають хлопчиків і дівчаток, суттєво різняться. Попри те, що на ранніх етапах життя обидві групи мають доступ до різних активностей, хлопчиків зазвичай не заохочують наслідувати матерів, тоді як дівчаток навчають бути схожими на матір²⁴⁸.

Учителі як агенти соціалізації

Вихователі та вчителі відіграють важливу роль як агенти соціалізації та рольові моделі для дітей поза межами сім'ї. Оскільки більшість вихователів у дитячих садках і вчителів початкової школи – жінки, діти з раннього віку засвоюють уявлення про те, що турбота про дітей і навчання є переважно жіночою справою. Це зміцнює традиційне уявлення про те, що чоловіки меншою мірою залучені до процесу виховання та навчання дітей.

²⁴⁷ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 119 – 120.

²⁴⁸ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 120.

Освітній процес також сприяє гендерній диференціації через вибір видів діяльності: хлопчиків частіше заохочують до участі в командних та контактних видах спорту (футбол, баскетбол), тоді як дівчатам пропонують спортивно-мистецькі практики. Водночас хлопчики частіше піддаються тиску щодо відповідності традиційним нормам маскулінності. Від них очікується придушення емоцій, демонстрація сили, сміливості й незалежності, через що вони можуть відчувати глибоке внутрішнє напруження, пов'язане з очікуваннями щодо чоловічої ролі в суспільстві. Зокрема, це може виявлятися у відмінностях в оцінюванні навчальних досягнень хлопців та дівчат²⁴⁹.

Ровесники як агенти соціалізації

Ровесники стають ключовими агентами соціалізації з початком навчання у школі. Вони впливають на формування поведінкових моделей, спрямовуючи вибір дітей у питаннях дозвілля, одягу, музичних уподобань, перегляду телевізійних програм і навіть харчових звичок. Гендерні норми закріплюються в дитячих групах кількома шляхами: через передачу інформації про гендерні норми в ігровій діяльності та через іграшки; шляхом стимулювання дотримання гендерних норм через вербальне схвалення або несхвалення; через формування поведінкових орієнтацій на основі уявлень про гендерні ролі в колі друзів. Попри поширене занепокоєння батьків щодо впливу ровесників, їхня роль у соціалізації має і позитивні аспекти. Саме в середовищі однолітків підлітки вчаться будувати довірливі та інтимні стосунки. Значний вплив однолітків на формування уявлень про сексуальність дозволяє ефективно використовувати їх як медіаторів для поширення достовірної інформації про сексуальне здоров'я серед підлітків²⁵⁰.

Медіа як агент соціалізації

Різноманітність поглядів, що висловлюються у медіа, є важливою для суспільного розвитку. Проте значна частина сучасного медіаконтенту сприяє закріпленню стереотипних уявлень про гендер, етнічну належність, вік, фізичні можливості, сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність. Наприклад, жіночі персонажі на телебаченні зазвичай зображаються молодими, привабливими, стрункими й доглянутими. У той же час чоловічі персонажі частіше представлені як рішучі, сміливі та агресивні герої, які розв'язують проблеми та рятують інших із небезпеки²⁵¹. Таким чином, масова культура

²⁴⁹ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 121.

²⁵⁰ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 122.

²⁵¹ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 122 – 123.

відтворює та популяризує традиційні гендерні ролі, але сьогодні цей погляд вже не є безальтернативним. Глядачеві стали доступні фільми, серіали, аніме, що ілюструють різноманіття сексуальних і гендерних ідентичностей.

Теорія гендерних схем

Усі агенти соціалізації несвідомо використовують гендерні схеми для спрямування гендерної соціалізації дітей і підлітків. Насправді реальні відмінності між чоловіками та жінками значно менші, ніж прийнято вважати. Вони особливо помітні в анатомічних особливостях тіла, рівні агресивності й просторово-зорових навичках, але культура їх перебільшує, ба більше – створює там, де їх немає. Гендерна схема – це когнітивна система, яка допомагає людині впорядковувати інформацію шляхом категоризації, виходячи з попереднього знання про те, що означає бути чоловіком або жінкою. Цей концепт запропонувала американська психологиня Сандра Бем²⁵². Вона звернула увагу на те, що хоча об'єкти та поведінкові моделі самі по собі не мають гендерної природи, люди часто приписують їм маскулінні або фемінні характеристики. Тобто що ми сприймаємо реальність крізь призму складної системи асоціацій, пов'язаної з гендерними відмінностями. Ми застосовуємо гендерні схеми в різних аспектах життя: у видах діяльності (догляд за іншими, агресивна поведінка); в емоціях (співчуття як фемінна риса, гнів як маскулінна); у поведінці (гра з ляльками для дівчат, гра із супергероями для хлопців); в одязі (спідниці для дівчат, штани – для хлопців); у кольорах (рожевий колір як жіночий, блакитний як чоловічий), визначаючи, що є прийнятним для одного гендеру, а що – для іншого. Категоризація інформації через гендерні схеми є значущою для більшості сучасних суспільств, оскільки, по-перше, встановлюються множинні зв'язки між гендером та характеристиками, які самі по собі не пов'язані з біологічною статтю, а по-друге, гендерний поділ лежить в основі соціальної диференціації²⁵³.

Гендерні варіації

Зазвичай для людини її гендерна ідентичність не викликає сумніву. Вона може замислюватися щодо того, наскільки відповідає еталонам маскулінності або фемінності, але те, ким вона є – чоловіком або жінкою – рідко ставиться під сумнів. Однак для деяких людей із варіативною гендерною ідентичністю, питання «*Якої я статі?*» є екзистенційним питанням²⁵⁴.

²⁵² Bem S. L. Gender schema theory: A cognitive account of sex typing source. *Psychological Review*. 1981. 88, 354.

²⁵³ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 123.

²⁵⁴ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 126.

Формування гендерної ідентичності залишається малодослідженим як у випадку цисгендерних (тих, чия гендерна ідентичність збігається з приписаною при народженні), так і трансгендерних людей. Відомо, що психосексуальний розвиток відбувається під впливом багатьох факторів: дії андрогенів; генетичних особливостей статевих хромосом; нейробіологічних структур мозку; соціальних обставин та сімейної динаміки²⁵⁵.

Сьогодні можна спостерігати як деякі люди відмовляються від традиційної моделі гендерної ідентичності, що передбачає тільки дві категорії – чоловік і жінка. Виникають нові підходи до категоризації. Зростає визнання того, що гендерна ідентичність із часом може змінюватися. Рухливість, несталість гендерної ідентичності називається *гендерною флюїдністю*. Набирає обертів рух за визнання «третьої статі», що спричиняє зміни в суспільному дискурсі про стать. У 2014 році соціальна мережа Facebook запровадила понад 50 варіантів гендерної самоідентифікації для своїх користувачів, серед яких: інтерсекс, андрогін, нейтроїс, небінарна особа, агендер, гендерквестіонінг, гендерфлюїд²⁵⁶. Це свідчить про те, що дискурс про гендерну різноманітність активно розвивається.

Однією з концепцій, що розширює традиційне розуміння гендеру, є модель *гендерного континууму*. У цій моделі визнається існування множинних варіантів гендерних ідентичностей, які відображають широкий спектр людського самовираження. Між традиційними гендерами можуть розташовуватися різні комбінації та проміжні ідентичності, які не зводяться до статевого поділу «чоловік/жінка»²⁵⁷. Хоча значна частина людей усе ще ототожнює «справжню» стать із хромосомним набором (XX або XY), головним завданням сьогодні є створення такого соціального й культурного контексту, в якому досвід трансгендерних людей буде зрозумілим і визнаним, адже вони, як і представники інших форм гендерної варіативності, перебувають у вразливому становищі.

Трансгендерність

Узагальнювальним терміном «*трансгендер*» позначають усі ідентичності, що виходять за межі традиційних гендерних норм. Також використовуються такі поняття, як *андрогінність*, *гендерквір* і *гендерна флюїдність*, які описують різноманіття проявів у межах гендерного спектра²⁵⁸.

²⁵⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 126 – 127.

²⁵⁶ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 127.

²⁵⁷ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 127.

²⁵⁸ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 128.

Андрогінність – це поєднання маскулінних і фемінінних характеристик або форма гендерного самовираження, що відхиляється від традиційних норм. Андрогінна особистість поєднує інструментальність, яка традиційно розглядається як маскулінна риса, з експресивністю, що зазвичай асоціюється з фемінністю²⁵⁹.

Трансгендерна спільнота разом із союзниками активно ставить під сумнів уявлення про бінарність гендеру – це погляд, згідно з яким існує лише дві чітко визначені гендерні категорії. Люди, які переосмислюють свою гендерну ідентичність, часто не ідентифікують себе в межах цих обмежених рамок: вони можуть сумніватися, не бути готовими назвати себе певним чином або відчувати, що традиційна дихотомія «чоловіки–жінки» не враховує їхньої унікальності. Для багатьох із них прийняття власної ідентичності поза межами бінарної моделі є реалізацією внутрішньої свободи. У межах гендерного спектра використовуються поняття *агендерність*, *бігендерність*, *гендерквірність*, *пангендерність* тощо. Особи, які не визнають жодної з усталених гендерних категорій або не надають переваги жодній із них, можуть самоідентифікуватися як *агендерні* чи *гендерно-нейтральні*²⁶⁰.

У багатьох європейських країнах звертання до людини з використанням обраних нею гендерних займенників є важливим проявом поваги та визнання її ідентичності. Важливо запитати, які займенники людина вважає коректними щодо себе: «він», «вона» або «вони» чи інші гендерно-нейтральні форми²⁶¹.

Трансгендерними вважаються особи, чия гендерна ідентичність або її вираження не збігаються зі статтю, приписаної їм при народженні на основі зовнішніх анатомічних ознак (аскриптивною статтю). Це поняття охоплює не лише людей із невідповідністю між статтю та ідентичністю, а й тих, хто значною мірою відходить від традиційних норм гендерної поведінки або повністю заперечує домінуючі уявлення про гендер. Трансгендерні особи можуть мати будь-яку сексуальну орієнтацію, ідентифікувати себе як квір чи пансексуальні, що передбачає відкритість до різних людей незалежно від їхньої статі чи гендеру. Є люди, які прагнуть самовизначитися таким чином, щоб не прив'язуватися до своєї статі або гендеру, адже ці категорії можуть бути змінними, нестабільними або не цілком визначеними. Поняття трансгендерності слід відрізняти від поняття *гендерної дисфорії*, оскільки ця категорія «описує стан, за якого людина відчуває глибокий дискомфорт

²⁵⁹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 128

²⁶⁰ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 129.

²⁶¹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 129.

і страждання через свою біологічну стать та водночас має стійку ідентифікацію з іншим гендером і бажання належати до нього». Цей термін є медичним діагнозом згідно з Діагностичним і статистичним посібником (DSM-5). У деяких випадках люди звертаються до *гендерно-підтверджувальної хірургії* (gender affirmation surgery) для досягнення гармонії між своїм тілом і гендерною ідентичністю²⁶². Трансгендерна особа може й не відчувати дискомфорту через свою трансгендерну ідентифікацію, але стикатися зі стигматизацією та дискримінацією з боку суспільства.

Підсумовуючи, В. Ярбер і Б. Саяд зауважують, що психосоціальна підтримка та допомога, які надаються трансгендерним людям, мають на меті утворення їхньої унікальної гендерної ідентичності та соціальної ролі. Організація GLAAD²⁶³ у 2014 році запропонувала рекомендації для союзників трансспільноти. Ось основні із них: уживайте ті терміни, якими трансгендерна людина описує себе; не робіть припущень щодо її сексуальної орієнтації; якщо не знаєте, які займенники використовувати – запитайте й дотримуйтеся цього вибору; не задавайте питань про геніталії чи медичні втручання; не питайте, яке в людини було «справжнє ім'я»; уникайте двозначних або начебто «корисних» порад²⁶⁴. Усе це спрямовано на створення інклюзивного простору, у якому кожна особистість, яка не відповідає усталеним гендерним експектаціям щодо гендерних ролей, може реалізувати свій потенціал, стати успішною та включеною в життя соціуму.

²⁶² Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 140.

²⁶³ Gay & Lesbian Alliance Against Defamation.

²⁶⁴ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 129.

ЛЕКЦІЯ 10

СЕКСУАЛЬНІСТЬ І ВІК

Сексуальність у дитячому віці (0 – 11 років)

Сексуальність у дитячому віці раніше була однією з найбільш табуйованих тем. У ХІХ ст. вважалося, що дитина є асексуальною істотою. Дитині приписувалася відсутність сексуальних інтересів. Сьогодні точно відомо, що це не так. Звісно, у немовлят немає сформованих сексуальних потреб, але є певні сексуальні автоматизми. Психосексуальний розвиток розпочинається вже в ранньому дитинстві, коли дитина починає засвоювати уявлення про власне тіло. Немовляті потрібні тілесний контакт, який має вирішальне значення для її здорового психосексуального розвитку²⁶⁵.

Діти досліджують власне тіло через ігрові форми поведінки, які можуть включати сексуально забарвлені дії, так звані *соціосексуальні ігри*²⁶⁶. Подібні ігри мають місце й у приматів, наприклад, мавп-резусів, яких досліджував американський психолог Гаррі Гарлоу. Якщо мавпи були вирощені без комунікації з однолітками, то в майбутньому вони реагували на потенційних сексуальних партнерів у майбутньому вони реагували лише агресією або страхом. Тому сексуальний інтерес дітей не варто оцінювати як «поганий», однак він може бути недоречним у певному контексті – за часом, місцем або щодо інших осіб. Дорослі мають пояснювати дітям у доброзичливій формі, що таке «дотики, які дозволені» та «дотики, які недоречні», а також формувати уявлення про тілесну недоторканість людини²⁶⁷.

²⁶⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 165.

²⁶⁶ Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. С. 182.

²⁶⁷ Ярмоленко Ю. Малечі про інтимні речі. Харків : Юнісофт, 2021. 48 с. : іл. (Серія «Енциклопедія для допитливих»).

Сексуальність у підлітковому віці (12–19 років)

Пубертат – це біологічний етап дозрівання, коли людина набуває здатності до репродукції. Його психологічний вимір – підлітковий вік, період швидких змін, що часто супроводжується психологічною дезорієнтацією, оскільки фізичне дозрівання випереджає емоційну та когнітивну зрілість. Особливості підліткового періоду визначаються культурними чинниками²⁶⁸.

У дівчат пубертат починається зазвичай у віці 8–13 років і включає: ріст тіла, розвиток молочних залоз, появу волосся на лобку та під пахвами, вагінальні виділення, а також менархе. У хлопців – у віці 9–14 років, і супроводжується ростом, мутацією голосу, появою волосся на лобку, розвитком зовнішніх статевих органів і спермахе. Поняття *раннього пубертату* застосовується, коли ці зміни настають раніше, ніж вважається нормою. Важливо готувати дітей до цих процесів – як дівчат, так і хлопців²⁶⁹. Протягом останнього століття спостерігається стійка тенденція до зниження віку статевого дозрівання серед підлітків, зокрема віку менархе, що триває й дотепер. Це явище отримало назву *акселерації*. У дівчат може відбуватися *регрес пубертатного статусу*. Наприклад, нервова анорексія, сильний психічний стрес можуть призвести до припинення менструації.

На дорослішання впливають різні агенти соціалізації, про які вже було сказано в контексті гендерної соціалізації. Значну роль у формуванні уявлень про сексуальність відіграє сім'я. Теплі й довірливі стосунки з батьками можуть знизити ризик раннього сексуального досвіду або незапланованої вагітності. Особливо вагомий у підлітковому віці вплив ровесників: саме вони часто формують уявлення підлітків про сексуальну поведінку, хоча водночас є джерелом значної кількості хибної інформації. Засоби масової інформації часто репрезентують сексуальність у гіперболізованому або вирваному з контексту вигляді. Батьки можуть допомогти дітям критично осмислювати цю інформацію, обговорюючи реальні аспекти сексуальності²⁷⁰.

Підлітки, які належать до ЛГБТКА+, часто залишаються невидимими через гетеронормативні припущення суспільства. Багато з них саме в цей період починають усвідомлювати власну сексуальну орієнтацію та гендерну

²⁶⁸Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 165.

²⁶⁹Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 165.

²⁷⁰Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 165.

ідентичність. Через відсутність підтримки вони нерідко переживають сильний емоційний стрес²⁷¹. Виникає дилема: або розповісти всім про свою сексуальну орієнтацію – зробити камінг-аут, або приховувати її. Вибір часто залежить від того, наскільки репресивним щодо сексуальних меншин є суспільство, у якому живе людина.

Поширеною формою сексуальної поведінки серед підлітків є мастурбація. Різниця у частоті мастурбації між хлопцями та дівчатами пов'язана, зокрема, з соціальними нормами та рівнем обізнаності²⁷². У підлітковому віці зазвичай відбувається перший сексуальний досвід, що переважно не пов'язаний із серйозними почуттями й не є початком регулярного статевого життя. Для молодої людини це, як правило, емоційно насичена подія, пов'язана з переживанням тривоги, побоюваннями, відчуттям невпевненості в собі. Майже завжди молода людина сприймає перший сексуальний досвід як своєрідний іспит.

Підлітки мають багато запитань щодо сексуальності, а більшість батьків і суспільство в цілому підтримують ідею комплексної сексуальної освіти. Національні та міжнародні організації розробили й впроваджують ефективні програми сексуальної освіти, засновані на доказовій базі²⁷³. Однак жодна сексуальна освіта не може компенсувати нестачу сексуального виховання в сім'ї, яке передбачає довірливі стосунки між дитиною та батьками, створення умов, у яких дитина може виражати свої почуття та думки, готовність батьків обговорювати питання, пов'язані з сексуальністю, відсутність табу на слова, зокрема наукові терміни, якими позначаються статеві органи, і формування позитивного ставлення до власного тіла.

Розвиток сексуальної освіти призвів до зменшення рівня підліткової та незапланованої вагітності, хоча тема планування батьківства залишається актуальною та має бути розкрита в курсах із сексуальної освіти.

Сексуальність у ранньому дорослому віці

У ранньому дорослому віці особистість стикається з низкою викликів, пов'язаних із реалізацією сексуальності. Серед них – усвідомлення власної сексуальної орієнтації, поєднання любові та сексуального потягу, а також ухвалення рішень щодо народження дітей²⁷⁴.

²⁷¹ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 165.

²⁷² Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 165.

²⁷³ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 165.

²⁷⁴ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 190

Зміни в суспільному розумінні гендеру, маскулінності та фемінності призвели до переосмислення уявлень про репродукцію й шлюб. Зростання кількості самотніх дорослих, зокрема у США, супроводжується збільшенням сексуальної активності та різноманітності її форм, зростанням кількості партнерів, поширенням практики співжиття без шлюбу, підвищенням рівня прийняття позашлюбних стосунків у суспільстві, а також зростанням рівня народжуваності та кількості абортів серед жінок, які не перебувають у шлюбі²⁷⁵.

Для представників сексуальних меншин студентське середовище часто стає простором більшої свободи й прийняття. Натомість для тих, хто не навчається у закладах вищої освіти, знайомства можуть бути ускладненими, і часто вони відбуваються через Інтернет, на робочому місці, у соціальних клубах, місцях відпочинку тощо. Співжиття без офіційного шлюбу дедалі частіше розглядається як суспільно визнана форма стосунків. У тих країнах, де одностатеві шлюби або партнерські союзи узаконені (зокрема, у США і більшість країн ЄС), забезпечується базовий юридичний захист одностатевих молодих подружжів²⁷⁶. В Україні наразі відсутнє правове визнання одностатевих партнерств, що призводить до нерівного становища негетеросексуальних пар порівняно з гетеросексуальними.

Сексуальність у середньому дорослому віці

На цьому етапі життя актуальними стають питання переосмислення власної сексуальності в контексті подружніх чи довготривалих партнерських стосунків, прийняття фізіологічних змін. Відбувається рутинізація стосунків і стабілізація сексуальної активності на певному рівні, зменшення частоти сексуальної активності, що відповідає фізіологічним і емоційним потребам дорослих людей. Однак у більшості пар це не викликає проблем за умови збереження емоційної близькості та загального задоволення стосунками. Люди адаптуються одне до одного, узгоджуючи свої бажання²⁷⁷.

Розлучення є поширеним явищем у сучасному суспільстві. Самотня людина з дитиною може зіткнутися з труднощами в побудові нових романтичних стосунків через навантаження, пов'язане з доглядом за

²⁷⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 190

²⁷⁶ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 190

²⁷⁷ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 190

дитиною або дітьми²⁷⁸. Попри це, багато людей у зрілому віці успішно вибудовують нові партнерські стосунки, засновані на взаємній повазі, підтримці та глибшому розумінні власних потреб.

Сексуальність у літньому віці

У літньому віці сексуальне життя пов'язане з низкою викликів, серед яких – адаптація до змін у сексуальній функції, а також переживання втрати або хвороби партнера. У жінок поступово знижується фертильність. У віці 45–55 років зазвичай настає менопауза, яку супроводжують природні фізіологічні та психологічні зміни. Гормональна терапія в період менопаузи може застосовуватись для полегшення симптомів, однак її використання залишається предметом наукових і медичних дискусій. Чоловіки у літньому віці також зазнають фізіологічних змін, зокрема може спостерігатися сповільнення сексуальних реакцій. Незважаючи на поширений суспільний стереотип про «асексуальність» літніх людей, численні дослідження свідчать про збереження сексуального інтересу та високий рівень задоволеності сексуальним життям у цей період. Суспільство часто ототожнює сексуальність із молодістю та здатністю до репродукції, тому сексуальні потреби літніх людей залишаються «невидимими» або ігноруються. Водночас сексуальна активність у літньому віці не є рідкісним явищем²⁷⁹.

²⁷⁸ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 190

²⁷⁹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 190.

ЛЕКЦІЯ 11

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ СЕКСУАЛЬНОСТІ

Взаємодія індивідів, з одного боку, регулюється нормами, які суспільство висуває до кожного з нас. Завдяки тому, що більшість людей дотримується норм, активно їх підтримує або принаймні не порушує, суспільство може стабільно існувати. Раніше норми були інтеріоризовані індивідом у процесі первинної соціалізації, тому кожен знає, як слід діяти в тому чи іншому випадку, а якщо чинить неправильно – відчуває докори сумління. Правове регулювання соціальної поведінки діє там, де неможливо обійтися лише мораллю. На початку Нового часу право та релігійні норми майже збігалися, а згодом розпочалися процеси їх розмежування. Наприклад, втрата цноти дівчиною до шлюбу вважалася гріхом і каралася за нормами звичаєвого права.

Сьогодні право регулює лише найважливіші аспекти сексуальних стосунків між людьми. Правові норми покликані запобігти явищам, які загрожують стабільності суспільства. Сфера правового регулювання звужилася, а приватне життя людини було визнане недоторканим. У сучасних ліберальних демократіях діє принцип мінімального втручання держави в особисте життя людини, якщо її поведінка не завдає шкоди іншим. Ці процеси відбувалися поступово. Наприклад, у США до 1961 року всі штати мали чинні закони, що забороняли так звану «содомію». У 1961 році Іллінойс першим скасував відповідний закон. До середини 2003 року в тринадцяти штатах зберігалися закони, які забороняли статеві акти, не пов'язані з репродукцією: у дев'яти із них діяла заборона як на гомосексуальні, так і на гетеросексуальні форми «содомії», а в чотирьох штатах карали лише за одностатеві сексуальні контакти. Таке законодавство суперечило основним правам людини, застосовувалося вкрай рідко і слугувало інструментом дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації. Знаковим моментом у розвитку сексуальних прав у США стало рішення Верховного суду США у справі «Лоуренс проти Техасу» від 26 червня 2003 року. Підґрунтям для цієї судової справи стали події 1998 року в Техасі, коли Джон Геддес Лоренс і Тайрон Гарнер були затримані офіцером шерифу округу Гарріс під час сексуального акту в оселі Лоренса. Офіцер увійшов до помешкання, реагуючи на неправдиве повідомлення про збройного злочинця.

Обох чоловіків оштрафували на 200 доларів кожного за порушення законодавства штату Техас, яке забороняло анальний та оральний секс між особами однієї статі. Верховний суд США визнав неконституційним закон штату Техас, що забороняв сексуальні стосунки між особами однієї статі. Після цього рішення було скасовано як неконституційні закони про заборону одностатевих стосунків, які на той час залишалися чинними в тринадцяти штатах, і всі форми сексуальної поведінки між повнолітніми особами, які діють за взаємною згодою і перебувають у приватному просторі – незалежно від статі партнерів – стали законними на всій території США²⁸⁰.

Таким чином, функція демократичної держави зводиться передусім до захисту людини від будь-яких форм сексуального насильства й сексуальної експлуатації, створення умов для реалізації її сексуальних прав, визначених, зокрема, в «Декларації сексуальних прав» Всесвітньої асоціації сексуального здоров'я (ВАСЗ)²⁸¹.

В Україні для низки діянь, що становлять загрозу статевій свободі та недоторканості особи, а також громадському порядку й суспільній моральності, передбачене кримінальне або адміністративне покарання. До основних соціально-правових проблем сексуальності належать: зґвалтування, сексуальне насильство, розбещення неповнолітніх, проституція та порнографія. Відповідальність за вчинення зґвалтування та інших форм сексуального насильства передбачена Розділом IV Кримінального кодексу України (ККУ) «Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». До цього розділу входять такі статті: ст. 152 «Зґвалтування»; ст. 153 «Сексуальне насильство»; ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок»; ст. 155 «Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості»; ст. 156 «Розбещення неповнолітніх»; ст. 156-1 «Домагання дитини для сексуальних цілей». Питання, пов'язані з проституцією та порнографією, регулюються Розділом XII ККУ «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності», зокрема ст. 301 «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів»; ст. 301-1 «Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження»; ст. 301-2 «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи»; ст. 302 «Створення або утримання місць розпусти і звідництва»; ст. 303 «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією». Ці статті становлять правову

²⁸⁰ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 561 – 563.

²⁸¹ World Association for Sexual Health (WAS):

https://www.worldsexualhealth.net/_files/ugd/793f03_779f193815894895b9d1480bde676c37.pdf?index=true

основу для регулювання питань, пов'язаних із сексуальною свободою, недоторканістю особи та захистом суспільної моральності²⁸².

Зґвалтування

Одним із найтяжчих кримінальних правопорушень проти статевої свободи й статевої недоторканості особи є зґвалтування. У ККУ зґвалтування визначено як «вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи»²⁸³. Зґвалтуванням є вступ у статеві зносини з особою, всупереч її волевиявленню, із застосуванням до неї фізичного або психологічного насильства, а також будь-які статеві зносини з дитиною, яка не досягла віку згоди незалежно від наявності чи відсутності її згоди, чи вступ у статеві зносини з використанням безпорадного стану потерпілої особи, коли вона не могла повною мірою усвідомлювати те, що відбувається (через стан сп'яніння, психічні розлади тощо). Існуючі міфи про зґвалтування сприяють толерантності до насильства, зокрема шляхом перекидання відповідальності на жінок (зокрема, через апеляцію до міфу про бажаність зґвалтування). Деякі дослідження показують, що чоловіки частіше, ніж жінки, схильні вірити в подібні уявлення. У випадках, коли потерпілими особами є чоловіки, нападниками зазвичай виступають інші чоловіки. Оскільки мотивацією таких дій є прагнення до влади й контролю, сексуальна орієнтація зазвичай не є визначальним чинником. Симптоми після зґвалтування узгоджуються з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР). Синдром зґвалтування зазвичай описують як такий, що включає дві фази: гостру реакцію та тривалий період адаптації. У жінок часто відбуваються тимчасові зміни в сприйнятті власної сексуальності²⁸⁴.

Сексуальне насильство

Сексуальне насильство – це злочин, який полягає у «вчиненні будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи»²⁸⁵. Наслідки сексуального насильства для потерпілої особи схожі з наслідками зґвалтування: постраждалі можуть відчувати депресію, тривожність, неспокій і почуття провини.

²⁸² Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

²⁸³ Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

²⁸⁴ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 535.

²⁸⁵ Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

У серіалі «Статеве виховання» є серія, у якій розкривається тема сексуального насильства. Одна з героїнь серіалу, Еймі, їхала автобусом, коли її почав домагатися чоловік. Незнайомець скористався тіснявою в транспорті, щоб скоїти над Еймі сексуальне насильство. Вона, приголомшена й розгублена, вийшла з автобуса й пішла до школи пішки. Еймі намагається применшити значущість інциденту й жартує про те, що сталося. Коли вона розповіла про подію Мейв, та порадила їй звернутися до поліції. Вдома Еймі нарешті усвідомлює, що відбулося: вона сиділа у своїй кімнаті й плакала, усвідомлюючи пережите. Одного разу вона спробувала сісти до автобуса, але, охоплена панікою, вибігла з нього, і знову почала ходити пішки до школи. Їй усюди здавався присутнім цей чоловік – в автобусі, у школі, на вечірках. Вона постійно відчувала тривогу, що це знову може статися. Унаслідок психологічної травми, Еймі почала уникати фізичного контакту з людьми, навіть зі своїм хлопцем. Через пережитий травматичний досвід у неї виникли труднощі в стосунках зі своїм хлопцем: кожен його дотик викликав у неї сильну напругу, тривогу й флешбеки. До того ж Еймі не могла відкрито обговорити зі своїм хлопцем причину того, що вона перестала хотіти близькості. Окрім цього, вона змінила свій стиль одягу. Раніше вона вдягалася яскраво й відкрито, але після інциденту почала обирати закритіший, стриманіший одяг. Це можна пояснити як несвідому спробу захиститися та уникнути повторення травматичної ситуації. Нарешті, Еймі долає свій страх. Найбільш знаковим моментом у подоланні наслідків травми стала підтримка подруг. Коли вона зізналася їм у своїх страхах, вони стали на її бік і допомогли впоратися з проблемами. Особливо важливим був момент, коли подруги поїхали з нею разом автобусом, щоб підтримати її в подоланні цього страху. Цей акт жіночої солідарності мав терапевтичний ефект і допоміг Еймі відновити довіру до світу.

Сексуальне насильство щодо дітей

Сексуальне насильство щодо дітей – це будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно особи, яка не досягла 18 років, незалежно від її згоди. Інцестом вважається сексуальний контакт між близькими родичами, які за законом не мають права укладати шлюб. Первинні наслідки сексуального насильства в дитячому віці можуть виявлятися у вигляді фізичних травм, а також тяжких психологічних, соціальних і сексуальних порушень. Такі переживання часто мають довготривалі негативні наслідки, які зберігаються й у дорослому віці. До характерних наслідків психологічної травми, спричиненої сексуальним насильством, належать: травматична сексуалізація, почуття зради, безпорадність і стигматизація. У процесі психотерапевтичної допомоги ефективним вважається поєднання когнітив-

ного та поведінкового підходів²⁸⁶. Програми профілактики сексуального насильства щодо дітей (САР²⁸⁷) показали високу ефективність, особливо ті, що зосереджені на формуванні практичних навичок безпеки. Такі програми навчають дітей говорити «ні», намагатися уникати небезпеки або покинути небезпечну ситуацію, а також звертатися по допомогу до дорослої особи, якій дитина довіряє. Серед українських видань, спрямованих на профілактику насильства щодо дітей, можна назвати книгу Ю. Ярмоленко «Малечі про інтимні речі»²⁸⁸.

Секс-робота

У більшості наукових джерел, проституція визначається як надання сексуальних послуг за гроші або іншу матеріальну вигоду. Інколи термін «проституція» використовують, коли йдеться про недобровільне залучення дорослих до продажу сексу або дітей незалежно від їхньої згоди, тоді як термін «секс-робота» у випадку, коли повнолітня людина свідомо обирає цей вид заробітку без примусу ззовні. Щоправда, термінологічна розмитість продовжує мати місце й відображає різні погляди на це явище.

Зазвичай, навіть якщо йдеться про секс-роботу, то залучення до неї пов'язане з певними життєвими обставинами. Жінок часто залучають до секс-роботи сутенери, використовуючи маніпуляції. Мотиви продажу сексу за гроші можуть бути різними: швидкий і легкий заробіток, прагнення до сепарації з батьками, самотійності тощо²⁸⁹.

Адміністративні покарання за заняття проституцією, як це, зокрема, практикується в Україні, здебільшого мають символічний характер і свідчать про моральне засудження з боку громади, але не є ефективним засобом боротьби з цим явищем. Жінки значно частіше зазнають покарань, ніж чоловіки-клієнти. Аргументи на користь декриміналізації включають, зокрема, те, що в деяких випадках відсутня очевидна «жертва» (що це не виключає ризиків і шкоди), а також високу уразливість самих секс-працівників до насильства з боку сутенерів, клієнтів, поліції. Існують також пропозиції щодо регулювання секс-індустрії органами поліції та охорони здоров'я. Певної поширеності набула «нордична модель», що передбачає покарання для клієнтів, а не для тих, хто продає секс за гроші.

²⁸⁶Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 535.

²⁸⁷ Child Abuse Prevention.

²⁸⁸ Ярмоленко Ю. Малечі про інтимні речі. Харків : Юнісофт, 2021. 48 с. : іл. (Серія «Енциклопедія для допитливих»).

²⁸⁹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 565.

Відверто сексуальні матеріали

У науковому та суспільному дискурсі немає єдиної позиції щодо розмежування понять «еротика», «порнографія» та «непристойність», оскільки ці терміни мають певною мірою суб'єктивне тлумачення. У зв'язку з цим дедалі частіше використовується нейтральний термін «відверто сексуальні матеріали». Споживання відверто сексуального контенту стало звичним явищем, особливо серед молоді. Зокрема, за даними опитування 2015 року серед 969 студентів коледжів у США, 33 % респондентів переглядали подібні відео протягом останнього місяця²⁹⁰. У різних країнах законодавче регулювання сфер, пов'язаних із сексуальністю, може суттєво відрізнятися, тому під час подорожей або проживання за кордоном важливо враховувати особливості національного законодавства країни перебування.

²⁹⁰Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 541.

ЛЕКЦІЯ 12

СЕКСУАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я

Сексуальне здоров'я є невід'ємною частиною загального благополуччя людини. Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) визначає сексуальне здоров'я як «стан фізичного, емоційного, психічного та соціального благополуччя у сфері сексуальності; це не лише відсутність хвороб, дисфункцій або недоліків. Сексуальне здоров'я вимагає позитивного та шанобливого ставлення до сексуальності й сексуальних стосунків, а також можливості мати приємний і безпечний сексуальний досвід, вільний від примусу, дискримінації та насильства»²⁹¹. Щоб сексуальне здоров'я було досягнуто та збережено, сексуальні права всіх людей повинні бути визнані, захищені та забезпечені.

Можливість забезпечення сексуального здоров'я тісно пов'язана з визнанням сексуальних прав людини, сформульованих у Декларації сексуальних прав Всесвітньої асоціації сексуального здоров'я (ВАСЗ)²⁹². Вперше Декларація сексуальних прав була проголошена ВАСЗ у 1997 році у Валенсії (Іспанія). Цей документ поступово доопрацьовували; останню редакцію схвалила Консультативна рада ВАСЗ у 2014 році, а ратифікувала Генеральна асамблея ВАСЗ у Сінгапурі в 2015 році. У Декларації сексуальних прав значна увага приділена правам, пов'язаним із доступом до науково достовірної інформації про сексуальність, сексуальної освіти та переваг, які надає людині науковий прогрес. Зокрема, стверджується, що людина має право на освіту та право на комплексне сексуальне виховання: «Всеосяжне сексуальне виховання повинно відповідати віку, бути науково точним, культурно компетентним і ґрунтуватися на правах людини, гендерній рівності та позитивному підході до сексуальності й задоволення»²⁹³. Людина має право на отримання науково обґрунтованого знання про сексуальність: «Кожен має право на доступ до науково точної та зрозумілої інформації, пов'язаної із сексуальністю, сексуальним здоров'ям та

²⁹¹ World Health Organization. URL: https://platform.who.int/data/sexual-and-reproductive-health-and-rights/sexual-health-data?utm_source=chatgpt.com

²⁹² World Association for Sexual Health. URL: <https://www.worldsexualhealth.net/was-declaration-on-sexual-rights>

²⁹³ World Association for Sexual Health. URL: <https://www.worldsexualhealth.net/was-declaration-on-sexual-rights>

сексуальними правами через різноманітні джерела»²⁹⁴, а також має право користуватися перевагами наукового прогресу та його застосування: «Кожна людина має право користуватися перевагами наукового прогресу, коли йдеться про сексуальність і сексуальне здоров'я»²⁹⁵. Усі ці та інші сексуальні права органічно впливають із прав людини, визначених у Загальній декларації прав людини²⁹⁶ – одному з ключових міжнародних документів, прийнятому Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року.

Розлади харчової поведінки

Згідно з Американською психіатричною асоціацією (АПА), «розлади харчової поведінки – це група порушень, основною ознакою яких є патологічні зміни в ставленні до їжі та харчової поведінки. До них належать, зокрема, нервова *анорексія*, нервова *булімія* та компульсивне переїдання (розлад переїдання). Інші порушення, пов'язані з харчуванням, включають *піку* (вживання неїстівних речовин) та *румінацію* (повторна регургітація їжі, що немає органічних причин)²⁹⁷. В. Ярбер і Б. Саяд зазначають, що сучасні західні суспільства «одержимі ідеалом досконалості». Репрезентація тіла в медіа розглядається як одна із причин того, що розлади харчової поведінки стали поширеним явищем серед молодих жінок. Ці розлади супроводжуються нав'язливими думками, депресією, тривожністю, почуттям провини, емоційною нестабільністю, надмірною зосередженістю на зовнішності та почуттям втрати контролю»²⁹⁸.

Вплив уживання алкоголю, наркотиків на сексуальність

Поширені уявлення про те, що алкоголь підсилює сексуальне збудження, частіше за все не відповідають дійсності, особливо коли йдеться про надмірне уживання алкоголю. Серед молоді споживання алкоголю є одним із проявів загального ризикованого стилю життя. Втім, саме під впливом алкоголю чи наркотиків люди частіше вдаються до ризикованої сексуальної поведінки, тобто такої сексуальної активності, яка пов'язана з високими ризиками негативних наслідків для фізичного, психічного чи соціального здоров'я особи. Зокрема, така поведінка може

²⁹⁴ Там само.

²⁹⁵ Там само.

²⁹⁶ Universal Declaration of Human Rights (UDHR). <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

²⁹⁷ The American Psychiatric Association: URL: <https://dictionary.apa.org/eating-disorder>

²⁹⁸ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 377.

призвести до інфікування ПСШ²⁹⁹, незапланованої вагітності, психоемоційного дистресу чи негативних соціальних наслідків (стигматизації, насильства, втрати довіри тощо)³⁰⁰.

Сексуальність і інвалідність

Різноманітні стани інвалідності та хронічні захворювання можуть впливати на сексуальність. Особи з інвалідністю мають мати недискримінаційний доступ до сексуальної освіти й послуг, що надає система охорони здоров'я. Суспільству потрібно позбутися стереотипних уявлень про те, що люди з інвалідністю не зацікавлені в сексуальному житті, і забезпечити їм рівні з усіма сексуальні права. Відомо, що хронічні захворювання, зокрема діабет, серцево-судинні хвороби та артрит, інколи створюють труднощі у сфері сексуальності. Особи з такими захворюваннями можуть навчитися ефективно адаптувати своє сексуальне життя з урахуванням стану здоров'я. Важливою тут є підтримка з боку партнера³⁰¹.

Сексуальність і рак

Однією з найпоширеніших форм раку серед жінок є рак молочної залози. Хоча показники виживаності поступово покращуються, навіть після лікування пацієнтки можуть зазнавати серйозного психологічного дискомфорту. Окремо треба сказати про проблему стигматизації жінок, які перенесли мастектомію – хірургічне видалення тканини молочної залози, іноді разом із прилеглими тканинами. Після хірургічного втручання на етапі одужання людині особливо потрібна підтримка близьких людей. Основним методом ранньої діагностики раку грудей є мамографія – рентгенологічне обстеження молочних залоз. Серед чоловіків однією із найпоширеніших форм раку є рак передміхурової залози. За умови раннього виявлення ця форма раку має високий рівень виживаності. Чоловікам рекомендується обговорювати з лікарем можливі ризики та переваги скринінгу на рак простати³⁰².

²⁹⁹ ПСШ – інфекції, що передаються статевим шляхом.

³⁰⁰ Sexual Risk Behaviors. URL: <https://www.cdc.gov/youth-behavior/risk-behaviors/sexual-risk-behaviors.html>

³⁰¹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 377.

³⁰² Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 378.

Сексуальна орієнтація та здоров'я

Багато осіб, що належать до ЛГБТІКА+, уникають звернення до медичних закладів через досвід стигматизації та упередженого ставлення з боку медичного персоналу. Навіть при зверненні по допомогу вони нерідко стикаються з браком поваги, недостатнім рівнем обізнаності лікарів щодо питань гендерної та сексуальної різноманітності, а також із відсутністю інклюзивного ставлення та культурної компетентності лікарів³⁰³. В Україні ця тема більше розкрита в аспекті ризиків для здоров'я, з якими стикаються люди з негетеросексуальною орієнтацією. Наприклад, у межах біоповедінкових досліджень серед чоловіків, які практикують секс із чоловіками (ЧСЧ)³⁰⁴.

Сексуальні розлади

Визначити чітку межу між сексуальним здоров'ям і порушеннями у цій сфері доволі складно, адже вона є умовною та залежить від багатьох індивідуальних і культурних чинників. У наукових джерелах порушення сексуального функціонування описуються такими термінами, як «сексуальні проблеми», «сексуальні розлади» або «сексуальні дисфункції». Порушення сексуальної функції можна визначити як «стан розчарування, що його відчуває один або обидва партнери»³⁰⁵. Відповідно до класифікації, що запропонована в Діагностичному і статистичному посібнику із психічних розладів (DSM-5), існує чотири основні категорії сексуальних дисфункцій: порушення сексуального потягу, оргазмічні розлади, сексуальні розлади, пов'язані з болем під час сексу, та сексуальні дисфункції, що спричинені вживанням психоактивних речовин або медикаментів³⁰⁶. На сексуальне здоров'я впливають культурні, соціальні, психологічні та медичні чинники. Покращення сексуального функціонування, як правило, передбачає поліпшення загальної якості сексуального життя. Це може включати підвищення рівня обізнаності про сексуальність, розвиток ефективної комунікації в парі, формування позитивного ставлення до сексу та поглиблення розуміння власних потреб і бажань. В. Ярбер і Б. Саяд наголошують, що, всупереч стереотипам, звернення по професійну допомогу у зв'язку

³⁰³ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 378.

³⁰⁴ Сазонова Я., Дукач Ю. Звіт за результатами біоповедінкового дослідження серед чоловіків, що практикують секс із чоловіками в Україні. МБФ «Альянс громадського здоров'я», 2019. 120 с.

³⁰⁵ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 418.

³⁰⁶ Yarber W. L., Sayad B. W. *Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society*. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 417.

з сексуальними проблемами є проявом сили, відповідального ставлення до себе та готовності до змін³⁰⁷.

Інфекції, що передаються статевим шляхом (ІПСШ)

ІПСШ належать до категорії інфекцій, поширення яких значною мірою зумовлене ризикованою поведінкою, передусім незахищеними сексуальними контактами. Їх поширення спричинене сукупністю поведінкових, соціальних і біологічних чинників. Поведінкові фактори включають ранній початок сексуального життя, численні або паралельні сексуальні стосунки, контакти з партнерами, які належать до груп ризику, нехтування презервативами або їхнє неправильне використання, вживання психоактивних речовин, сексуальний примус, низький рівень обізнаності щодо ІПСШ і хибне уявлення про безпечність партнера. Серед соціальних чинників – бідність, соціальна ізоляція, обмежений доступ до системи охорони здоров'я, а також стигматизація сексуальності й внутрішні моральні конфлікти. До біологічних факторів належать безсимптомний перебіг більшості інфекцій, резистентність до лікування та відсутність радикальних методів терапії для деяких ІПСШ³⁰⁸. Важливим профілактичним засобом від ІПСШ є використання презервативів, сексуальна моногамія, ретельний вибір партнера. У сучасних виданнях із сексуальної освіти розмова про ІПСШ із потенційним партнером, що передує сексуальному контакту, розглядається як важливий елемент побудови довірливих стосунків³⁰⁹.

ВІЛ/СНІД

СНІД (синдром набутого імунodefіциту) – це остання стадія розвитку ВІЛ-інфекції. Для встановлення цього діагнозу необхідна наявність позитивного результату тесту на антитіла до ВІЛ (вірусу імунodefіциту людини) у крові, а також рівень Т-лімфоцитів (CD4-клітин) нижче 200 у кубічному міліметрі крові. Якщо рівень CD4-клітин вищий за 200, діагноз може бути встановлений за наявності одного або більше з понад двадцяти захворювань, що класифікуються як СНІД-асоційовані. На сьогодні загальна кількість ВІЛ-інфікованих становить близько 37 мільйонів осіб, хоча показники нових випадків ВІЛ-інфекції у світі поступово знижуються. Найвищі показники нових випадків інфікування спостерігаються

³⁰⁷ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 418.

³⁰⁸ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 453.

³⁰⁹ Віттон Х. Про секс. То як, поговоримо? ; пер. з англ. Наталії Палій. Київ : Книголав, 2022.

у країнах субсахарської Африки. ВІЛ не передається через побутові контакти³¹⁰. До ситуацій, що становлять підвищений ризик інфікування ВІЛ, належать: вагінальний або анальний статевий акт без використання презерватива; оральний секс без презерватива або латексного бар'єру; спільне використання шприців або голочок, заражених кров'ю; вертикальна передача: від матері до дитини під час вагітності, пологів, годування груддю або під час годування пережованою їжею; використання секс-іграшок без належної дезінфекції; потрапляння зараженої крові на слизові оболонки (очі, рот) або через порізи, садна, проколи шкіри (такі випадки трапляються рідко); переливання зараженої крові (вкрай рідкісний випадок завдяки сучасному скринінгу). Ефективний захист від ВІЛ передбачає: інформованість про ризиковані поведінкові моделі; розвиток комунікативних навичок для обговорення безпеки з партнерами; тестування на ВІЛ; послідовне та правильне використання презервативів, особливо за наявності кількох сексуальних партнерів³¹¹.

Життя з ВІЛ або СНІДом

Як зазначають В. Ярбер і Б. Саяд, діагноз ВІЛ або СНІД може стати причиною смутку й горя, але водночас це може бути період для переоцінки цінностей і особистісного зростання. Людям, чиї друзі або члени родини живуть із ВІЛ, або які самі є ВІЛ-позитивними, потрібна інформація, а також практична й емоційна підтримка. Раннє виявлення та лікування ВІЛ можуть значно покращити як якість, так і тривалість життя. Важливими є належне медичне лікування та здоровий спосіб життя. Людям, які живуть з ВІЛ, слід практикувати безпечний секс і розглянути можливість звернення до організацій, що надають підтримку людям з ВІЛ/СНІДом³¹².

³¹⁰ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 496.

³¹¹ Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 496.

³¹² Yarber W. L., Sayad B. W. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education, 2018. P. 497.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гендер для медій : підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей / за ред. М. Маєрчик, О. Плахотнік, Г. Ярманої. Київ : Критика, 2013. 217 с.
2. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців. 4-те вид. Харків : КСД, 2016. 224 с.
3. Ігнатенко І. Чоловіче тіло у традиційній культурі українців : науково-популярне видання. Харків : КСД, 2016. 224 с.
4. Ігнатенко І. Тіло, секс, шлюб. Історія інтимних стосунків в українських традиціях. Київ : Віхола, 2023. 256 с.
5. Ігнатенко І. Шлюбно-сімейні стосунки у традиційній культурі українців. Харків : КСД, 2017. 240 с.
6. Кон І. С. Вступ до сексології. Київ : Либідь, 1991. 304 с.
7. Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність : навч. посіб. Харків : Лисенко І. Б., 2018. 202 с.
8. Bolin A., Whelehan P. Human sexuality: biological, psychological, and cultural perspectives. Taylor & Francis Group, 2009. ProQuest Ebook Central.
9. Buffington R. M., Luibhéid E., Guy D. J. A global history of sexuality: the modern era. Wiley, 2013. 304 p.
10. Le Breton D. La sociologie du corps. Presses Universitaires de France. DOI: <https://doi.org/10.3917/puf.lebre.2008.01>
11. Lemmer J. Introduction to sexology. Pretoria : Sexology SA, 2005. URL: <http://www.sexarchive.info/BIB/lemmer2/index.htm>
12. Yarber W. L., Sayad B. W. Human sexuality: diversity in contemporary society. 10th ed. New York : McGraw-Hill Education, 2018. 688 p.

РЕКОМЕНДОВАНІ ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ

1. Громадська організація «Інсайт»: <https://www.insight-ukraine.org/uk/>
2. Громадська правозахисна організація Ла Страда Україна: <https://la-strada.org.ua/>
3. Міністерство охорони здоров'я України: <https://moz.gov.ua/uk>
4. Правозахисний ЛГБТ Центр «Наш світ»: <https://gay.org.ua/>
5. Центр громадського здоров'я МОЗ України: <https://phc.org.ua/>
6. Alan Guttmacher Institute. URL: www.guttmacher.org
7. Gender Inn. URL: http://www.unikoeln.de/philfak/englisch/datenbank/e_index.htm
8. Human Rights Campaign. URL: <http://www.hrc.org>
9. International Academy of Sex Research. URL: <http://www.iasr.org/>
10. Journal of Sex Research (JSR): <https://www.sexscience.org/JSR>
11. Kinsey Institute for Research in Sex, Gender and Reproduction: <https://kinseyinstitute.org/>
12. Public Anthropology. URL: <http://www.publicanthropology.org/index.htm>
13. Society for the Scientific Study of Sexuality: <http://www.sexscience.org>
14. World Association for Sexual Health: <http://www.worldsexology.org/>

ДОДАТКИ

Додаток А

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ³¹³

Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III)
Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року

Неофіційний переклад

Преамбула

Беручи до уваги, що визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру: і

беручи до уваги, що зневаження і нехтування правами людини призвели до варварських актів, які обурюють совість людства, і що створення такого світу, в якому люди будуть мати свободу слова і переконань і будуть вільні від страху і нужди, проголошено як високе прагнення людей; і

беручи до уваги, що необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення; і

беручи до уваги, що необхідно сприяти розвиткові дружніх відносин між народами; і

беручи до уваги, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті (995_010) свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи і в рівноправність чоловіків і жінок та вирішили сприяти соціальному прогресові і поліпшенню умов життя при більшій свободі; і

беручи до уваги, що держави-члени зобов'язались сприяти у співробітництві з Організацією Об'єднаних Націй загальній повазі і додержанню прав людини і основних свобод; і

беручи до уваги, що загальне розуміння характеру цих прав і свобод має величезне значення для повного виконання цього зобов'язання;

Генеральна Асамблея

проголошує цю Загальну декларацію прав людини як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів,

³¹³ Верховна Рада України. Законодавство України. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією.

Стаття 1

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства.

Стаття 2

Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті.

Стаття 3

Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність.

Стаття 4

Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах.

Стаття 5

Ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання.

Стаття 6

Кожна людина, де б вона не перебувала, має право на визнання її правосуб'єктності.

Стаття 7

Всі люди рівні перед законом і мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом. Усі люди мають право на рівний захист від якої б то не було дискримінації, що порушує цю Декларацію, і від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації.

Стаття 8

Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом.

Стаття 9

Ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання.

Стаття 10

Кожна людина, для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення, має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом.

Стаття 11

1. Кожна людина, обвинувачена у вчиненні злочину, має право вважатися невинною доти, поки її винність не буде встановлена в законному порядку шляхом прилюдного судового розгляду, при якому їй забезпечують усі можливості для захисту.

2. Ніхто не може бути засуджений за злочин на підставі вчинення будь-якого діяння або за бездіяльність, які під час їх вчинення не становили злочину за національними законами або за міжнародним правом. Не може також накладатись покарання тяжче від того, яке могло бути застосоване на час вчинення злочину.

Стаття 12

Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань.

Стаття 13

1. Кожна людина має право вільно пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави.

2. Кожна людина має право покинути будь-яку країну, включаючи й свою власну, і повертатися у свою країну.

Стаття 14

Кожна людина має право шукати притулку від переслідувань в інших країнах і користуватися цим притулком.

Це право не може бути використане в разі переслідування, яке в дійсності ґрунтується на вчиненні неполітичного злочину, або діяння, що суперечить цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 15

1. Кожна людина має право на громадянство.

2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений громадянства або права змінити своє громадянство.

Стаття 16

1. Чоловіки і жінки, які досягли повноліття, мають право без будь-яких обмежень за ознакою раси, національності або релігії одружуватися і засновувати сім'ю. Вони користуються однаковими правами щодо одруження під час шлюбу та під час його розірвання.

2. Шлюб може укладатися тільки при вільній і повній згоді сторін, що одружуються.

3. Сім'я є природним і основним осередком суспільства і має право на захист з боку суспільства та держави.

Стаття 17

1. Кожна людина має право володіти майном як одноособово, так і разом з іншими.

2. Ніхто не може бути безпідставно позбавлений свого майна.

Стаття 18

Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів.

Стаття 19

Кожна людина має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів.

Стаття 20

1. Кожна людина має право на свободу мирних зборів і асоціацій.

2. Ніхто не може бути примушений вступати до будь-якої асоціації.

Стаття 21

1. Кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників.

2. Кожна людина має право рівного доступу до державної служби в своїй країні.

3. Воля народу повинна бути основою влади уряду; ця воля повинна виявлятися у періодичних і нефальсифікованих виборах, які повинні провадитись при загальному і рівному виборчому праві шляхом таємного голосування або ж через інші рівнозначні форми, що забезпечують свободу голосування.

Стаття 22

Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особи прав у економічній, соціальній і культурній галузях за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави.

Стаття 23

1. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці та на захист від безробіття.

2. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю.

3. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людині існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення.

4. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів.

Стаття 24

Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля, включаючи право на розумне обмеження робочого дня та на оплачувану періодичну відпустку.

Стаття 25

1. Кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та необхідне соціальне обслуговування, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення в разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від неї обставини.

2. Материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

Стаття 26

1. Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути безплатною, хоча б початкова і загальна. Початкова освіта повинна бути обов'язковою. Технічна і професійна освіта повинна бути загальнодоступною, а вища освіта повинна бути однаково доступною для всіх на основі здібностей кожного.

2. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами,

расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй по підтриманню миру.

3. Батьки мають право пріоритету у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей.

Стаття 27

1. Кожна людина має право вільно брати участь у культурному житті суспільства, втішатися мистецтвом, брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами.

2. Кожна людина має право на захист її моральних і матеріальних інтересів, що є результатом наукових, літературних або художніх праць, автором яких вона є.

Стаття 28

Кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені.

Стаття 29

1. Кожна людина має обов'язки перед суспільством, у якому тільки й можливий вільний і повний розвиток її особи.

2. При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві.

3. Здійснення цих прав і свобод ні в якому разі не повинно суперечити цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 30

Ніщо у цій Декларації не може бути витлумачено як надання будь-якій державі, групі осіб або окремим особам права займатися будь-якою діяльністю або вчиняти дії, спрямовані на знищення прав і свобод, викладених у цій Декларації.

ГЕНДЕРНА СТРАТЕГІЯ³¹⁴ Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (2023-2033)

1. Загальні положення

Виклики розвитку сучасної системи освіти потребують постійної та пильної уваги до найбільш гострих проблем та ускладнень, що супроводжують будь-який прогрес. Особливо тих, що ґрунтуються на давньому фундаменті архаїчних стереотипів, ховаються за хибне розуміння традиційності. Досягнення науки, розвиток соціальної свідомості вимагають жорсткіше ставитися до будь-яких форм та проявів дискримінації. Чи не у перше чергу це стосується дискримінації за гендерними ознаками. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна є повноцінним учасником європейського науково-освітнього простору, отже, не може залишатися осторонь гендерної проблематики. Університет є провідником суспільства до простору демократії та рівних можливостей, і впровадження в освіту принципів гендерної рівності задля запобігання дискримінації є важливим соціальним завданням університету. На виконання цього завдання спрямована Гендерна стратегія Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна 2023-2033 (далі – Гендерна стратегія). Нею визначено базові принципи, мету, стратегічні цілі, завдання, цільові групи, сфери впровадження гендерного паритету та запобігання гендерній дискримінації.

2. Основні визначення та терміни

Тлумачення основних визначень й термінів, які використовуються у Гендерній стратегії, скориговане відповідно до виключно університетського простору вживання:

гендерна асиметрія – диспропорція соціокультурних ролей різних гендерів у різних сферах університетського життя, втілена в асиметрії стандартів, вимог, декларованих очікувань та мовних приписів від поведінки жінок, чоловіків та інших гендерних груп;

гендерний паритет – врівноважене та раціонально симетричне включення різних гендерних груп до усіх сфер університетського життя;

гендерна дискримінація – обмеження можливостей і прав, здійснення символічного насильства або надання режиму найбільшого сприяння для осіб на підставі їхньої статі, гендерної ідентичності або сексуальної орієнтації;

³¹⁴ Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Соціологічний факультет. URL: <https://socio.karazin.ua/pro-fakultet/genderna-strategiya-harkivskogo-natsionalnogo-universitetu-imeni-v-n-karazina-2023-2033>

сексизм – ідеологія й практика (у тому числі мовно-дискурсивна) дискримінації людей за ознакою статі, що базується на уявленні про переваги моральних, інтелектуальних, культурних, фізичних та інших якостей однієї статі над іншою;

гендерний підхід – науково обґрунтована орієнтація на досягнення гендерної рівності та утвердження рівних можливостей для носіїв усіх гендерів; відсутність орієнтації на «особливе призначення» чоловіка чи жінки; подолання гендерних стереотипів;

гендерна складова – концептуальні елементи та практика запобігання гендерній дискримінації в освітніх програмах, науковій та організаційній діяльності університету;

гендерна чутливість – здатність та націленість сприймати, усвідомлювати та контрреагувати на будь-які прояви сексизму, гендерної дискримінації;

гендерні ролі – соціальні очікування суспільства від жінок і чоловіків на базі сформованих гендерних стереотипів, а також поведінка у формі мови, манер, жестів тощо;

гендерно чутлива мова / мовлення – усне чи письмове висловлення, позбавлене андроцентризму, сексизмів і будь-яких інших дискримінаційних щодо гендеру елементів та властивостей;

гендерні стереотипи – сформовані культурою узагальнені уявлення (переконання) про те, як поведуться та мають поводитися чоловіки і жінки, а також представники інших гендерів.

3. Базові принципи

Принциповою базою формування Гендерної стратегії є кодекс цінностей Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, зокрема цінності демократизму, просвітительства, гуманізму, відкритості та толерантності.

Гендерна стратегія базується на:

- **дотриманні демократичних цінностей** егалітарності (рівності прав і можливостей), інклюзивності, толерантності, недискримінації;
- **науковому підґрунті** міждисциплінарних гендерних досліджень;
- **повазі до особистості**, до унікальності та права на повноцінну самореалізацію в університетському просторі кожної людини, яка належить до університетської спільноти;
- **відкритості та прозорості** процесу формування Гендерної стратегії, що потребує залучення університетської спільноти до її обговорення та експертизи;
- **уявленні про гендерну рівність** як про одну з головних цілей сталого розвитку.

4. Мета, стратегічні цілі

Мета Гендерної стратегії – визначення шляхів забезпечення гендерної рівності та запобігання дискримінації за гендерною ознакою в усіх сегментах університетського простору.

Задля реалізації головної мети Гендерної стратегії необхідно досягти такі **стратегічні цілі**:

- комплексне втілення принципів гендерної рівності та запобігання дискримінації у веденні університетської документації;
- удосконалення організації та змісту навчально-виховного процесу на засадах гендерної рівності та запобігання дискримінації;
- формування консультативної групи з питань гендерної рівності та запобігання дискримінації з числа представників усіх підгруп університетської спільноти.

5. Завдання Гендерної стратегії

Задля реалізації стратегічних цілей необхідне виконання таких завдань: проведення гендерної експертизи документаційної бази та інтернет-представництва університету, вироблення експертних оцінок та (у разі потреби) формулювання коректив; аналіз внутрішніх нормативних документів (положень, порядків), що регламентують освітню, виховну, культурну, організаційну, фінансово-господарську діяльність університету;

здійснення гендерного аналізу освітніх програм дисциплін соціогуманітарного профілю на предмет механічного відтворення гендерних стереотипів та непрямой трансляції гендерної дискримінації із подальшим виробленням (у разі потреби) рекомендацій щодо коригування програм;

гендерний аудит ліdersьких стилів, застосованих керівництвом університету та його підрозділів; розвиток майданчику обміну досвідом у вигляді гендерної школи лідерства для керівного персоналу університету та кадрового резерву;

запобігання вульгаризації та примітивізації гендерного підходу, до чого призводить практика звуження проблематики до жіночих досліджень та феміністичного виміру;

розробка програм факультативних курсів, лекцій, міжфакультетських дисциплін, семінарів, майстер-класів, курсів підвищення кваліфікації, кураторських часів, спрямованих на задоволення пізнавальних потреб університетської спільноти в галузі гендерної проблематики та на розвиток гендерної компетентності студентів, викладачів, працівників та керівництва університету;

вдосконалення практик уведення до документообігу принципів гендерно чутливого мовлення / мови із орієнтиром на впровадження мовних стратегій нейтралізації та уникнення сексизму;

розроблення систем регулярного гендерного моніторингу та аудиту всіх

напрямків діяльності університету;

розробка схеми та здійснення глибинного аналізу гендерного виміру кадрової політики університету, експертиза кадрового потенціалу університету крізь призму завдання досягнення гендерного паритету;

формування гендерно чутливого освітнього середовища на всіх факультетах та в усіх інститутах університету із урахуванням їхньої освітньо-професійної та освітньо-наукової специфіки;

проведення досліджень сприйняття та рівня задоволеності гендерним іміджем університету студентами, викладачами, працівниками університету, а також громадськістю та зовнішніми експертами;

надання інформаційної та науково-методичної підтримки впровадженню гендерного підходу всім структурним підрозділам університету;

активізація науково-дослідницької роботи в площині теорії та практики гендерних досліджень;

вдосконалення системи наукової комунікації та кооперації в галузі гендерних досліджень в університеті, організація регулярних тематичних міжнародних конференцій із найгостріших питань гендерної проблематики в університетському житті;

створення в межах університету окремої мережі юридичної, психологічної допомоги жертвам гендерної дискримінації та гендерного насильства;

розробка положення та плану дії дорадчого органу (напр., Ради гендерного співробітництва) з гендерних питань, що складатиметься з числа представників усіх університетських груп – студентів, викладачів, працівників, адміністрації; залучення університетських науковців та спеціалістів професійних спілок до співпраці із майбутнім органом;

запровадження окремої експертно-дослідної програми гендерного аудиту соціального простору університетських гуртожитків.

6. Цільові групи та сфери впровадження

Цільовими групами впровадження Гендерної стратегії є вся університетська спільнота, а саме: студенти денного та заочного відділень усіх факультетів і спеціальностей; науково-педагогічні працівники; науково-допоміжний персонал; адміністрація, всі відділи та служби.

Сферами впровадження Гендерної стратегії є всі сфери університетської діяльності, а саме: наукова діяльність, освітньо-виховна діяльність, культурна діяльність, організаційна діяльність, фінансово-господарська діяльність, інформаційна діяльність.

Додаток В

**ДЕКЛАРАЦІЯ СЕКСУАЛЬНИХ ПРАВ
Всесвітньої організації сексуального здоров'я³¹⁵**

- *Право на рівність та недискримінацію.* Кожен має право на всі сексуальні права, викладені у цій Декларації, без будь-якої дискримінації.
- *Право на життя, свободу та особисту недоторканість.* Це право не може свавільно бути піддане загрозі, обмежене або відібране з причини, пов'язаної з сексуальністю, тобто сексуальної орієнтації, консенсусних сексуальних поведінок і практик, гендерної ідентичності та самовираження або через надання чи отримання послуг, пов'язаних із сексуальним і репродуктивним здоров'ям.
- *Право на автономію та тілесну недоторканість.* Кожен має право вільно контролювати і вирішувати питання, пов'язані із своєю сексуальністю та тілом, включаючи вибір сексуальних поведінок, практик, партнерів і відносин з урахуванням прав інших.
- *Право на свободу від катувань та жорстокого, нелюдського або принизливого поводження чи покарання.* Недопустимими є традиційні практики, примусова стерилізація, контрацепція або аборт та інші форми катувань, жорстокого, нелюдського або принизливого поводження з будь-яких причин.
- *Право на свободу від усіх форм насильства та примусу.* Кожна людина має бути вільною від зґвалтувань, сексуального насильства, сексуальних домагань, булінгу, сексуальної експлуатації і рабства, торгівлі з метою сексуальної експлуатації, перевірки цноти та насильства.
- *Право на приватність.* Кожен має право на приватність у справах, пов'язаних із сексуальністю, сексуальним життям та вибором щодо свого власного тіла та добровільних сексуальних відносин і практик без свавільного втручання та вторгнення.
- *Право на найвищий доступний рівень здоров'я, включаючи сексуальне здоров'я, з можливістю отримання задоволення, та безпечного сексуального досвіду.* Це передбачає доступність якісних медичних послуг та доступність умов, що впливають на здоров'я, включаючи сексуальне здоров'я.
- *Право на користування перевагами наукового прогресу та його застосування.* Кожна людина має право користуватися перевагами наукового прогресу, коли йде мова про сексуальність і сексуальне здоров'я.

³¹⁵ Cited for: Yarber William L., Barbara Werner Sayad. Human Sexuality: Diversity in Contemporary Society. Tenth ed. McGraw-Hill Education. 2018. P. 21.

- *Право на інформацію.* Кожен має право на доступ до науково точної та зрозумілої інформації, пов'язаної із сексуальністю, сексуальним здоров'ям та сексуальними правами через різноманітні джерела.

- *Право на освіту та право на комплексне сексуальне виховання.* Усестороннє сексуальне виховання повинно відповідати віку, бути науково точним, культурно компетентним і ґрунтуватися на правах людини, гендерній рівності та позитивному підході до сексуальності та задоволення.

- *Право вступати до шлюбу, укласти та розривати шлюб та інші схожі типи відносин на основі рівності та повної та вільної згоди.* Усі особи мають право на рівні права при укладанні, під час існування і розриву шлюбу, партнерства та інших схожих відносин без дискримінації або виключення будь-якого виду.

- *Право вирішувати, чи мати дітей, їхню кількість та інтервали між народженням дітей та мати інформацію та засоби для цього.* Використання цього права передбачає доступ до умов, які впливають і визначають здоров'я та благополуччя.

- *Право на свободу думки, поглядів та вираження.* Кожен має право виражати свою сексуальність із належною повагою до прав інших.

- *Право на свободу асоціації та мирних зборів.* Кожен має право мирно організовувати асоціації, об'єднання та демонстрації з метою захисту сексуальних прав, сексуальності та сексуального здоров'я.

- *Право на участь у громадському та політичному житті.* Кожен має право на оточення, яке сприяє активній, вільній та значущій участі у всіх аспектах людського життя.

- *Право на доступ до правосуддя, засобів правового захисту та компенсації.* Це право передбачає ефективні, адекватні, доступні та відповідні навчальні, законодавчі, судові та інші заходи.

Розділ IV
КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ СТАТЕВОЇ
СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ОСОБИ³¹⁶

{Назва розділу IV із змінами, внесеними згідно із Законом № 2617-VIII від 22.11.2018}

Стаття 152. Зґвалтування

1. Вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування) -

карається позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

2. Зґвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 153-155 цього Кодексу, або вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного чи громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

3. Зґвалтування, вчинене групою осіб, або зґвалтування неповнолітньої особи -

карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років.

4. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди, -

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

5. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, що спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

6. Дії, передбачені частиною четвертою цієї статті, вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із злочинів, передбачених частинами четвертою або п'ятою статті 153, статтею 155 або частиною другою статті 156 цього Кодексу, -

караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі.

³¹⁶ Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Примітка: Згода вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи, з урахуванням супутніх обставин.

{Стаття 152 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2295-VI від 01.06.2010; в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017; із змінами, внесеними згідно із Законами № 2617-VIII від 22.11.2018, № 409-IX від 19.12.2019}

Стаття 153. Сексуальне насильство

1. Вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (сексуальне насильство) -

карається позбавленням волі на строк до п'яти років.

2. Сексуальне насильство, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-яке із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152, 154, 155 цього Кодексу, або вчинення таких діянь щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, або щодо особи у зв'язку з виконанням цією особою службового, професійного або громадського обов'язку, або щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності, -

карається позбавленням волі на строк від трьох до семи років.

3. Сексуальне насильство, вчинене групою осіб, або сексуальне насильство щодо неповнолітньої особи -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років.

4. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

5. Дії, передбачені частинами першою, другою, третьою або четвертою цієї статті, що спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років.

6. Дії, передбачені частиною четвертою цієї статті, вчинені повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який із кримінальних правопорушень, передбачених частиною четвертою статті 152, статтею 155 або частиною другою статті 156 цього Кодексу, -

караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі.

{Стаття 153 із змінами, внесеними згідно із Законами № 2276-IV від 21.12.2004, № 2295-VI від 01.06.2010; в редакції Закону № 2227-VIII від 06.12.2017; із змінами, внесеними згідно із Законами № 2617-VIII від 22.11.2018, № 409-IX від 19.12.2019, № 720-IX від 17.06.2020}

Стаття 154. Примушування до вступу в статевий зв'язок

1. Примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з іншою особою -

карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців.

2. Примушування особи без її добровільної згоди до здійснення акту сексуального характеру з особою, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна, -

карається штрафом до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, поєднані з погрозою знищення, пошкодження або вилучення майна потерпілої особи чи її близьких родичів, або з погрозою розголошення відомостей, що ганьблять її чи близьких родичів, -

караються обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

{Стаття 154 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2227-VIII від 06.12.2017}

Стаття 155. Вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку

1. Вчинення повнолітньою особою дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з використанням геніталій, іншого органу чи частини тіла або будь-якого предмета, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Ті самі дії, вчинені близькими родичами або членами сім'ї, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілої особи або піклування про неї, або якщо вони поєднані з наданням грошової чи іншої винагороди потерпілій особі чи третій особі або з обіцянкою такої винагороди, або якщо вони спричинили безплідність чи інші тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Примітка. У статтях 155, 156 цього Кодексу під близькими родичами або членами сім'ї слід розуміти осіб, визначених пунктом 1 частини першої статті 3 Кримінального процесуального кодексу України.

{Стаття 155 із змінами, внесеними згідно із Законом № 600-VI від 25.09.2008; в редакції Законів № 2334-VIII від 14.03.2018, № 1256-IX від 18.02.2021}

Стаття 156. Розбещення неповнолітніх

1. Вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

{Абзац другий частини першої статті 156 в редакції Закону № 600-VI від 25.09.2008}

2. Ті самі дії, вчинені щодо малолітньої особи або вчинені членами сім'ї чи близькими родичами, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

{Частина друга статті 156 в редакції Законів № 600-VI від 25.09.2008, № 2334-VIII від 14.03.2018}

Стаття 156¹. Домагання дитини для сексуальних цілей

1. Пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, особі, яка не досягла шістнадцятирічного віку, з метою вчинення стосовно неї будь-яких дій сексуального характеру або розпусних дій, у разі якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася, -

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Пропозиція зустрічі, зроблена повнолітньою особою, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, неповнолітній особі з метою втягнення її у виготовлення дитячої порнографії, якщо після такої пропозиції було вчинено хоча б одну дію, спрямовану на те, щоб така зустріч відбулася, -

карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або щодо малолітньої особи, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Примітка. 1. Під зустріччю в цій статті слід розуміти, у тому числі, зустріч, проведення якої передбачає використання інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій.

2. Під дитячою порнографією в цій статті та статті 301⁻¹ цього Кодексу слід розуміти зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, у реальному чи змодельованому відверто сексуальному образі або задіяної у реальній чи змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях.

{Кодекс доповнено статтею 156⁻¹ згідно із Законом № 1256-IX від 18.02.2021}

Розділ XII

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ ТА МОРАЛЬНОСТІ

Стаття 301. Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів

1. Ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні -

караються штрафом від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років.

2. Ті самі дії, вчинені щодо кіно- та відеопродукції, комп'ютерних програм порнографічного характеру, а також збут неповнолітнім чи розповсюдження серед них творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру, -

караються штрафом від двох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на той самий строк.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з отриманням доходу у великому розмірі, -

караються позбавленням волі на строк від трьох до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

{Частину четверту статті 301 виключено на підставі Закону № 1256-IX від 18.02.2021}

{Частина п'яту статті 301 виключено на підставі Закону № 1256-IX від 18.02.2021}

Примітка. Для цілей статей 301 та 301¹ цього Кодексу отримання доходу у великому розмірі має місце, коли його сума у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

{Стаття 301 із змінами, внесеними згідно із Законами № 1520-VI від 11.06.2009, № 1819-VI від 20.01.2010, № 770-VIII від 10.11.2015, № 2617-VIII від 22.11.2018, № 1256-IX від 18.02.2021}

Стаття 301¹. Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження

1. Умисне одержання доступу до дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій або умисне її придбання, або умисне зберігання, ввезення в Україну, перевезення чи інше переміщення дитячої порнографії без мети збуту чи розповсюдження -

караються арештом на строк від трьох до шести місяців або обмеженням волі на строк до п'яти років, або позбавленням волі на строк від двох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Ввезення в Україну дитячої порнографії з метою збуту чи розповсюдження або її зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою -

караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

3. Виготовлення, розповсюдження, збут дитячої порнографії або примушування неповнолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії -

караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

4. Дії, передбачені частинами другою або третьою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з отриманням доходу у великому розмірі, або примушування малолітньої особи до участі у створенні дитячої порнографії -

караються позбавленням волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

5. Не підлягає кримінальній відповідальності неповнолітня особа за виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення дитячої порнографії, якщо такі дії вчинені без мети збуту чи розповсюдження.

6. Не підлягає кримінальній відповідальності за діяння, передбачені частиною першою цієї статті, особа, яка вчинила їх з метою виконання покладених на неї повноважень на підставах і в порядку, передбачених законодавством.

Примітка. У цій статті одержання доступу до дитячої порнографії з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій слід вважати умисним, якщо доведено, що особа усвідомлювала, що у такий спосіб вона отримує доступ до дитячої порнографії (наприклад, доведено, що особа отримала такий доступ повторно або шляхом внесення плати тощо).

{Кодекс доповнено статтею 301¹ згідно із Законом № 1256-IX від 18.02.2021}

Стаття 301². Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи

1. Проведення видовищного заходу сексуального характеру, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, у якому задіяно неповнолітню особу, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

2. Відвідування видовищного заходу сексуального характеру з метою його перегляду, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, у якому завідомо для відвідувача задіяно малолітню чи неповнолітню особу, -

карається позбавленням волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

3. Втягнення неповнолітньої особи до участі у видовищному заході сексуального характеру, що проходить, у тому числі з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем або технологій, або примушування неповнолітньої особи до участі у такому заході з використанням обману, шантажу, уразливого стану особи або із застосуванням чи погрозою застосування насильства -

караються позбавленням волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

4. Дії, передбачені частиною третьою цієї статті, вчинені стосовно малолітньої особи, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Примітка. Під видовищним заходом сексуального характеру у цій статті слід розуміти публічний показ у будь-якій формі продукції сексуального характеру або сценічні дії, метою яких є втілення сексуальних дій.

{Кодекс доповнено статтею 301² згідно із Законом № 1256-IX від 18.02.2021}

Стаття 302. Створення або утримання місць розпусти і звідництво

1. Створення або утримання місць розпусти, а також звідництво для розпусти -

караються штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені з метою наживи або особою, раніше судимою за це кримінальне правопорушення, або вчинені організованою групою, -

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням неповнолітнього, -

караються позбавленням волі на строк від двох до семи років.

4. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені із залученням малолітньої особи, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

{Стаття 302 із змінами, внесеними згідно із Законами № 2334-VIII від 14.03.2018, № 2617-VIII від 22.11.2018}

Стаття 303. Сутєнерство або втягнення особи в заняття проституцією

1. Втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутєнерство -

караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років.

2. Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені щодо кількох осіб або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, -

караються позбавленням волі на строк від чотирьох до семи років.

3. Дії, передбачені частиною першою або другою цієї статті, вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, -

караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з конфіскацією майна або без такої.

4. Дії, передбачені частинами першою, другою або третьою цієї статті, вчинені щодо малолітнього, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, -

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Під сутенерством у цій статті слід розуміти дії особи по забезпеченню заняття проституцією іншою особою.

2. Відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

{Стаття 303 в редакції Закону № 3316-IV від 12.01.2006}

Навчальне видання

Зубарєв Олександр Сергійович

**ПАРАДОКСИ СЕКСУАЛЬНОСТІ
СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ**

Конспект лекцій

В авторській редакції

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 6,4. Наклад 100 пр. Зам. № 451/25.

Видавець і виготовлювач
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3367 від 13.01.2009
Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна